

Almanach

Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky

Ročník IV.
Číslo 1/2009

ALMANACH

Actual Issues in World Economics and Politics

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Volume IV

Almanach

Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky

Ročník IV.

Číslo 1/2009

ALMANACH

Actual Issues in World Economics and Politics

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Volume IV

Redakcia:

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave

Dolnozemska cesta 1

852 35 Bratislava

Tel.: 00421 2 624 11 856

E-mail: skvrnda@dec.euba.sk

Hlavný redaktor:

doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.

Redakčná rada:

prof. Ing. Vítázoslav Balhar, CSc.

prof. Kiyoshi Kasahara

doc. Milan Kurucz, CSc.

prof. PhDr. Zuzana Lehmannová, CSc.

doc. PhDr. Ján Lid'ák, CSc.

prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.

Ing. Ladislav Lysák, DrSc.

prof. PhDr. Ľudmila Malíková, CSc.

doc. PhDr. Milan Márton, CSc.

prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.

JUDr. Peter Rusiňák, PhD.

doc. PhDr. René Pawera, CSc.

doc. PhDr. Dalibor Vlček, CSc.

Výkonný redaktor:

Mgr. Lucia Milošovičová

Recenzenti:

prof. Ing. Vítázoslav Balhar, CSc.

prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.

prof. JUDr. Ľudovít Tóth, CSc.

Vydavateľ:

Vydavateľstvo EKONÓM

Za obsahovú stránku príspevkov zodpovedajú autori.

Príspevky neprešli jazykovou úpravou.

Registračné číslo: 3622/2006

Obsah

State

Lid'ák Ján

Vývoj teoreticko – metodologických prístupov k skúmaniu medzinárodných migračných procesov **6**

Šutiaková Zuzana

Dva nové obrazy proliferácie ZHN v USA **15**

Diskusia

Greguš Peter

Bombardovanie Juhoslávie vojskami NATO v roku 1999 **36**

Mojžišová Lucia

Teoretický rámec systému obchodovania s emisnými povoleniami **43**

Svoreňová Soňa

Teoretické koncepty zdôvodňujúce rozdiel v odmeňovaní mužov a žien **52**

Vokálová Emília

Smerovanie cirkevnej politiky na Slovensku po roku 1989 **65**

Zelenická Zuzana

Výzvy a príležitosti predsedníctva v Rade EÚ – Analýza inštitútu predsedníctva v Rade Európskej únie **76**

Zágoršeková Marta B.

Balkánsky syndróm a politika susedstva v strednej Európe **93**

Informácie

Grančay Martin

Ekonomické dôsledky liberalizácie leteckej dopravy **108**

Glavatskikh Maria

Energetika ázijských krajín na príklade Číny a Indie **132**

Kupkovič Miroslav

Seminár na tému „Globálna kríza a jej politické, bezpečnostné a ďalšie súvislosti a následky z pohľadu teórie medzinárodných vzťahov“ **139**

Pytel'ová Klaudia

Medzinárodné utečenecké právo a nelegálna migrácia **145**

Ščepán Michal

K vybraným aspektom vyhodnocovania rozvojovej pomoci **155**

Portašík Jozef

Obchodovanie na svetových menových trhoch Forex - trading a jeho základné piliere

166

Recenzie

Klingová Simona

Noam Chomsky: Hegemonie nebo přežití

177

Vývoj teoreticko – metodologických prístupov k skúmaniu medzinárodných migračných procesov¹

Ján Lid'ák

Abstrakt

Jedeným zo základných charakteristických rysov súčasných globalizačných procesov je medzinárodná migrácia obyvateľstva. Globalizačné procesy spolu s modernizáciou technologického vývoja, stimulujú medzinárodné migračné trendy a prispievajú k ich rozvoju. Podstata medzinárodnej migrácie, jej príčiny, dôsledky, formy, trendy, perspektívy majú značne rôznorodý a interdisciplinárny charakter. V súčasnosti neexistuje integrálny prístup, veda, ktorej výhradným a jediným objektom pozornosti by bola len medzinárodná migrácia. Na daný problém vo vedeckej komunite existuje veľmi veľa teórií zachytávajúcich a vysvetľujúcich príčiny medzinárodnej migrácie, ale ani jedna z nich nie je koherentná alebo úplná. Štúdia sústreďuje pozornosť na základne teoreticko – metodologické prístupy pri skúmaní a objasňovaní príčin súčasných medzinárodných migračných procesov z pohľadu klasických, ale aj novodobých teoretických prístupov.

Kľúčové slová: medzinárodná migrácia, teória, teoretická analýza, push a pull faktory, dôvody migrácie, migračné trendy.

Abstract

One of the basic characters of today's globalization processes is an international migration of people. The processes of globalization together with an international technical development are the stimulations for international migration trends and its expansion. The fundamental of the international migration, its causes, forms, trends, perspectives have very different character and style. Present time there is no integral approach towards it. A science, which the greatest subject is only the migration, does not exist. For the problem of migration on the other hand, there are many theories- explaining its causes and resources, but none of these theories is completed or correct. This study is focused on basic theoretical and methodical approaches to research and discover present problems of the international migration processes from the classical points of view as well as from the new accessions.

¹ Štúdia bola spracovaná v rámci riešenia projektu VEGA 1/0408/08 – Medzinárodná migrácia v európskom kontexte.

Key words: International migrations, the theory, theoretical analysis, pushes and pull factors, reasons for migration, migration tendencies.

Úvod

Medzinárodné migračné procesy sú fenoménom zložitým, viacúrovňovým, multidimenzionálnym a multifaktorovým. Skúmanie tohto javu vyžaduje interdisciplinárny prístup tak, aby sa zachytili všetky aspekty z pohľadu rôznych vedných odborov. Jednou z najpodstatnejších otázok pri skúmaní tohto javu je predovšetkým migračná motivácia, t.j. príčiny migračných pohybov a to nielen v histórii, ale najmä v súčasnosti. Z uvedených dôvodov je veľmi ťažké nájsť jednu teóriu, ktorá by komplexne postihovala rôzne motivačné a ďalšie dôležité aspekty medzinárodnej migrácie. Na začiatku 21. storočia existuje celá rada teórií zachytávajúcich a vysvetľujúcich príčiny medzinárodnej migrácie v súčasnom globalizovanom svete, ale ani jedna z nich nie je koherentná alebo úplná a pre väčšinu z nich je charakteristický multikultúrny prístup.² Naďalej teda v popredí skúmania zostáva otázka – prečo k migrácii vôbec dochádza, prečo sa medzinárodná migrácia niektorých štátov bytostne dotýka a iných nie.

Predložený príspevok sa pokúša zachytiť a stručne utriediť, respektíve usporiadať teoretické informácie a metodologické súvislosti a tiež objavujúce sa isté pravidelnosti v procesoch medzinárodnej migrácie obyvateľstva.

Teoretické skúmanie všeobecne

Teórie sa od seba líšia svojim obsahom, rozsahom, vedeckosťou i analytickou hodnotou, svojimi autormi i dobou svojho vzniku. Pri vysvetľovaní objektívnej skutočnosti si môžu protirečiť, teda prinášajú alternatívne pohľady, alebo tak ako v prípade teórií zaoberajúcich sa problematikou medzinárodnej migrácie, sa môžu vzájomne dopĺňovať a skúmať uvedený jav z rôznych uhlov pohľadu. Vo všeobecnosti prínos teórie, v súlade s P. Drulákom a jeho hodnotením, je možné zhrnúť do troch funkčných skupín a to – poznávacej, normatívnej a politickej.

V prvom rade teória umožňuje pozitívne poznanie reality medzinárodnej migrácie. Podáva odpoveď na otázku, aké veci v skutočnosti sú. Teória poskytuje vodítko pre orientáciu v realite. Pozorovanie spoločenskej reality prináša obrovské množstvo dát. Teória nám hovorí, na ktorý druh údajov sa máme zamerať a aké existujú súvislosti medzi našimi

² Stojanov, R., Novosák, J., Drobík, T., Siwek, T.: Migrace jako globální fenomén. In: Mezinárodní politika č. 10/ 2006. Praha 2006, s. 15.

pozorovaniami. Oddeluje tak to, čo je pre nás podstatné, od nepodstatného. Voľba medzi podstatným a nepodstatným je určovaná jednak skúsenosťou, jednak hodnotovým zázemím danej teórie. Minimálnym cieľom tohto poznania je schopnosť chápať minulosť medzinárodnej migrácie, orientovať sa v súčasnosti a pripraviť sa na budúcnosť medzinárodných migračných procesov. Maximálnym cieľom je predvídať budúcnosť.

Za druhé, teória poskytuje normatívne poznanie reality medzinárodnej migrácie. Podáva odpoveď na otázku, aké by mali veci byť. Mimo pozitívneho zachytenia existujúceho stavu obsahujú teórie tiež víziu žiaduceho stavu. Umožňujú hodnotenie súčasnosti, ktoré spočíva v porovnaní existujúcich pomerov s pomermi žiaducimi. Samotné požiadavky závisia na hodnotovom zázemí teórie. Zatiaľ čo pozitívne poznanie sa pokúša odlíšiť pravdivé od nepravdivého, normatívne poznanie smeruje k odlíšeniu dobrého od zlého. Pozitívne a normatívne poznanie poskytuje návod na konanie.

Teórie pôsobia ako politický nástroj pretvárajúci realitu. Pokus o zmenu môže prebiehať dvojakým spôsobom a to tak, že teória nám odhalí zákonitosti medzinárodnej migrácie. My sa pokúsime tieto zákonitosti využiť pri aktívnom pretváraní medzinárodných migračných tokov, podobne ako využívame fyzikálne zákony pri pretváraní prírody. Štátnici sa v minulosti pokúšali uskutočňovať, respektíve realizovať svoje záujmy na základe viery v zákonitosti mocenskej rovnováhy. Komunisti sa v súlade s marxistickou teóriou pokúšali premeniť vzťahy medzi štátmi na vzťahy medzi antagonistickými triedami. V súčasnosti sa demokratické štáty snažia o celosvetové šírenie demokracie v súlade s teóriou demokratického mieru, ktorá tvrdí, že demokratické štáty medzi sebou nevedú vojny.

Alebo tak, že niektoré teórie samé spoluvytvárajú realitu medzinárodnej migrácie, zmena takejto teórie vedie k zmene v realite. Táto zmena reality sa dotýka dominantných teórií, ktoré pôsobia ako dominantné návody na konanie dôležitých aktérov. Skutočnosť, že teórie medzinárodnej migrácie môžu zmeniť realitu medzinárodných migračných tokov, nesmie zastrieť fakt, že samotná skutočnosť medzinárodných migračných tokov mení teórie medzinárodnej migrácie. To vyplýva už z ich poznávacej úlohy, kedy teória si kladie za cieľ odrážať realitu. Teória je preto jednak produktom, jednak nástrojom zmeny reality medzinárodnej migrácie.³

V súčasnosti teda existuje niekoľko konkurenčných pohľadov, ktoré sa usilujú vysvetliť najdôležitejšie udalosti v medzinárodnej migrácii. Tieto sa líšia v identifikácii príčin migračných tokov a v cieľoch, ktoré vo svojich výskumoch sledujú. Treba vziať do úvahy, že

³ Drulák, P.: Teorie mezinárodních vztahů. Praha 2003, s. 29-31.

každý prístup považuje za najdôležitejšie určité špecifické problémy a preto nie je možné ich iba tak jednoducho porovnávať, ale zároveň treba konštatovať, že jednotlivé teórie si nemusia nevyhnutne odporovať.

Neoklasické teoretické prístupy

Problematiku medzinárodných migračných tokov je možné analyzovať z dvoch rovín a to – na makro a mikroúrovni. Makroteórie vysvetľujú štrukturálne podmienky ovplyvňujúce medzinárodné migračné toky. Tieto môžu byť predovšetkým ekonomické, ďalej politické, kultúrne, právne, populačné, ekologické. Jedná sa o agregované chovanie, respektíve manifestáciu neosobných makroskopických pravidielnosti a prístupov. Naopak mikroteórie vysvetľujú medzinárodnú migráciu na úrovni jednotlivých subjektov. Zameriavajú sa na to, ako štrukturálne podmienky ovplyvňujú rozhodovanie a konanie jednotlivca, rodiny, skupiny. Tieto teórie vychádzajú z predpokladu, že sociálny proces je iba agregáciou individuálneho jednanie a medzinárodnú migráciu hodnotia ako súhrn individuálnych rozhodnutí, teda manifestáciu racionálneho rozhodovania individua. Je však nutné zdôrazniť potrebu uplatnenia kombinácie obidvoch týchto prístupov, čím je možné dospieť k adekvátnejšiemu a objektívnejšiemu vysvetľovaniu medzinárodných migračných tokov.

Jednou z teórií je neoklasická teória, podľa ktorej je medzinárodná migrácia zapríčinená geografickými rozdielmi v ponuke a dopyte po pracovnej sile. V tomto smere sa migračné motívy a preferencie obyvateľstva veľmi rýchlo menia. Teória tvrdí, že ľudia majú tendenciu sťahovať sa z husto osídlených oblastí do oblastí s menším počtom populácie, z regiónov s nízkymi príjmami do oblastí s možnosťami vyšších príjmov z ekonomickej činnosti, respektíve, že migrácia je spojená so zmenami hospodárskeho cyklu.

Prístupy z tejto teórie sú známejšie a dnes najčastejšie používané ako push a pull teórie (push – odpudzujúci, pull – priťahujúci), respektíve hypotézy. Autorom je anglický ekonóm Brinley Thomas, ktorý študoval zámorské vysťahovalectvo a transatlantickú migráciu v období industrializácie.⁴ Napriek mnohým kritickým hlasom a pripomienkam tento model mal a dodnes má najväčší vplyv na výskumy, ktoré sa pokúšajú vysvetliť a syntetizovať príčinnno-účinkové súvislosti medzinárodných migračných tokov. Teória predpokladá, že migrácia je zapríčinená socioekonomickou nerovnováhou medzi oblasťami, kde sú prvotné buď určité faktory odpudzujúce obyvateľstvo preč z daného územia, alebo iné,

⁴ Svoj model postavil na úzkom prepojení amerického a anglického hospodárskeho života, ktoré videl v ich vzájomnom pôsobení. Ekonomicky rast USA, spôsobený zvýšenými investíciami a dovozom kapitálu, viedol v konečnom dôsledku k nárastu medzinárodných migračných tokov a prisťahovalectva.

ktoré človeka do miesta nového cieľa priťahujú.⁵ Za faktory, ktoré motivujú ľudí k emigrácii – push faktory, považujeme: nízku životnú úroveň, zlé ekonomické pomery, demografický rast, nevhodné životné prostredie, politickú nestabilitu, etnické napätia, násilné konflikty, politickú diskrimináciu. Medzi pull faktory, ktoré ovplyvňujú výber cieľovej krajiny, zaraďujeme: dopyt po pracovnej sile, vyššia mzdová úroveň, lepšie životné podmienky, dosiahnuteľnosť krajiny, teda blízkosť zamýšľanej destinácie, politické slobody, dodržiavanie ľudských práv, bezpečnejšia situácia v hostiteľskej krajine. Konečné rozhodnutie jedinca či emigrovať alebo zostať sa vysvetľuje ako výsledok porovnávania medzi faktormi pôsobiacimi doma a v cieľovej krajine, v každom prípade za rozhodujúce sú považované pull faktory.

V rámci neoklasického ekonomického prístupu je najznámejšia makroekonomická neoklasická teória, ktorá skúma príčiny migrácie z hľadiska makroekonomických ukazovateľov a zameriava sa na hľadanie príčin migrácie vo výške miezd a v podmienkach zamestnanosti v imigračných a emigračných krajinách, kde rozhodujúcu úlohu hrajú rozdielna výška miezd a miera nezamestnanosti medzi rôznymi regiónmi. Teória predpokladá, že migrácia je prostriedok k presunu prebytku pracovnej sily z prevažne poľnohospodárskych ekonomík do priemyselno-mestského sektoru a je podmienená ekonomickým rastom. Pracovná migrácia je presunom z priestoru kde je kapitálu nedostatok a pracovnej sily nadbytok, do priestoru, kde je kapitálu dostatok ale existuje nedostatok pracovnej sily, teda z vidieka do miest a z chudobných krajín do priemyselne rozvinutých štátov. Teória predpokladá, že v krajinách s vysokou ponukou pracovných síl a nedostatkom kapitálu sú mzdy nižšie a v krajinách s vyšším dopytom po pracovných silách a väčším objemom kapitálu sú mzdy vyššie. Konkurencia migrantov v krajinách bohatých na kapitál povedie k zníženiu miezd a remitencie peňazí spolu s návratom kvalifikovaných migrantov naspäť do krajiny pôvodu povedie k ekonomickému rastu, ktorý v konečnom dôsledku zníži priestorovú nerovnováhu a mzdové rozdiely, ktoré migráciu vyvolali.⁶ Podľa tejto teórie by migrácia mala pokračovať až do bodu kedy sú mzdy vyrovnané a predpovedá vyrovnávanie ekonomických rozdielov medzi rozvinutými a zaostalými regiónmi, čo v konečnom dôsledku povedie k ekonomickej rovnováhe. Migrácia ale nekončí v bode rovnováhy, ale končí v bode, kedy sa dosiahnu znesiteľné životné podmienky v oblastiach s potenciálnou migráciou.

⁵ Drbohlav, D.: Migrační motivace, regionální a sídelní preference obyvatelstva – teoretická východiska v československé a zahraniční literatuře. In: Sociologický časopis č. 5/1990, Praha 1990, s. 364.

⁶ Goss, J. D., Lindquist, B.: Conceptualizing International Labor Migration: A Structuration Perspective. In: International Migration Review. Summer 1995, No. 2, s. 319-320.

Ďalej teória hovorí, že rozdiely v ohodnotení výrobných faktorov vedú k pohybu pracovných síl a tiež k pohybu investičného kapitálu z kapitálovo bohatých do kapitálovo chudobných krajín. Pohyb kapitálu zahŕňa aj migráciu ľudského kapitálu – vysokokvalifikovaných pracovných síl. Nižšie výrobné náklady v chudobných krajinách znamenajú vyššie zisky, čo priťahuje investície a odborníkov. Je však dôležité oddeliť pohyb ľudského kapitálu, ktorého nositelia reagujú na mieru návratnosti tohto kapitálu, ktorá môže byť úplne odlišná od všeobecne platnej miery – mzdy a tak vytvárať rozdielny tok migrácie, ktorý môže byť opačný od toku, ktorý vytvára nekvalifikovaná pracovná sila.

Nedostatkom modelu je neschopnosť zobrať do úvahy neekonomický charakter, čiže nepeňažné príčiny migrácie. Je pomerne ťažké vysvetliť podľa štandardného ekonomického modelu, prečo v jednom menej rozvinutom štáte existuje veľká miera emigrácie, ale v podobne štruktúrovanej susednej krajine je emigrácia oveľa nižšia. Napriek tomu, že migrácia je jasne prepojená s rozdielmi v úrovni miezd a zamestnanosti, ekonomické disparity ako také nie sú dostatočným vysvetlením medzinárodného pohybu. Migranti nie vždy smerujú do regiónov, kde sú mzdy najvyššie, pretože migrácia často skončí skôr než disparita zmizne a niekedy migrácia pokračuje a rastie i v prípade, že mzdová disparita neexistuje. Preto je potrebné zhodnotiť predovšetkým motiváciu ľudí, nie iba túžba po dosiahnutí zisku vedie k migrácii. Je potrebné zobrať do úvahy aj také faktory ako je potreba nadväzovať nové kontakty a priateľstvá, potreba vyhľadať pomoc a ochranu, respektíve potreba získať nové poznatky a tiež uspokojovať zvedavosť. Kritici ďalej vytykajú tomuto prístupu, že je ahistorický, neberie do úvahy historický vývoj vzťahov medzi štátmi a podceňuje vplyv štátu na migráciu. Teórii je vytykaná neschopnosť vysvetliť aktuálne migračné trendy v postindustriálnej spoločnosti, postihnúť podnety, ktoré v industriálnej ére neexistovali (ilegálna migrácia, pohyb žiadateľov o azyl a utečencov). Poukazuje sa na fakt, že iba zriedka migrujú najchudobnejší, t.j. tí, ktorí majú najväčšiu motiváciu, do bohatších oblastí. Nemajú na to dostatočné informácie a ani dostatočné finančné prostriedky. Najčastejšie sú migrantmi ľudia stredného sociálneho statusu z oblastí, ktoré prechádzajú sociálnymi, ekonomickými a spoločenskými zmenami.⁷

Neberú sa do úvahy faktory, ktoré predtým neexistovali a súvisia s prísnu imigračnou politikou jednotlivých krajín, ktoré sú dnes dôležité a rozhodujúce z hľadiska veľkosti a charakteru migrácie. Kvantitatívne a kvalitatívne obmedzenia pre vstup vytvárajú rozdielne kategórie migrantov, s rozdielnymi vybranými charakteristickými rysmi. Prísnejšie

⁷ Castles, S., Miller, M. J.: The Age Of Migration – International Population Movements in the Modern World. New York 1993, s. 20.

imigračné politiky tak redukujú aplikovateľnosť štandardných ekonomických modelov spomaľovaním voľného pohybu pracovných síl.

Na mikroúrovni považujeme za potrebné uviesť mikroekonomickú neoklasickú teóriu. Táto vníma migrantov ako racionálnych ľudí, ktorí reagujú na ekonomické rozdiely jednotlivých krajín. Považuje migrantov za investorov do humánneho kapitálu, ale aj za konzumentov a producentov komodít pre domácnosť.⁸ Podľa tohto modelu sa jednotliví racionálni jednotlivci rozhodujú migrovať na základe nákladovo – výnosovej kalkulácie, kedy od migrácie očakávajú pozitívny výnos. Jednotlivci migrujú tam, kde môžu byť, vzhľadom na svoje osobné kvality, najproduktívnejší, pričom berú do úvahy okrem možného zárobku aj určité investície. K výdavkom patria materiálne náklady na cestovanie, náklady spojené s hľadaním práce a ubytovaním, pravdepodobnosť získania práce, úsilie vynaložené na osvojenie si cudzieho jazyka, adaptovanie sa na daný trh pracovných síl, psychologické náklady straty vzťahu s rodinou a vytváranie vzťahov nových. Tento model ďalej prikladá dôležitosť nie iba rozdielnostiam v mzdách, ale aj v rozdieloch v miere zamestnanosti, najmä v cieľových krajinách. Charakteristiky jednotlivého ľudského kapitálu, ktoré zvyšujú pravdepodobnú výšku odmeny alebo zvyšujú možnosť získania práce v cieľovej krajine, t.j. vzdelanie, prax, jazykové znalosti, zvyšujú pravdepodobnosť medzinárodných pohybov aj keď ostatné premenné sú v rovnováhe.

Tento model predpokladá vznik imigračného trhu. Predpokladá, že jednotlivci maximalizujú užitočnosť a hľadajú krajinu pre svoj pobyt tak, aby maximalizovali svoj blahobyt. Toto hľadanie je obmedzené finančnými zdrojmi jednotlivca, imigračnými predpismi prijatými konkurenčnými hostiteľskými krajinami a emigračnými predpismi krajiny pôvodu. Imigračný trh je tak miesto, kde sa vymieňajú rôzne informácie a kde sú porovnávané rôzne možnosti voľby. V tomto zmysle sa vytvárajú migračné ponuky konkurenčných hostiteľských krajín, ktoré jednotlivci porovnávajú a z ktorých si následne vyberajú. Informácie zbierané na tomto trhu vedú mnohých jednotlivcov k tomu, aby sa rozhodli či je pre nich výnosné zostať v mieste narodenia alebo nie.⁹ Imigračný trh nenáhodne triedi týchto jednotlivcov medzi hostiteľské krajiny. Rôzne osoby z rovnakej krajiny pôvodu môžu teda uskutočniť rozdielne rozhodnutie v otázke imigračnej krajiny.

⁸ Divinský, B.: Zahraničná migrácia v Slovenskej republike – stav, trendy, spoločenské súvislosti. Bratislava 2005, s. 23.

⁹ Borjas, G. J.: Economic Theory and International Migration. In: International Migration Review. Fall 1989, No.32, s. 460-461.

Za isté doplnenie mikroekonomickej neoklasickej migračnej teórie môžeme považovať v poslednom období, koncepciu novej ekonomiky migrácie (new economics of migration), ktorá prináša nové prvky a kde kľúčovou myšlienkou je, že rozhodnutie o migrácii neuskutočňujú iba izolovaní jednotlivci, ale väčšie skupiny ľudí, medzi ktorými existuje nejaký vzťah – rodiny, komunity. V týchto jednotkách ľudia konajú kolektívne aby maximalizovali očakávaný príjem, ale tiež, aby minimalizovali riziká spojené s fungovaním rôznych trhov, nie iba na trhu s pracovnou silou. Na rozdiel od jednotlivcov, domácnosti majú dobré postavenie pri kontrole, ovládaní rizík ovplyvňujúcich ich bohatstvo, môžu oveľa ľahšie diverzifikovať príjem alokovaním rodinných príslušníkov v produktívnom veku do geograficky oddelených trhov práce. V prípade, že ekonomické podmienky sa na domacom trhu zhoršujú a príjem nie je dostačujúci, domácnosti sa môžu spoliehať na pomoc vo forme remitencii zo zahraničia.

Absencia dobre fungujúcich kapitálových a peňažných trhov vytvára tlak na medzinárodný pohyb pracovných síl. Napríklad nemožnosťou prístupu ku kvalitnému a efektívnemu bankovému systému, domácnosti strácajú schopnosť financovať väčšie konzumné nákupy – stroje, domy, autá. V krajinách svetového centra majú spotrebitelia neustály prístup k úveru vďaka univerzálnym bankovým kartám, ktoré im môžu poskytnúť okamžitú pôžičku. Dopyt po spotrebných tovaroch v chudobných krajinách tak, ako prenikajú medzinárodné trhy do rozvojových krajín, sa neustále zvyšuje, avšak prístup k hotovým peniazom, respektíve k priaznivým úrokovým mieram je veľmi obmedzený. V snahe uspokojiť svoje potreby sa zvyšuje motivácia emigrácie do zahraničia. Najčastejším objektom pre investície z remitencii je rekonštrukcia alebo nákup domu a tento dôvod je sám o sebe jeden z najdôležitejších a najviac sa vyskytujúcich dôvodov medzinárodnej migrácie.

Nová ekonomika migrácie sa zaoberá aj vplyvom migrácie na socio-ekonomické postavenie v domácnosti v lokálnej distribúcii príjmov. Domácnosti vysielajú svojich členov do zahraničia nielen aby zlepšili svoje príjmy v absolútnom merítku, ale tiež aby ho zväčšili relatívne k ostatným domácnostiam a tým redukovali svoj pokles postavenia v porovnaní s referenčnou skupinou. V prípade, že rodina je vo svojom prostredí obklopená bohatšími rodinami, ktoré majú jedného alebo viac členov v emigrácii a títo pomocou remitencii majú vyššiu životnú úroveň, je viac ako jasné, že tento jav prinesie so sebou to, že budú emigrovať aj ďalšie rodiny, ktoré by v inej konštelácii o emigrácii ani neuvažovali. Ak predpokladáme zvýšenie príjmov v bohatých domácnostiach a príjem chudobných domácností zostane na rovnakej úrovni, potom títo relatívne strácajú. Vyslanie člena domácnosti ako pracovníka do

zahraničia umožní, za inak nezmenených podmienok, dosiahnuť relatívny zisk z príjmu v rámci komunity. Pravdepodobnosť migrácie tak rastie kvôli zmenám v príjmoch ostatných domácností. Ekonomický rozvoj v krajinách pôvodu teda nemusí podporovať zníženie či zastavenie migračného prúdu, naopak, môže počet migrantov zvýšiť.

Na základe uvedeného je možné vo všeobecnosti konštatovať, že klasickým a neoklasickým teóriám sa nepodarilo uspokojivo a vyčerpávajúco vysvetliť celkovú podstatu a príčinné súvislosti medzinárodných migračných tokov. Avšak štúdium a hlbšie pochopenie týchto teórií je základným východiskom pre poznanie a pre štúdium novodobých, súčasných teórií medzinárodnej migrácie, ktoré vo svojej podstate z týchto teórií vychádzajú. Týmto vybraným teóriám budeme venovať pozornosť v nasledujúcom článku.

Použitá literatúra

ABRAHÁM, M.: *Demografia*. Bratislava 1991.

BADE, K. J.: *Evropa v pohybu. Evropská migrace dvou století*. Praha 2004.

BORJAS, G. J.: *Economic Theory and International Migration*. In: *International Migration Review*. Fall 1989, No.32.

CASTLES, S., MILLER, M. J.: *The Age Of Migration – International Population Movements in the Modern World*. New York 1993.

DIVINSKÝ, B.: *Zahraničná migrácia v Slovenskej republike – stav, trendy, spoločenské súvislosti*. Bratislava 2005.

DRBOHLAV, D.: *Migrační motivace, regionální a sídelní preference obyvatelstva – teoretická východiska v československé a zahraniční literatuře*. In: *Sociologický časopis* č. 5/1990, Praha 1990.

DRULÁK, P.: *Teorie mezinárodních vztahů*. Praha 2003.

FASSMAN, H., MÜNZ, R.: *European Migration in the Late Twentieth Century*. Laxenburg 1994.

GOSS, J. D., LINDQUIST, B.: *Conceptualizing International Labor Migration: A Structuration Perspective*. In: *International Migration Review*. Summer 1995, No. 2.

HUNTINGTON, S.: *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha 2001.

IOM: *World Migration 2003: Managing Migration – Challenges and Response for People on the Move*. Medzinárodná organizácia pre migráciu. Genève 2003.

KÁLMANOVÁ, Z.: *Príčiny migrácie a migračné trendy*. In: *Almanach. Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky*, r. III, č. 2/2008. Bratislava 2008.

MLÁDEK, J.: *Základy geografie obyvatelstva*. Bratislava 1992.

STOJANOV, R., NOVOSÁK, J., DROBÍK, T., SIWEK, T.: *Migrace jako globální fenomén*. In: *Mezinárodní politika* č. 10/ 2006.

Dva nové obrazy proliferácie ZHN v USA

Zuzana Šutiaková

Abstrakt

Príspevok, ktorý sa opiera o výsledky výskumu Mutimera (1994, 2000), upozorňuje na dve nové metafory o šírení zbraní hromadného ničenia (ZHN), ktoré sa objavili v bezpečnostno-politickom diškurze amerického prezidenta G. Busha ml., t.j. na chápanie proliferácie ako súčasti ilegálnych obchodných a finančných transferov, a ako fenoménu generovaného medzinárodným terorizmom.

Tieto nové obrazy proliferácie ponúkajú nepolitickú víziu procesu šírenia ZHN a do značnej miery zavádzajú predstavu o automatizme šírenia ZHN (napr. snaha teroristov o ZHN = ich nadobudnutie = ich úspešné použitie). V praxi tieto obrazy viedli k odklonu od multilaterálnych foriem spolupráce v podmienkach USA a do značnej miery prispeli k destabilizácii medzinárodného bezpečnostného systému založeného na zmluvnom základe.

Kľúčové slová: financovanie proliferácie, globalizácia, proliferácia zbraní hromadného ničenia, terorizmus, USA

Abstract

The paper draws the attention to two new images of WMD proliferation, which appeared in the political discourse of the US president G. Bush j.r., in particular a metaphor which depicts the WMD proliferation as a matter of illicit trafficking and related financial flows in dual-use technology, know-how and equipment and an image which associates a WMD proliferation with the terrorist demand.

The paper argues that these new images offer an apolitical vision of the WMD proliferation and introduce to a great extent a notion of automatism in WMD proliferation (e.g. terrorists' intention to acquire WMD = their possession = their successful use). Since in practice these metaphors were accompanied by a decreasing interest of the US in multilateral forms of cooperation, they had destabilising effects on international security treaty-based system.

Key words: globalisation, proliferation of the weapons of mass destruction, WMD terrorism, proliferation finance, the USA, export controls.

Úvod

Predstavitelia školy sociálneho konštruktivismu upozornili na sociálnu povahu bezpečnostno-politických vzťahov, a v tomto kontexte na význam jazyka a politických obrazov pre výkon zahraničnej a bezpečnostnej politiky. Materiálne aspekty reality, napríklad rozsah nukleárneho arzenálu, len čiastočne dokážu vysvetliť správanie medzinárodných aktérov. Napríklad v Národných bezpečnostných stratégiách USA z rokov 2002 a 2006 predstavuje obmedzený vojenský jadrový arzenál DPRK "reálnu" hrozbu, zatiaľ čo niekoľkonásobne väčšie vojenské nukleárne kapacity Veľkej Británie či Francúzska takouto bezpečnostnou hrozbou nie sú. Viacerí predstavitelia sociálneho konštruktivismu¹ dokladovali prostredníctvom svojho výskumu vzťah medzi bezpečnosťou a identitou a popísali proces zadefinovania konceptu bezpečnosti prostredníctvom naratívnej praxe. Podľa týchto autorov na bezpečnostnú politiku je vhodné nazerať ako na nástroj, prostredníctvom ktorého štáty definujú kategórie „ja“ (*self*) a „ostatní“ (*other*), „priateľ“ a „nepriateľ“, teda vymedzujú svoju identity.

V našom príspevku upozorňujeme, ako došlo k prehodnoteniu problematiky šírenia zbraní hromadného ničenia (ZHN), t.j. nukleárnych, biologických, chemických a radiologických zbraní a ich nosičov po skončení studenej vojny, osobitne počas administratívy prezidenta Busha ml. Opierame sa pritom o prístup a výsledky výskumu Mutimera (1994, 2000), ktorý popísal, akým spôsobom došlo k prehodnoteniu chápania bezpečnosti po skončení studenej vojny, osobitne na proces, prostredníctvom ktorého nadobudla proliferácia ústredné miesto medzi hrozbami pre medzinárodný mier a bezpečnosť, a to v zmysle kapitoly VII Charty OSN.

Na základe politickej rétoriky USA vojna v Perzskom zálive v roku 1991 bola začiatkom nového svetového poriadku. Hrozba, ktorú predstavoval Irak, bola reinterpretovaná a zredukovaná na šírenie ZHN a na nadmernú akumuláciu konvenčných zbraní. Prostredníctvom tohto procesu reinterpretácie a jeho ustálenia sa proliferácia ZHN stala globálnou hrozbou, ktorá vyžaduje globálnu odpoveď.² Zatiaľ čo teda počas studenej vojny štruktúrovala bipolárna konfrontácia medzi US a Sovietskym zväzom a ich spojencami bezpečnostné uvažovanie vo svete, v priebehu prvej vojny v Perzskom zálive sa proliferácia ZHN stala hlavnou hrozbou pre medzinárodnú bezpečnosť.

¹Buzan, Wæver a de Wilde, 1998, Hansen, 1997

² Mutimer, 2000, s. 1

Mutimer³ (1994, s. 21) zdôraznil, že prostredníctvom zásadného redefinovania („*reimagining*“) konceptu proliferácia sa prestala brať do úvahy skutočnosť, že pôvodcami problému, ktorý sa označuje ako proliferácia, boli veľmoci: „Rozsiahle regionálne arzenály (dnes nazývané „destabilizujúca akumulácia“) boli do veľkej miery výtvarom dvoch veľmocí, ktoré zásobovali svojich priateľov a spojencov v rôznych regionálnych konfliktoch, resp. svoje satelity v zmysle terminológie studenej vojny. Ako sme si mohli všimnúť, Blízky východ je hlavným problémovým regiónom, a najproblematickejšími štátmi v regióne sú tie, ktoré boli vyzbrojované Spojenými štátmi a Sovietskym zväzom, Izrael, Egypt, Sýria, Irak a Irán.“

Zdôrazňovanie technologických aspektov proliferácie a automatizmu šírenia ZHN na úkor bezpečnostnej a politickej motivácie aktérov a iných štrukturálnych faktorov, ktoré majú vplyv na šírenie ZHN, viedlo k jednosmernému zameraniu politik boja proti proliferácii na zákaz technologických transferov, kontrolu exportov, a pod. Mutimer⁴ tvrdí, že takýto prístup je neudržateľný z dlhodobého hľadiska, pretože prispieva k technologickému a následne ekonomickému zaostávaniu „juhu“ voči „severu“ a k vyhrocovaniu politického napätia medzi „západom“ a ďalšími regiónmi. Zároveň ignoruje politické a ekonomické záujmy, ktoré sú hybnou silou proliferácie vojenskej technológie.

V nasledujúcich dvoch kapitolách rozoberáme dva nové obrazy proliferácie, ktoré dopĺňajú technologické videnie proliferácie ZHN v zmysle Mutimerovho výskumu. Konkrétne ide o víziu šírenia ZHN, na základe ktorej je proliferácia súčasťou medzinárodných ilegálnych obchodných transferov, osobitne finančných a/ alebo je fenoménom spojeným s medzinárodným terorizmom.

Proliferácia ZHN ako súčasť medzinárodných ilegálnych obchodných transferov

Prezident Bush (2004, s. 2) upozornil na nový typ šírenia ZHN, a to prostredníctvom čierneho obchodu s technológiami, materiálmi a know-how potrebnými na výrobu ZHN. Táto vízia proliferácie zdôrazňuje úlohu súkromných subjektov pri šírení ZHN a upozorňuje na aspekty, ako sú ilegálne obchodné transfery produktov, technológii, know-how a zariadení dvojitého použitia.

³ Mutimer 1994, s. 21

⁴ Mutimer 1994, s. 37

Predstava o proliferácii ZHN ako ilegálnych obchodných transferoch reagovala na zistenia o spôsobe operovania proliferačných sietí po odhalení siete A.Q. Khan, ako aj na výsledky správy *Iraqi Survey Group* (2004) o akvizičných metódach irackej vlády v deväťdesiatych rokoch počas uplatňovania širokospektrálnych ekonomických sankcií OSN. Gruselle (2007a, s. 3) napríklad pokladá neexistenciu reštriktívnych opatrení voči osobám zapojeným v proliferačných aktivitách a ich finančným zdrojom ako faktor, ktorý umožnil obnovenie irackej ilegálnej dodávateľskej siete v zahraničí v rokoch 1995/1996, teda počas uplatňovania medzinárodných ekonomických sankcií voči Iraku.

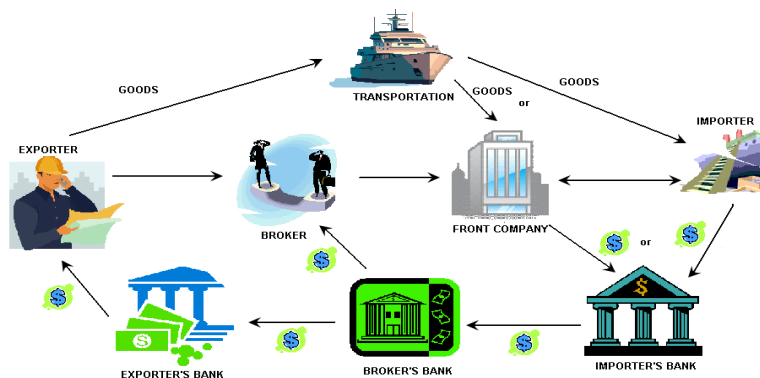
Z vystúpení amerických vysokých štátnych úradníkov (Kimmit, 2007; McNerney, 2007) počas administratívy prezidenta Busha je možné syntetizovať hlavné predpoklady o spôsobe fungovania proliferačných sietí:

- a) Subjekty usilujúce o ZHN výraznou mierou spoliehajú na podpornú sieť aktérov, ktorí sprostredkujú alebo participujú na obchode so ZHN. Tieto siete sú pomerne komplexné, zahŕňajú brokerov, finančné inštitúcie, firmy zaisťujúce logistickú podporu, prepravcov, sprostredkovateľov a pod.
- b) Hlavnou motiváciou väčšiny proliferačných sietí je finančný zisk. Proliferačné siete závisia do značnej miery na medzinárodnom finančnom systéme pri výkone finančných transakcií a realizácii obchodu.
- c) Proliferačné siete sú mimoriadne citlivé na zverejnenie svojich ilegálnych aktivít a na narušenie jednotlivých obchodných medzičlánkov (dodávateľov, poskytovateľov finančných služieb, a pod).

Jednotiacim prvkom tejto americkej analýzy je zdôraznenie, že si je potrebné všímať nielen technologické transfery smerujúce od dodávateľa k zákazníkovi, ale aj finančné transfery, ktoré smerujú od zákazníka k dodávateľovi/ výrobcovi. V tomto zmysle ide o rozšírenie toho, čo Mutimer (1994, 2000) nazýval technologický pohľad na proliferáciu, a to o ekonomickú dimenziu. Administratíva prezidenta Busha osobitne zdôrazňovala finančné aspekty pri proliferácii ZHN. Proliferačia prestala byť len technologickým problémom, a stala sa zároveň problémom finančnej správy.

Tento obraz proliferácie i naďalej zahmlieva štrukturálne, politické a bezpečnostné faktory šírenia ZHN, naopak upozorňuje na úlohu súkromných subjektov pri proliferácii ZHN. Na obrázku 1, ktorý sme prevzali z typologickej štúdie FATF o šírení ZHN, je proliferácia znázornená ako finančný problém. Je možné si všimnúť, že v takejto vizualizácii proliferácie úplne absentujú štátni aktéri, ktorí sú hlavnými pôvodcami dopytu po ZHN.

Správa o financovaní proliferácie, ktorú vydala FATF (2008, s. 2), chápe financovanie proliferácie ako súčasť transferov citlivých položiek dvojitého použitia, ktoré môžu byť zneužitú na výrobu ZHN. Preto financovanie proliferácie prispieva k narušeniu stability medzinárodného bezpečnostného systému.

Obr. 1: Príklad zahraničnoobchodnej operácie zneužívanej na proliferáciu ZHN
Zdroj: FATF. 2008. s. 5.

Obrázok 1 zachytáva komplexnosť obchodných a finančných transferov spojených s proliferáciou ZHN. Proliferačné siete operujú globálne, využívajú pokrok v ekonomickej integrácii, ako aj akceleráciu a narastajúci objem medzinárodnej výmeny na svoje proliferačné aktivity. Preto Spojené štáty a ich spojenci začali pracovať v súvislosti s proliferáciou ZHN s novými mapami sveta, na ktorých do popredia vystupujú zóny voľného obchodu, svetové finančné centrá, hlavné dopravné cesty a prepravné body a podobne.

Navyše, proliferačné siete spoliehajú na podporné štruktúry, napríklad v podobe *front companies*, *brokerov*, v snahe zakryť svoje proliferačné aktivity, tak v súvislosti s typom tovarov, ako aj koncovými spotrebiteľmi či ďalšími entitami, aktívnymi v týchto obchodných operáciách (FATF, 2008, s. 5).

Takýto obraz proliferácie vedie k definovaniu nových prostriedkov a politík boja proti šíreniu ZHN. Keďže je proliferácia vnímaná ako súčasť nežiaducich obchodných praktík a transferov, dôležitým krokom je jej kriminalizácia, resp. využívanie právneho a finančného systému na zastavenie týchto transferov. Prezident Bush inicioval kriminalizáciu proliferačných aktivít na medzinárodnej úrovni, osobitne v kontexte prístupu teroristov k týmto zbraniam, prostredníctvom rezolúcie BR OSN 1540 (2004), a následných rezolúcií BR OSN 1673 (2006), 1810 (2008). Rezolúcia 1540 (2004) bola prijatá BR OSN na základe kapitoly VII Charty OSN, teda v rámci kompetencií BR OSN zaistiť medzinárodný mier

a bezpečnosť vo svete, a to aj prostredníctvom reštriktívnych opatrení. Nariaďuje štátom prijať kontrolné a preventívne opatrenia na národnej úrovni proti šíreniu ZHN, vrátane finančných opatrení. Plnenie nariadení tejto rezolúcie je povinné pre všetkých členov OSN.

V spomínanej rezolúcii BR OSN 1540 (2004, s. 2) sa reprodukuje americká vízia proliferácie ako procesu spojeného s ilegálnymi obchodnými transfermi: „Vážne znepokojená hrozbou ilegálneho obchodovania s nukleárnymi, chemickými alebo biologickými zbraňami a ich vektormi a príslušnými materiálmi, čo dodáva novú dimenziu problému šírenia týchto zbraní a tiež predstavuje hrozbu pre medzinárodný mier a bezpečnosť.“

Hlavným nástrojom proti financovaniu proliferácie v Spojených štátoch sa stalo vládne nariadenie (*Executive Order*) 13382 „*Blocking Property of Weapons of Mass Destruction Proliferators and Their Suppliers*“, ktoré vydal prezident Bush 28. júna 2005. Tento nástroj umožňuje právne stíhať celú proliferačnú sieť, od subjektov usilujúcich o ZHN, cez ich obchodných partnerov a sprostredkovateľov, ako aj subjekty, ktoré konajú v mene týchto subjektov, alebo im umožňujú operovať vďaka nepriamej asistencii, bez toho, aby sa sankcie uplatňovali voči celej krajine. Cielenosť reštriktívnych opatrení umožňuje vyhnúť sa zložitým politickým otázkam, hlavne v medzinárodnom kontexte, o skutočných zámeroch Spojených štátov pri uplatňovaní sankcií voči danej krajine, prípadne o zodpovednosti danej krajiny za konanie subjektov na jej teritóriu.

Spomínaný prístup v praktickej rovine znamenal vytvorenie zoznamov subjektov zapojených v proliferačných aktivitách, voči ktorým sa uplatňujú finančné sankcie. Príkladom opatrení je zmrazenie majetku a cenných papierov a zabránenie akéhokoľvek manipulovania s nimi. Tento prístup je uplatnený aj v rezolúciách BR OSN 1718, 1737, 1747, 1804, 1874 ktoré sa týkajú ZHN programov a raketových programov v KĽDR a Iráne. Zoznamy pritom obsahujú nielen kórejské a iránske subjekty.

Povedané inak, zodpovednosť za šírenie ZHN sa preniesla na jednotlivcov, fyzické alebo právne osoby, ktoré participujú, alebo iným spôsobom umožňujú ilegálny obchod so ZHN a príslušnými materiálmi, technológiami a know-how. Podobný prístup sa uplatnil v boji s medzinárodným terorizmom.

Popri priamom postihovaní subjektov, často neštátnych, ktoré sú nejakým spôsobom zapletené v proliferácii ZHN, Spojené štáty sa snažili kontrolovať aj finančné aktivity a transfery, ktoré sú naviazané na proliferáciu.

Implementácia finančných zákazov spojených s proliferačnými aktivitami a širokospektrálnych kontrolných finančných opatrení, ktoré ukladajú rezolúcie BR OSN

1540, 1737, 1747 a 1803, predstavuje už podstatne komplexnejší problém. Spomínané rezolúcie vyžadujú od štátov zabrániť akýmkoľvek finančným transferom, investíciám a iným službám, ktoré by mohli prispieť k rozvoju ZHN a raketových programov v KĽDR a Iráne, prípadne k transferu zakázaných exportov dvojitého použitia. Štáty majú zároveň prijať akékoľvek ďalšie nevyhnutné opatrenia, ktoré zabránia proliferácii ZHN.

Rezolúcia 1803 navyše ukladá štátom venovať zvýšenú pozornosť podozrivým transakciám, a to hlavne pri poskytovaní vládnej pomoci na podporu obchodnej výmeny s Iránom, osobitne pre istý typ finančných produktov, ako sú exportné kredity, garancie, poisťky. FATF označila tieto produkty za rizikové z hľadiska možnosti zneužitia na financovanie proliferačných aktivít (FATF, 2008).

V tomto kontexte si je potrebné všimnúť, že prostredníctvom prenesenia zodpovednosti za proliferáciu ZHN na subjekty, často súkromného charakteru, ktoré umožňujú transfery ZHN a prenesenia zodpovednosti za zastavenie týchto ilegálnych transferov na finančné inštitúcie, proliferácia ZHN sa začína javiť ako problém správy finančného systému.

Spojené štáty sa počas administratívy prezidenta Busha nesnažili o zmenu inštitucionálnej architektúry svetového finančného systému, ale o systematické začlenenie bezpečnostných poisťok do finančného systému a o čiastočnú modifikáciu pravidiel fungovania finančných inštitúcií.

Z doterajšieho vývoja je možné konštatovať, že Spojené štáty zatiaľ presadzovali dva hlavné typy „bezpečnostných poisťok“. Prvý sa týkal zmeny prístupu a uvažovania hlavných medzinárodných finančných inštitúcií (IMF, WB) o hrozbách ako sú terorizmus a proliferácia ZHN pri pravidelnom vyhodnocovaní vývoja v členských krajinách. Napríklad IMF v ročnej správe o Iráne (IMF Country Report – Iran, 2007, s. 19-20) uviedol, že iránsky finančný systém a iránske banky zvyšujú zraniteľnosť medzinárodného finančného systému z dôvodu slabej legislatívy v oblasti AML/CFT. Na základe hodnotenia USA, táto informácia skomplikovala realizáciu rozsiahlych finančných transakcií, potrebných pre realizáciu projektov v energetickom sektore (GAO, 2007, s. 21) a vytvorila tlak na zmenu správania Iránu.

Druhý typ bezpečnostných poisťok sa dotýkal špecificky posilnenia schopnosti finančných inštitúcií a štátnych orgánov zabrániť zneužitiu finančného systému na proliferačné ciele. FATF (2007a, 2007b) vydalo viacero smerníc, ktoré napomáhajú implementácii týchto ustanovení a vypracovalo typológie financovania proliferácie (2008),

ako praktickú pomôcku pre vlády pri prijímaní vykonávajúcich predpisov a pre finančný sektor pri ich implementácii.

Apolitická vízia proliferácie, resp. predstava, na základe ktorej je možné zabrániť proliferácii bez zaangažovania krajín, ktoré o ZHN usilujú, mala vplyv aj na spôsob riešenia proliferácie, a to predovšetkým prostredníctvom autonómnych krokov, alebo koalície rovnako zmýšľajúcich krajín.

Tento prístup bol do značnej miery podmienený presvedčením, že dominantné postavenie Spojených štátov v medzinárodnom finančnom systéme a používanie doláru, ako hlavnej meny, umožní Spojeným štátom dosiahnuť stanovené ciele i bez rozsiahlejšej medzinárodnej podpory (Kimmitt, 2007). Súčasná finančná kríza spochybňuje oprávnenosť týchto predpokladov, avšak už pred finančnou krízou praktická skúsenosť prinútila Spojené štáty prehodnotiť túto tézu.

Extraterritorialita nariadenia 13382 sa mala zaistiť prostredníctvom uplatňovania amerických pravidiel sieťou amerických bánk a ich partnerov v zahraničí, ako aj prostredníctvom zahraničných alebo mnohonárodných finančných inštitúcií so sídlom alebo pobočkami v USA. Spojené štáty predpokladali, že súkromný sektor bude reagovať pružnejšie na možnosť ekonomických sankcií kvôli asymetricke vzťahu, a teda bude uplatňovať americké sankcie na dobrovoľnej báze. Kimmitt (2007) v tomto kontexte upozornil na aktívnu mobilizáciu súkromného sektoru, osobitne medzinárodných bánk v zámorí, prostredníctvom americkej diplomacie. Spojené štáty sa tiež snažili presvedčiť tretie štáty, aby prijali podobné smernice ako nariadenie 13382. McNerney (2007) uviedla, že táto stratégia bola úspešná predovšetkým v Ázii a Pacifiku.

Popri autonómnych finančných nástrojoch Spojené štáty iniciovali spoluprácu medzi spojencami v tejto oblasti. Prezident Bush navrhoval už v roku 2004 (Bush, 2004, s. 4) rozšírenie mandátu *Proliferation Security Initiative (PSI)* o finančné aspekty, keď uviedol: „Po prvé navrhujem, aby sa mandát PSI rozšíril, a zahrnul viac než len prepravu a transfery...Účastníci PSI by mali použiť Interpol a všetky ďalšie prostriedky na stíhanie tých, ktorí obchodujú so smrteľnými zbraňami, ...a zmraziť ich aktíva.“

McNerney (2007) uvádza, že Spojené štáty presadzovali problematiku boja proti financovaniu proliferácie na pôde FATF (*Financial Action Task Force*) a GINCT (*Global Initiative to Combat Nuclear Terrorism*). Spolupráca medzi rovnako zmýšľajúcimi krajinami sa zamerala predovšetkým na operačnú úroveň (napr. výmena spravodajských informácií, zdieľanie skúseností a dobrých praktík, vytvorenie kontaktov medzi jednotlivými zložkami

štátnej správy) a na stanovenie štandardov pre implementáciu finančných kontrol a reštriktívnych opatrení uložených BR OSN (napr. FATF vydala viacero smerníc pre implementáciu finančných nariadení v rámci rezolúcií BR OSN 1540, 1718, 1737, 1747 a vypracovala typológie spojené s financovaním proliferácie (FATF, 2008). To znamená, že Spojené štáty nemali záujem o prijatie nových medzinárodných noriem, skôr usilovali o iniciovanie praktických opatrení a o stanovenie štandardov pri implementácii finančných kontrol v boji proti šíreniu ZHN medzi rovnako zmyšľajúcimi krajinami a o ich „export“ do ďalších krajín.

Ako sme vyššie spomenuli, unilaterálny prístup Spojených štátov, resp. spoliehanie sa len na spoluprácu so spojencami, narazili na viaceré problémy. *US Government Accountability Office* v roku 2007 uzavrela, že americké finančné sankcie sú najefektívnejšie, ak sú uplatňované globálne: "...Sankcie OSN posilňujú dôveryhodnosť sankcií USA a sú pákami, prostredníctvom ktorých je možné vyvinúť tlak na Irán...multilaterálne sankcie posilňujú efektívnosť sankcií USA." (GAO, 2007, s. 35). Následne Spojené štáty čoraz častejšie v praxi konali prostredníctvom BR OSN. Je možné spomenúť tri hlavné dôvody, ktoré spochybňujú efektívnosť autonómnych opatrení USA a ich spojencov:

- a) Vylúčenie niektorých štátov z rozhodovacieho procesu otvorilo viacero politicky citlivých otázok a malo dopad na (ne)akceptáciu opatrení resp. nedostatočnú motiváciu pri uplatňovaní finančných kontrol v medzinárodnom meradle. Vzhľadom na skutočnosť, že väčšina krajín vylúčených z tohto rozhodovacieho procesu, sa nachádza v geograficky či politicky kľúčových regiónoch z hľadiska proliferácie ZHN, resp. sa nachádza v regiónoch, v ktorých BR OSN zasiahla v súvislosti s proliferáciou ZHN, Spojené štáty si uvedomili význam politického mandátu získaného na základe článku VII Charty OSN pri medzinárodnom uplatňovaní reštriktívnych opatrení.
- b) Uplatňovanie finančných sankcií nesie so sebou ekonomické a iné straty, a to nielen na strane cielených krajín. Tento aspekt narúša kohéziu medzi spojencami pri prijímaní reštriktívnych opatrení, hlavne v prípade, keď sú náklady spojené s ich uplatňovaním nerovnomerne rozložené, alebo keď existuje možnosť substitúcie obchodných partnerov subjektami v tretích krajinách.
- c) Absencia medzinárodného konsenzu a jednotných štandardov v súvislosti s opatreniami proti financovaniu proliferácie majú dopad na (ne)efektívnosť implementácie. To umožňuje proliferačným sieťam využívať teritória s laxným

systémom kontrol a pravidiel na realizáciu ilegálnych obchodov a presúvať svoje aktivity do nových regiónov, čo v skutočnosti vedie k zvýšeniu rizika horizontálnej proliferácie.

Prezident Obama (2009, s. 5) naznačil, že mieni i naďalej využívať finančné nástroje v boji proti šíreniu ZHN, avšak ako súčasť širšieho balíka opatrení, ktorý obsahuje aj politické angažovanie s krajinami usilujúcimi o ZHN. Čoraz častejšie a konzistentnejšie uplatňovanie finančných opatrení voči konkrétnym proliferačným prípadom (Chang and Dombey, 2009, s. 2) nasvedčuje, že Spojené štáty, ale aj širšie medzinárodné spoločenstvo, sú presvedčené o efektívnosti a význame týchto opatrení. Správa *US Government Accountability Office* (GAO, 2007, s. 2-4) napríklad uvádza, že celkový prínos existujúcich amerických sankcií prijatých od osemdesiatych rokov voči Iránu pri presadzovaní amerických cieľov je nejasný. Správa zároveň uznala viacero pozitívnych efektov finančných sankcií, hlavne v krátkodobom horizonte. Na druhej strane správa Národná spravodajská rada USA (NIC) uvádza, že finančné sankcie umožňujú zaplátať diery v medzinárodnom režime a z krátkodobého hľadiska ochromujú Iránske ambície v oblasti ZHN. Nie sú však schopné nahradiť širší balík sankcií a povzbudení pre Irán, ktorý by umožnil zmenu jeho správania a ambícií: "...istá kombinácia hrozby posilneného medzinárodného preskúmavania a tlaku spolu s možnosťou pre Irán zaistiť svoju bezpečnosť, prestíž a zachovať svoj regionálny vplyv iným spôsobom by mohli, ak by boli pokladané iránskym vedením za dôveryhodné, podnietiť Irán, aby predĺžil súčasné pozastavenie rozvoja svojho vojenského nukleárneho programu." (NIC, 2007, s. 7).

Proliferácia ZHN ako fenomén spojený s terorizmom

Obraz proliferácie ZHN ako fenoménu spojeného s terorizmom vytvára predstavu, že významným faktorom, ktorý prispieva k šíreniu ZHN sú teroristi, ktorí nie sú viazaní morálnymi imperatívmi či medzinárodnoprávnymi záväzkami pri prijímaní rozhodnutí o ich použití. Napríklad Správa Komisie o prevencii šírenia ZHN a terorizmu predpovedá (2008, s. v), že ak nedôjde k zásadnej zmene v prístupe medzinárodného spoločenstva k tejto bezpečnostnej hrozbe, „je viac pravdepodobné než nie, že ZHN budú použité pri teroristickom útoku niekde vo svete do konca roku 2013.“ V tomto kontexte Centrum pre výskum boja proti šíreniu ZHN na Národnej obrannej akadémii (CCR, 2003, s. 17) odporúča pri príprave stratégie biologickej obrany, že jediným dôveryhodným algoritmom, s ktorým môže pracovať vláda, je „vlastníctvo ZHN teroristami = ich použitie“. Prezident Bush a jeho

administratíva doplnili toto hodnotenie o predstavu poznačenú fatalizmom, že samotná snaha teroristov, osobitne Al-Kaidy, o ZHN v podstate znamená ich nadobudnutie v budúcnosti, čo vyžaduje konať proaktívne, koncentrovať sa na epidemiologický monitoring infekčných chorôb, krízový manažment a prijať preventívne (*pre-emptive*) opatrenia na elimináciu tejto hrozby. Takéto definovanie proliferácie tiež v mnohých aspektoch pôsobilo destabilizujúco na vývoj v medzinárodných vzťahoch, na čo upozorňujeme v tejto kapitole.

Na väzbu medzi globalizáciou a týmto obrazom proliferácie upozorňuje mandát Komisie pre prevenciu šírenia ZHN a terorizmu (2008, xii) v USA: „...zhodnotiť hrozby pre Spojené štáty spojené so šírením ZHN a terorizmom vo svete, ktorý je navždy poznačený silami globalizácie.“ Spomínaná komisia v svojej správe zdôrazňuje, že komunikácia, výmena informácií, inštrukcií a obchodné transakcie sa realizujú prostredníctvom internetu. Na základe spomenutých zmien ZHN môžu získať jedinci, ktorí nemajú prístup k rozsiahlej priemyselnej alebo ekonomickej základni, čo oslabuje postavenie národných štátov a ich schopnosť reakcie. Tento príklad tiež dokladuje, že obraz proliferácie ako fenoménu spojeného s terorizmom dopĺňujú a posilňujú obrazy proliferácie, ktorých hybnou silou sú ilegálne obchodné transakcie či technologický pokrok.

Uznanie väzby medzi terorizmom a ZHN nie je novým javom tak na pôde Spojených štátov, ako aj v medzinárodnom kontexte. Minimálne od polovice deväťdesiatych rokov sa v Správach o stave únie spomína možnosť prístupu neštátnych aktérov k ZHN. Prezident Clinton (SSÚ, 2000, s. 10) v súvislosti s hlavnými výzvami globalizácie pre národný štát predpovedá, že v priebehu 10-20 rokov hlavné bezpečnostné hrozby budú pochádzať od teroristov a iných kriminálnych sietí, ktorí budú mať prístup k sofistikovaným chemickým a biologickým zbraňam. Počas administratívy prezidenta Busha, osobitne po teroristických útokoch 11. septembra 2001, sa tento aspekt začal väčšmi zdôrazňovať a stal sa súčasťou bezpečnostných a obranných strategických a plánovacích dokumentov (NSS, 2002, 2006; QDR, 2006; NDS; Biodefence for the 21st Century, 2004). Prezident Obama (2009, s. 5) zachoval bezpečnostnú analýzu predchádzajúcich administratív, na základe ktorej získanie nukleárnych zbraní teroristami „...je najbezprostrednejšou a najextrémnejšou hrozbou pre globálnu bezpečnosť. Terorista s nukleárnou zbraňou by mohol spôsobiť masívne škody. Al Kaida sa vyjadrila, že sa usiluje o nadobudnutie nukleárnej bomby, a že nebude mať problém ju použiť.“

Na medzinárodnej úrovni upozornili na túto bezpečnostnú výzvu napríklad Bezpečnostná koncepcia NATO (1999, OP 22), Európska bezpečnostná stratégia (2003, s. 3 -

4), Správa vysokého panelu GT OSN o hrozbách, výzvach a zmene (2004, s. 48), Rezolúcia BR OSN 1540 (2004) a správa Komisie o ZHN (2006, s. 28) „*Weapons of Terror: Freeing the World of Nuclear, Biological and Chemical Weapons.*“

Bezpečnostná analýza, ktorá upozorňuje na možnosť nadobudnutia a použitia ZHN teroristami a inými kriminálnymi sieťami, je teda v medzinárodnej komunite pomerne široko akceptovaná. Niektoré aspekty americkej konceptualizácie proliferácie ako fenoménu spojeného s terorizmom, osobitne počas administratívy prezidenta Busha, pôsobili destabilizujúco na vývoj v bezpečnostných vzťahoch, napríklad v kontexte odlišného hodnotenia povahy, komplexnosti a váhy teroristickej hrozby (osobitne bioterorizmu), hrozby pochádzajúcej od štátnych aktérov a odlišných prístupov k riešeniu teroristických výziev.

S istým zovšeobecnením je možné uviesť, že bezpečnostnú výzvu spojenú s prístupom teroristov k ZHN a s ich použitím je možné študovať prostredníctvom piatich hlavných scenárov:

- 1) autonómny vývoj ZHN teroristami;
- 2) poskytnutie ZHN teroristom štátnymi aktérmi, tzv. „neposlušnými štátmi“, resp. štátmi podporujúcimi terorizmus;
- 3) prístup teroristov k ZHN v štátoch so ZHN kapacitami v podmienkach vládnej krízy príp. počas vnútroštátnych nepokojov (napr. prístup k vojenským nukleárnym programom);
- 4) prístup teroristov k ZHN a príslušným materiálom v krajinách so ZHN kapacitami z dôvodu laxného národného mechanizmu kontroly prístupu a zaobchádzania so ZHN;
- 5) prístup teroristov k materiálom, zariadeniu, know-how a technológiám dvojitého použitia v krajinách s laxným právnym režimom kontroly relevantného civilného výskumu a priemyslu dvojitého použitia a s nízkym bezpečnostným povedomím v daných sektoroch.

Vo vystúpeniach amerických vysokých štátnych predstaviteľov a v bezpečnostných a strategických dokumentoch počas administratívy prezidenta Busha dominuje druhý scenár. V prvej správe o stave únie po teroristických úrokoch 11. septembra prezident Bush (SSÚ, 2002, s. 2-3) uviedol: „Takéto štáty, a ich teroristickí spojenci, predstavujú os zla...usilujúc o ZHN, tieto režimy predstavujú vážne a narastajúce nebezpečenstvo. Mohli by poskytnúť tieto zbrane teroristom, dajúc im tak prostriedky zodpovedajúce ich nenávisti.“ Americká stratégia obrany proti biologickým hrozbám (*Biodefence for the 21st Century, 2004, s. 1*) zasa začína citátom prezidenta Busha, že „Bioterorizmus je skutočnou hrozbou pre našu krajinu. Je hrozbou pre každú krajinu, ktorá miluje slobodu. Teroristické skupiny sa usilujú o biologické zbrane, vieme, že niektoré neposlušné štáty ich už vlastnia...“ Podobne Národná stratégia boja

proti ZHN (2002, s. 1) uvádza: „Niektoré štáty, vrátane viacerých, ktoré podporili a i naďalej podporujú terorizmus, už vlastnia ZHN a snažia sa o posilnenie svojich kapacít...Navyše, teroristické skupiny sa usilujú o získanie ZHN.“ a Národná bezpečnostná stratégia (2002, s. 14) uvádza: „Musíme byť pripravení zastaviť neposlušné štáty a ich teroristických klientov predtým, ako budú schopní nás ohroziť, alebo použiť ZHN proti USA, našim spojencom a priateľom.“

Ďalšie scenáre nadobudnutia ZHN teroristami sa tiež objavujú v politickom diskurze, prípadne v strategických a politických dokumentoch. Napríklad, opakovane sa objavuje téma, že pokrok vo vede a technológiách, hlavne v súvislosti s biologickými zbraňami, uľahčuje prístup resp. autonómnou výrobu biologických zbraní teroristami (scenár 1): „...biologické zbrane nevyžadujú ťažko vybudovateľnú infraštruktúru alebo materiály...podobne ako biologické zbrane, hrozba pochádzajúca od chemických zbraní narastá s pokrokom v technológiách, vo vývoji agensov a zjednodušením prístupu k materiálom a zariadeniam...“ (NSS, 2006, s. 21-22).

V prípade nadobudnutia ZHN, príslušných materiálov, technológií, *know-how* dvojitého použitia na základe ilegálnych aktivít, ako je ilegálny obchod, krádež, využitie vedeckých kapacít uvoľnených z bývalých vojenských programov a pod., spôsob voľby konkrétnych príkladov a artikulácia týchto ďalších scenárov prispievajú k posilneniu obrazu, že ide predovšetkým o externý problém. Na ilustráciu, v podstate od pádu Sovietskeho zväzu do začiatku druhej administratívy prezidenta Busha ml. je možnosť prístupu teroristov k materiálom, zariadeniam a poznatkom potrebných pre výrobu ZHN spájaná prevažne s uvoľnením rozsiahlych vedeckých kapacít z bývalých vojenských programov v Rusku a ďalších krajinách bývalého Sovietskeho zväzu (GAO, 2000), ako aj s ich nedostatočnou fyzickou a administratívnou bezpečnosťou. Národná bezpečnostná stratégia (1996) v tomto zmysle uvádza: „Prostredníctvom programov ako je iniciatíva Nunna a Lugar *Cooperative Threat Reduction*...sa dosiahol významný pokrok pri budovaní bezpečnejšieho medzinárodného prostredia v boji proti hrozbám, ako sú krádež nukleárnych hlavíc alebo ich súčastí...“ (NSS, 1996, s. 27) a prezident Clinton špecifikoval, že „Konáme v snahe zabrániť, aby sa nukleárne materiály dostali do nesprávnych rúk...posilnili sme programy spolupráce s Ruskom a ďalšími novými nezávislými štátmi v snahe posilniť bezpečnosť nukleárnych materiálov.“ (SSÚ, 1997, s. 10). Správa Výskumného strediska Kongresu o „ZHN: Hrozba terorizmu“ (2002, s. 1) zasa upozorňuje: „Možnosť šírenia ZHN do rúk teroristov zo štátov bývalého Sovietskeho zväzu je rovnako veľkou obavou, vzhľadom na pochybnosti o zaistení

bezpečnosti v bývalých výskumných a skladovacích zariadeniach a o ekonomických podmienkach personálu.“ Neskôr sa proliferačné riziká rozširujú na ďalšie regióny a krajiny, čomu zodpovedajú snahy USA o geografickú expanziu Globálneho partnerstva v rámci G8 a *Cooperative Threat Reduction Programme* napr. na juhovýchodnú Áziu, Blízky východu, južnú Áziu.

Takáto artikulácia problematiky šírenia ZHN do rúk teroristov umocňuje konštrukciu identity prostredníctvom bezpečnostného diškurzu a vytvára kategórie „my“ - zodpovední členovia medzinárodného spoločenstva a „oni“, proliferátori, „neposlušné vlády na osi zla“ a ich teroristickí klienti, príp. nezodpovedné vlády v bývalých krajinách Sovietskeho zväzu. Verejné pochybnosti USA o ukončení a likvidácii vojenského biologického programu v Rusku (US, 2005, s. 27 - 31) umocňujú túto konštrukciu identity.

Medzinárodný vývoj zatiaľ nepotvrdil takúto prioritizáciu scenárov. V auguste 2008 v súvislosti s vyšetrovaním prípadu rozposlania listov so spórmi anthraxu v USA po septembrových 2001 teroristických útokoch Ministerstvo spravodlivosti USA (*Department of Justice*) vyhlásilo, že zodpovedným za tento čin bol Bruce E. Ivins, americký vedec, ktorý pracoval niekoľko desaťročí vo výskumnom ústave biologickej obrany Ozbrojených síl USA vo Fort Detrick (Graham, Talent a kol., 2008, s. 7).

Podobne, viaceré americké spravodajské a iné analytické hodnotenie potvrdzujú, že zatiaľ neexistuje dôkaz, že by štáty, ktoré sú označené ako podporujúce terorizmus, poskytli ZHN teroristom alebo iným kriminálnym skupinám (CRS, 2002, s. 4). V kontexte diskusie o možnom poskytnutí ZHN teroristom „neposlušnými vládami“, ktorá sa stala jednou z hlavných osí bezpečnostného diškurzu administratívy prezidenta Busha, Cirincione, Mathews a kol. (2004, s. 7) zdôrazňujú, opierajúc sa o hodnotenie Národnej spravodajskej rady o WMD z roku 2002 o programe v Iraku, že neexistuje žiaden dôveryhodný dôkaz o spolupráci medzi Al Kaidou a Saddamovou Husseínovou vládou, podobne ako neexistuje dôkaz o transfere ZHN Al Kaide. Je teda mimoriadne nepravdepodobné, že by štáty poskytli svoje strategické vojenské kapacity osobám, ktoré by nemohli dostatočne kontrolovať pri presadzovaní vlastných politických cieľov.

Naopak, viaceré dôveryhodné zdroje (IAEA, 2006a, s. 3; IAEA, 2006b, WMD Commission, 2006, s. 40) upozorňujú na veľké množstvo „strát“ nukleárnych materiálov, obohateného uránu či plutónia, na prípady vlámania alebo iného neoprávneného vniknutia do civilných nukleárnych zariadení či biologických laboratórií kategórie BSL 3 a 4. IAEA (2006a, s. 3) napríklad uvádza, že v priebehu rokov 1993-2006 členské štáty notifikovali 1080

takýchto prípadov: 332 prípadov krádeže alebo straty týchto materiálov, 398 prípadov iných typov neoprávnených aktivít, v 275 prípadoch išlo o neoprávnené vlastníctvo alebo iný typ kriminálnych aktivít.

V priebehu posledných rokov čoraz viacej zdrojov upozorňuje na možnosť prístupu teroristov k nukleárnym zbraňam, prípadne potrebným nukleárnym materiálom (vysoko obohatený urán alebo plutónium) v krajinách s nukleárnym vojenským programom v čase vládnej krízy a oslabenia veliacich štruktúr strategických síl. Konkrétnym príkladom je Pakistan, ktorý čelí posilnenému vplyvu Talibanu a Al-Kaidy v hraničných oblastiach s Afganistanom so silnou klanovou kultúrou. Popri viacerých nevládných zdrojoch (Sokolski, 2008) s týmto scenárom pracuje správa NIC (2008, s. 67), ktorá uvádza v stati o nových použitíach nukleárných zbraní v priebehu budúcich 15-20 rokov: „Možnosť násilnej vládnej zmeny alebo pádu vlády v slabých štátoch s nukleárnymi zbraňami i naďalej otvára otázky o schopnosti takýchto štátov kontrolovať a zaistiť bezpečnosť nukleárných arzenálov.“ V prípade Pakistanu obavy z možnosti transferov ZHN do rúk neposlušných štátov, príp. teroristov, posilňuje existencia bývalých ilegálnych transferov do Iránu a Líbye prostredníctvom siete A.Q. Khan (Squassoni, 2004, s. 2). Teda napriek skutočnosti, že prezident Bush a jeho administratíva (SSÚ, 20002, s. 2; SSÚ, 2002, s. 2; SSÚ, 2005, s. 5) označovali Pakistan po teroristických útokoch 11. septembra 2001 za spojenca v boji s terorizmom, Komisia o prevencii proliferácie ZHN a terorizmu (2008, s. xxiii), ktorá mala za cieľ formulovať odporúčania pre nového prezidenta USA, upozorňuje: „Pri mapovaní terorizmu a ZHN v dnešnom svete všetky cesty sa stretávajú v Pakistane. Ten má nukleárne zbrane a históriu nestabilných vlád, časti jeho teritória sú v súčasnosti bezpečným útočiskom pre Al Kaidu a ďalších teroristov...budúci teroristický útok proti Spojeným štátom pravdepodobne vzíde z Federálne spravovaných klanových oblastí (FATA) v Pakistane.“

Výber a zdôrazňovanie niektorých scenárov šírenia ZHN do rúk teroristov malo vplyv na definovanie politík a prístupov riešenia bezpečnostných výziev spojených s proliferáciou ZHN. Napríklad vzhľadom na nedôveru administratívy prezidenta Busha voči úmyslom a správaniu tzv. neposlušných vlád, ktoré navyše väčšinou podporujú terorizmus, a možnosti, že teroristi nadobudnú a použijú ZHN bez toho, aby boli viazaní medzinárodnými právnymi záväzkami, Spojené štáty čiastočne odpútali svoju pozornosť a podporu od existujúceho systému multilaterálnych zmlúv o odzbrojení a zabránení šírenia ZHN a od klasických preventívnych prístupov. Tým narušili dôveru v tento systém zmlúv a destabilizovali globálny bezpečnostný systém boja proti šíreniu ZHN.

Na ilustráciu upozorníme na viacero problémových otázok v súvislosti s bioterorizmom, ktorý sa stal nosnou témou bezpečnostného diškurzu počas administratívy prezidenta Busha po teroristických útokoch 11. septembra.

Na dokladovanie hrozby bioterorizmu sa systematicky v politickom diškurze, ale aj v plánovacích a analytických dokumentoch, spomínajú príklady listových zásielok so spórmi anthraxu v USA v septembri 2001, rozšírenie salmonely v Oregone v 1984 príslušníkmi náboženského kultu (Rajneesheers), v snahe zaistiť víťazstvo v miestnych voľbách, či vypustenie spórov anthraxu z jednej z budov v Tokiu v deväťdesiatych rokoch (Graham, Talent a kol., 2008, s. 6-10; Bowman, 2002, s. 1-2, s. 5). Ani jeden z týchto príkladov však v realite nedokladuje akt medzinárodného bioteroristického útoku: vo všetkých troch prípadoch išlo o kriminálny čin vnútroštátneho charakteru, navyše v prípade použitia biologickej zbrane náboženským kultom Aum Shinrikyo išlo o neúspešný pokus. Jedným z problémov je teda zamieňanie medzinárodného terorizmu s vnútroštátnymi kriminálnymi aktivitami, čo má vplyv na výber nástrojov na jeho potlačenie. Leitenberg (2005, s. 43-44) napríklad vysvetľuje, ako došlo k redefinovaniu proliferácie biologických zbraní v prospech bioterorizmu zjednodušenou rétorickou skratkou, ktorá viedla k zveličeniu bioteroristickej hrozby: „Jedným konkrétnym problémom bolo spojenie biologických zbraní s „bioterorizmom“ (a dokonca biologických „agensov“ so „zbraňami“). Termín biologické zbrane sa používal počas 20. storočia. Teraz sa celá problematika identifikuje s termínom bioterorizmus. Jednoduchá terminologická zámena uľahčila prisúdiť teroristom schopnosti na úrovni štátnych kapacít. Možnosť incidentov s malým množstvom obetí na životoch sa v priebehu 2 – 3 rokov zmenila na terorizmus s masovými stratami a v priebehu niekoľkých ďalších rokov na apokalyptický terorizmus.“

Viacero oficiálnych amerických (Bowman, 2002, s. 2-3; Graham, Talent a kol., 2008, s. 9-12; GAO, 1999, s. 1-2), ale aj medzinárodných (WMD Commission, 2006, s. 42) zdrojov upozorňuje na dôležité technické prekážky (napr. problém ich efektívnej diseminácie) pri vývoji biologických zbraní schopných spôsobiť masové straty na životoch, a to nielen teroristickými skupinami, ale aj štátnymi aktérmi.

Napriek tomu je bioterorizmus počas administratívy prezidenta Busha definovaný ako reálna hrozba spojená so šírením ZHN (Biodefense for the 21st Century, 2004, s. 1), ktorá viedla k niekoľkonásobnému zvýšeniu rozpočtu na biologickú obranu a ďalšie aspekty boja proti bioterorizmu (napr. výroba zásob vakcín, posilnenie biologického obranného výskumu a vývoja v rámci projektu BioShield). Je potrebné uviesť, že k navrhovaniu rozpočtu na

biologickú obranu v súvislosti s možnými aktmi bioterorizmu došlo už počas prezidenta Clintona. Franco (2008, s. 132) uvádza nárast rozpočtu na biologickú obranu v USA z 685,1 mil USD v roku 2001 na 8 007,5 mil v roku 2009 pričom celkový rozpočet na biologickú obranu počas obdobia 2001-2009 predstavoval sumu 49 655,2 mil USD. V podmienkach, keď neexistuje konkrétny príklad úspešného medzinárodného biologického teroristického útoku, keď medzinárodný mechanizmus verifikácie dodržiavania BTWC a opatrenia na budovanie dôvery a transparentnosti v rámci BTWC (CBMs) nezodpovedajú súčasnému vývoju vo vede a navyše nie sú implementované, tento trend v USA môže viesť k podobným krokom v ďalších štátoch a narušiť dôveru v existujúci zmluvný systém, a nepriamo aj k proliferácii biologických zbraní, príp. ofenzívnych biologických programov, vzhľadom na dvojitý charakter akéhokoľvek biologického výskumu. Konkrétne, Gottron a Shea (2009, s. 10) uvádzajú, že celkový nárast plánovaných alebo vybudovaných BSL4 zariadení v USA v roku 2009 sa odhaduje na dvanásť násobok ich počtu v roku 2004. Zároveň pripúšťajú, že „Ďalšie krajiny môžu vnímať nárast laboratórnych kapacít s vysokou bezpečnosťou ako presahujúci potreby pre biologickú obranu a zdravotnícky výskum. Takéto predstavy môžu viesť niektoré vlády k záverom, že Spojené štáty budujú tieto prebytočné kapacity pre vývoj ofenzívneho biologického programu...môže tiež povzbudiť budovanie podobných zariadení v zahraničí v snahe vyrovnáť sa snahám v USA.“ (Gottron a Shea, 2009, s. 18). S týmto hodnotením sa stotožňujú Leitenberg (2005, s. 68-69) a Tucker (2004, s. 13-19). Leitenberg (2005, s. 68-74) tiež upozorňuje, že zameranie výskumných kapacít v USA na biologickú obranu, resp. na výskum spojený s kontrolovanými patogénmi, môže v istom momente viesť k úniku citlivých informácií, ktoré môžu byť zneužitú štátnymi a neštátnymi aktérmi. Napríklad Al-Kaida využívala pri budovaní svojho ofenzívneho biologického výskumu o.i. verejne publikované výsledky vedeckého výskumu (Leitenberg, 2005, s. 28-40). Tucker (2004, s. 13-19) a Leitenberg (2005, s. 68-85) varujú, že narastajúci počet klasifikovaných výskumných projektov spojených s obranou proti bioterorizmu, ako aj obmedzenie transparentnosti a verejnej kontroly niektorých výskumných zariadení v USA, môžu odradiť tretie štáty dodržiavať zákazy v rámci BTWC.

Záver

Po skončení studenej vojny došlo k posunu vo vnímaní problematiky spojenej so zbraňami hromadného ničenia. Spojené štáty, ako víťaz studenej vojny a dominantný aktér v medzinárodných vzťahoch, zohrali významnú úlohu pri redefinovaní proliferácie ZHN, a to o.i. prostredníctvom vytvorenia nových obrazov proliferácie ZHN v bezpečnostno-politickom

diškurze v USA. Dominantné postavenie USA a ich spojencov v medzinárodnom systéme umožnilo rozsiahlu disemináciu týchto obrazov vo svete a v mnohých prípadoch podporilo americké snahy o ich ustálenie v multilaterálnom kontexte, napríklad prostredníctvom rezolúcií BR OSN.

Popísali sme dva obrazy proliferácie, ktorých hlavným propagátorom bol prezident G. Bush ml.: metaforu o proliferácii ZHN ako súčasť medzinárodných ilegálnych obchodných transferov, osobitne finančných a ako fenomén podnietený terorizmom. Tieto nové obrazy proliferácie ZHN poskytujú nepolitickú víziu procesu šírenia ZHN, abstrahujú od širších bezpečnostno-politických motívov šírenia ZHN a zanedbávajú vertikálnu proliferáciu nukleárných zbraní.

Tým nechceme naznačiť, že popísanie nových foriem a ciest šírenia ZHN v podmienkach globalizácie prostredníctvom ilegálnych obchodných sietí a transferov, či upozornenie na snahu teroristov o nadobudnutie a použitie ZHN, protirečí empirickej skúsenosti. Práve naopak! Upozornili sme, že vznik týchto nových obrazov proliferácie ZHN nebol náhodný a bol spojený s niektorými novými fenoménmi v medzinárodnom živote.

Zároveň sme však ukázali, že tieto nové bezpečnostno-politické metafory majú priamy vplyv na definovanie nástrojov a politík riešenia nových bezpečnostných výziev. V podmienkach USA, nové obrazy proliferácie ZHN boli spojené so stagnáciou v naplňaní medzinárodnoprávných záväzkov odzbrojenia v rámci NPT a s príklonom k unilateralizmu, príp. k ad hoc formám spolupráce medzi spojencami. V našom príspevku sme upozornili na destabilizujúci charakter týchto nových obrazov proliferácie ZHN na medzinárodný bezpečnostný systém založený na zmluvnom základe, a to vzhľadom na absenciu solídneho medzinárodného konsenzu o tejto problematike.

Zatiaľ čo nový americký prezident B. Obama (2009) prevzal viacero z bezpečnostných analýz spojených s proliferáciou ZHN, vo svojich úvodných bezpečnostno-politických vystúpeniach naznačil návrat k širšej politickej vízii šírenia ZHN a k multilaterálnym formám spolupráce.

Použitá literatúra

Biodefence for the 21 century. 2004. [online]. [citované máj 2009]. Dostupné na: <<http://www.dhs.gov/xlibrary/assets/HSPD10Biodefensefor21stCentury042804.pdf>>

BOWMAN, Steve. *Weapons of Mass Destruction: The Terrorist Threat*. CRS Report for Congress. 7. 3. 2002. Washington DC: Congressional Research Centre. 2002. [online]. [citované máj 2009]. Dostupné na: <<http://fpc.state.gov/documents/organization/9184.pdf>>

BUSH, George Washington: *President Announces New Measures to Counter the Threat of WMD: Remarks by the President on WMD at the National Defence University in Washington*. 2004. [online]. [citované máj 2008]. Dostupné na: <www.whitehouse.gov/news/releases/2004/02/print/20040211-4.html>

BUZAN, Barry - WEAVER, Ole - de WILDE, Jaap: *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder: Lynne Rienner Publishers. 1998.

CENTER FOR COUNTERPROLIFERATION RESEARCH (CCR): *Towards a National Biodefence Strategy. Challenges and Opportunities*. A report of the Center for Counterproliferation Research. April 2003. Washington DC.: National Defence University.

CIRINCIONE, Joseph - MATHEWS, Jessica T. - PERKOVICH, George - ORTON, Alexis: *WMD in Iraq: evidence and implications*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace. 2004. [online]. [citované 2. máj 2009]. Dostupné na: <<http://www.carnegieendowment.org/files/Iraq3FullText.pdf>>

FATF: *Proliferation Financing Report. 18 June 2008*. 2008. [online]. [citované február 2009]. Dostupné na: <<http://www.fatf-gafi.org/dataoecd/14/21/41146580.pdf>>

FRANCO, Crystal: *Billions for Biodefense: Federal Agency Biodefence Funding, FY2008-FY2009*. In: *Biosecurity and Bioterrorism: Biodefence Startegy, Practice, and Science*, 2008, roč. 6, č. 2, s. 131-164.

GAO. *Biological Weapons: Efforts to Reduce Former Soviet Threat Offers Benefits, Poses New Risks*. April 2000. Washington: US General Accounting Office. Report to Congressional Requestors.

GAO. *Weapons of Mass Destruction: Observation on the US Threat Reduction and Non-Proliferation Programmes in Russia. Testimony of Joseph A. Christoff, Director, International Affairs and Trade, Before the Committee of Armed Services, US House of Representatives*, GAO-03-526T, 5. March 2003. 2003. [online]. [citované 21. máj 2009]. Dostupné na: <<http://www.gao.gov/new.items/d03526t.pdf>>

GAO. *Iranian Sanctions. Impact in Furthering U.S. Objectives Is Unclear and Should Be Reviewed*, GAO-08-58 Report to the Ranking Member, Subcommittee on National Security and Foreign Affairs, House Committee on Oversight and Government Reform. 2007. [online]. [citované máj 2008]. Dostupné na: <www.gao.gov/new.items/d0858.pdf>

GAO. *Non-proliferation: US Agencies Have Taken Some Steps, but More Efforts Is Needed to Strengthen and Expand the Proliferation Security Initiative*. GAO-09-43. Report to Congressional Committees. November 2008. 2008. [online]. [citované 10. apríl 2009]. Dostupné na: <<http://www.gao.gov/new.items/d0943.pdf>>

GOTTRON, Frank - SHEA, Dana A.: *Oversight of High-Containment Biological Laboratories: Issues for Congress*. CFS Report to Congress. 27 March 2009. 2009. Washington DC: Congressional Research Centre. [online]. [citované máj 2009]. Dostupné na: <<http://www.fas.org/sgp/crs/terror/R40418.pdf>>

GRAHAM, Bob - TALENT, Jim - kol.: *The World at Risk: The Report of the Commission on the Prevention of WMD Proliferation and Terrorism*. New York : Vintage Books. 2008. [online]. [citované december 2008]. Dostupné na: <<http://documents.scribd.com/docs/15bq1nr19aerfu0yu9qd.pdf>>

GRUSELLE, Bruno: *Quelle politique de sanctions face à la prolifération? Note de la FRS*. [online]. Paris : Fondation pour la Recherche Stratégique. 28 juin 2007. 2007a. [citované máj 2008]. Dostupné na: <www.frstrategie.org/barreCompetences/proliférations/20070628.pdf>

GRUSELLE, Bruno: *Proliferation Networks and Financing, Research and Documents*. [online]. Paris : Fondation pour la Recherche Stratégique. 2007b. [citované máj 2008]. Dostupné na: <www.frstrategie.org/barreFRS/publications/rd/RD_20070303_eng.pdf> Chang and Dombey, 2009

HANSEN, Lene: *A Case for Seduction? Evaluating the Poststructuralist Conceptualization of Security*. In: Cooperation and Conflict: Nordic Journal of International Relations, 1997, roč. 32, č. 4, s. 374-375.

CHANG, Joanna - DOMBEY, Daniel.: *Crackdown on alleged link to Iran's nuclear efforts*. Financial Times. 8. apríl 2009. s. 2.

IAEA: *IAEA Illicit Trafficking Database. Factsheet. 2006a*. [online]. [citované 2. máj 2009]. Dostupné na: <<http://www.iaea.org/NewsCenter/Features/RadSources/PDF/factfigures2006.pdf>>

IAEA: *IAEA Illicit Trafficking Database – Annex: Incidents involving HEU and Pu confirmed to the ITDB, 1993-2006. 2006b*. [online]. [citované 2. máj 2009]. Dostupné na: <http://www.iaea.org/NewsCenter/Focus/NuclearSecurity/pdf/heu-pu_1993-2006.pdf>

IMF: *Country Report – Iran 2007. Islamic Republic of Iran: 2006 Article IV Consultation Staff Report; [online]. No. 07/ 100, March 2007. 2007*. [citované máj 2008]. Dostupné na: <www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2007/cr07100.pdf>

KIMMITT, Robert M.: *Remarks by Deputy Secretary Robert M. Kimmitt on the Role of Finance in Combating National Security Threats to the Washington Institute of Near East Policy at Soref Symposium on 10 May 2007*. [online]. [citované máj 2008]. Dostupné na: <www.treas.gov/press/releases/hp397.htm>

McNERNEY, Patricia: *Combating WMD Proliferation Support Networks: Financial and Economic Sanctions. Testimony. 2007*. [online]. [citované máj 2008]. Dostupné na: <foreignaffairs.house.gov/110/mcn041807.htm>

MUTIMER, David Rodger: *Reimagining Security: The Methaphors of Proliferation*. YCISS Occasional Paper no. 25. Toronto : York Centre for International and Strategic Studies. August 1994.

MUTIMER, David Roger: *The Weapons State: Proliferation and the Framing of Security*. Boulder : Lynne Rienner Publishers. 2000.

The National Security Strategy of the United States of America. 2002. [online]. [citované máj 2008]. Dostupné na: <www.whitehouse.gov/nsc/nss.pdf>

The National Security Strategy of the Unites States of America. 2006. [online]. [citované máj 2008]. Dostupné na: <www.whitehouse.gov/nsc/nss/2006/nss2006.pdf>

OBAMA, Barack. *Remarks by President Barack Obama*. Prague. 2009. [online]. [citované máj 2008]. Dostupné na: <<http://prague.usembassy.gov/obama.html>>

LEITENBERG, Milton: *Assessing Biological Weapons and Bioterrorism Threat*. Carlisle: Strategic Studies Institute. 2005.

Quadrennial Defence Review Report. 2006. [online]. [3 February 2006]. [citované máj 2008]. Dostupné na: <<http://www.defenselink.mil/qdr/report/Report20060203.pdf>>

NIC: *Iran: Nuclear intentions and capabilities, National Intelligence Estimate: Declassified Key Judgements*. November 2007. 2007. [online]. [citované máj 2008]. Dostupné na: <www.dni.gov/press_releases/20071203_release.pdf>

NIC: *Global Trends 2025: A Transformed World. The National Intelligence Council's 2025 Project.* 2008. [online]. [citované apríl 2009]. Dostupné na: <http://www.dni.gov/nic/PDF_2025/2025_Global_Trends_Final_Report.pdf>

SOKOLSKI, Henry D. (Ed.): *Pakistan's Nuclear Future: Worries Beyond War. January 2008. Strategic Studies Institute.* 2008. [online]. [citované 5 január 2009]. Dostupné na: <<http://www.npec-web.org/Books/20080116-PakistanNuclearFuture.pdf>>

Správa Výskumného strediska Kongresu o „ZHN: Hrozba terorizmu“ (2002, SQUASSONI, Sharon A.: *Weapons of Mass Destruction: Trade Between North Korea and Pakistan.* CRS Report for Congress. 11. 3. 2004. Washington DC: Congressional Research Centre. 2004. [online]. [citované máj 2009]. Dostupné na: <<http://fpc.state.gov/documents/organization/30781.pdf>>

SQUASSONI, Sharon A.: *Weapons of Mass Destruction: Trade Between North Korea and Pakistan.* CRS Report for Congress. 11. 3. 2004. Washington DC: Congressional Research Centre. 2004.

TUCKER, Jonathan: *Biological Threat Assessment: Is the Cure Worse than the Disease?* In: *Arms Control Today.* Vol. 34. No. 8. October 2004. 2004. s.13-19. [online]. [citované máj 2009]. Dostupné na: <<http://www.armscontrol.org/print/1669>>

WEAPONS OF MASS DESTRUCTION COMMISSION (WMD Commision): *Weapons of Terror: Freeing the World of Nuclear, Biological and Chemical Arms.* Final Report. Stockholm: EO Grafiska. 2006.

Prehlásenie: Tento príspevok odráža výlučne názory a hodnotenia autorky a v žiadnom prípade nezvazuje Sekretariát Rady Európskej Únie.

Bombardovanie Juhoslávie vojskami NATO v roku 1999¹

Peter Greguš

Abstrakt

Od 24.marca do 10.júna 1999 vojenské letectvo NATO bombardovali územie „zvyškovej“ Juhoslávie. Išlo o zásah v prospech kosovských separatistov. Vojna v bývalej Juhoslávii na konci 20.storočia mala niekoľko etáp, začala sa oddelením Chorvátska, pokračovala bojmi v Bosne a Hercegovine a konflikt v Kosove bol jej záverom. Kosovo malo v bývalej Juhoslávii podobný štátút ako Vojvodina, nebolo to zväzová republika, ale územie obývané národnostnou menšinou, Albáncami, ktorý mali už od začiatku 20.storočia svoj vlastný štát. Hoci Kosovo vyhlásilo 17.februára 2008 nezávislosť od Srbska, 8. októbra 2008 schválilo Valné zhromaždenie OSN žiadosť Srbska, aby legálnosť vyhlásenia nezávislosti Kosova preskúmal medzinárodný súdny dvor v Haagu.

Kľúčové slová: krízy na Balkáne, vojna v Juhoslávii, spor o Kosovo, intervencia NATO v Juhoslávii

Abstract

From 24th March to 10th June 1999 NATO military aviation had bombed territory of „residuary“ Yugoslavia. It was the intervention to help Albanian rebels in Kosovo. The war in former Yugoslavia in the end of 20th century had few periods. The beginning was the separation of Croatia, continuation in conflict in Bosnia and Herzegovina and struggle in Kosovo was its finale. Kosovo in former Yugoslavia was not the federal republic, but autonomous region populated by Albanians, which has own neighbouring state near Yugoslavia – Albania. Kosovian leaders declared 17th February 2008 the state independent from Serbia, but General Assembly UNO 8th October 2008 agreed with Serbian demand to judge legality of declaration independence of Kosovo by International Court of Justice in the Hague.

Key words: crisis in the Balkans, the war in Yugoslavia, a case of Kosovo, the NATO intervention in Yugoslavia

¹ Štúdiá bola spracovaná v rámci riešenia projektu VEGA 1/0408/08 – Medzinárodná migrácia v európskom kontexte.

Balkánske krízy

Už na konci 19. storočia sa začal región Balkánu označovať ako „európsky sud pušného prachu“. V dôsledku historického vývoja išlo o oblasť s mimoriadnou etnickou a náboženskou pestrosťou. Od polovice 14. storočia po bitku pri Viedni v roku 1683 túto oblasť ovládali Turci. V 19. storočí v dôsledku národnooslobodzovacieho boja vzniká samostatné Grécko, Srbsko, Bulharsko, Rumunsko a Albánsko. Lenže spomínaná etnická pestrosť vyvoláva čoskoro medzi týmito krajinami spory, pretože nebolo možné nikdy stanoviť také hranice, aby sa niektorá z týchto krajín necítila byť ukrivdená. Najvypuklejšie sa to prejavovalo v prípade Macedónska, keď si toto územie nárokovalo aj Grécko, aj Srbsko i Bulharsko. Balkánski socialisti síce prišli s projektom balkánskej federácie (presadzoval ju napríklad bulharský politik Juraj Dimitrov), no táto idea sa ukázala ako neuskutočniteľná, hoci sa za zárodok takejto federácie mohla považovať Juhoslávia po Druhej svetovej vojne.²

Po postupnom ústupe tureckej Osmanskej ríše z balkánskeho regiónu začali o toto teritórium prejavovať záujem viaceré mocnosti.

Cárske Rusko vystupovalo ako protektor pravoslávneho obyvateľstva Balkánu, no v skutočnosti išlo o problém, ktorý Rusko trápi dodnes. Rusko nemá prístup k svetovým námorným cestám a väčšina jeho prístavov v zime zamŕza. Jedným z cieľov politiky cárskeho Ruska bolo získať kontrolu nad úžinami Dardanely a Bospor, cez ktoré bol prístup z Čierneho do Stredozemného mora.

Rakúsko-Uhorsko chcelo zasa rozšíriť svoje územia na Balkáne čo najviac. Vystupovalo ako odporca „panslavizmu“ Srbska, ktoré sa stalo najväčšou prekážkou jeho expanzie. O podobnú expanziu sa pokúšalo Nemecko a Taliansko. O Balkán ako región blízky Suezskému prielivu javila záujem aj Veľká Británia.³

Reťazec politických kríz, ktorý sa začal rakúsko-uhorskou anexiou Bosny a Hercegoviny bol nakoniec jednou z príčin, ktoré viedli k vypuknutiu Prvej svetovej vojny.

Počiatky srbsko-albánskeho sporu o Kosovo

Slovanské obyvateľstvo začalo územie Kosova osídľovať niekedy v 6.-7. storočí a napokon sa prevažujúcim etnikom stali Srbi, ktorí na tomto území začali budovať základy

² Po Druhej svetovej vojne Tito a Dimitrov sa síce pokúšali rokovať o spojení Bulharska a Juhoslávie do spoločného celku, čo by napríklad bolo zmiernilo antagonizmy kvôli Macedónsku a iným územiám, no tieto rokovania zmaril Stalinov zákrok.

³ Menovite išlo o Winstona Churchilla, ktorý počas Prvej svetovej vojny presadil tzv. Dardaneluskú operáciu, ktorá mala dostať pod britskú kontrolu úžiny medzi Čiernym a Stredozemným morom, no jej neúspech preň znamenal dočasný politický pád. Podobné plány mal aj počas Druhej svetovej vojny ako britský premiér.

svojho stredovekého štátu. 15.júna 1389 sa tu odohrala zlopovestná bitka na Kosovskom poli, ktorú dodnes považujú Srbi za jednu z najväčších národných katastrof.

Kým v stredoveku, ešte aj pod tureckým jarmom mala oblasť Kosova prevážne slovanské obyvateľstvo, po neúspešných protitureckých povstaniach v rokoch 1689-1690 a 1737-1738 pôvodné srbské obyvateľstvo z väčšej časti odchádza a na jeho miesto prichádzajú Albánci, ktorí pôvodne boli kresťania, no ich väčšina konvertovala na islam.

K prvým ostrým konfliktom medzi Srbmi a Albáncami dochádza po tzv. východnej kríze v rokoch 1877-1878. Srbi vtedy od tureckej nadvlády oslobodili niektoré oblasti dnešného južného Srbska (Vranje, Toplica, Leskovac a ďalšie) a odtiaľ mali vyhnať okolo 30 tisíc islam vyznávajúcich Albáncov.⁴ Zároveň mal Berlínsky kongres v roku 1878, kde vtedajšie veľmoci sa usilovali spomínanú krízu riešiť pripojiť niektoré územia obývané Albáncami k Čiernej Hore (malo ísť o mesto Ulcinj s okolím).

Až tieto udalosti zapôsobili na Albáncov (ktorí sa jednak delili na znepriatelené kmene a tiež sa odlišovali nábožensky, hoci väčšinu Albáncov tvorili moslimi, časť sa hlásila ku katolicizmu a pravoslávii), ktorí sa začali národnostne uvedomovať. V júni 1878 vzniká v kosovskom meste Prizren Albánska (respektíve Prizrenská) liga. Táto organizácia jednak odmietla pripojenie území, kde žili Albánci k Srbsku a Čiernej Hore a zároveň žiadala, aby štyri turecké provincie, kde žili Albánci sa zjednotili do autonómnej oblasti. V roku 1881 Turci túto organizáciu zakázali, no k jej požiadavkám sa hlásilo albánske národné hnutie aj v neskoršom období. Pre iné národy však boli albánske požiadavky neprijateľné, pretože na požadovanom albánskom autonómnom území žilo aj slovanské a grécke obyvateľstvo.

Moslimská väčšina Albáncov si z náboženských dôvodov neželala oddelenie od Osmanskej ríše, ale bolo by jej stačilo autonómne postavenie. Moslimskí Albánci preto podporovali aj tzv. mladotureckú revolúciu v roku 1908. Mladoturci napríklad sľubovali decentralizáciu Osmanskej ríše. Lenže po príchode k moci mladoturci začali uplatňovať centralizačnú a panturkistickú politiku voči netureckým národom. To viedlo k zmene politických postojov všetkých Albáncov. V novembri 1908 Albánsky národný kongres, ktorý sa zišiel v meste Monastir (Bitola) rozhodol, že všetci Albánci budú používať latinu, ktorá bola dovtedy písmom Albáncov, ktorí sa hlásili ku katolicizmu.

V roku 1912 Albánci povstali proti tureckej vláde, centrum povstania sa malo nachádzať v Kosove.⁵ Albánskym povstalcem sa podarilo obsadiť aj hlavné mesto tureckej kosovskej provincie (vilajetu) Skopje. Turecká vláda sa napokon rozhodla splniť väčšinu

⁴ Tvrdí sa to napríklad v knihe Dějiny jihoslovanských zemí, Praha 1998, s.287.

⁵ Porov., tamže, s.288.

albánskych požiadaviek. Podľa autorov českých Dějin jihoslovanských zemí⁶ úspechy albánskych povstalcov mali byť jednou z hlavných príčin, ktoré viedli Srbsko, Bulharsko a Grécko k započatiu Prvej balkánskej vojny, ktorá sa začala v októbri 1912. Neslobodno však zabudnúť na to, že Taliansko v novembri 1911 začalo s Tureckom vojnu o územie dnešnej Líbye a porážka Turecka v tejto vojne povzbudila Srbsko, Bulharsko a Grécko k vojne proti Osmanskej ríši, ktorá potom s výnimkou Carihradu s okolím, stratila všetky územia v Európe.

28.novembra 1912 v meste Vlora, ktoré neobsadili spojenci v Prvej balkánskej vojne, vyhlásili samostatný albánsky štát. Albánci sa mohli oprieť o podporu Rakúska-Uhorska a Talianska. Tieto mocnosti s neľúbosťou videli úspechy Srbska, Bulharska a Grécka, ktoré podporovalo cárské Rusko. Vlastne o samostatnosti Albánska rozhodli veľmoci, čo sa stalo precedensom do budúcnosti, vlastne až dodnes.

V auguste 1913 sa konala v Bukurešti mierová konferencia. Jej výsledky boli kompromisom medzi túžbami Srbska, Bulharska a Grécka a záujmami veľmocí. Na základe ich rozhodnutia vznikol albánsky štát v hraniciach, ktoré sa dodnes prakticky nezmenili. V Kosove, ktoré sa stalo súčasťou Srbska, na jeseň 1913 albánske obyvateľstvo povstalo. Srbské vojsko tvrdo zakročilo, v Albáncoch, okrem iného, videlo kolaborantov s tureckou mocou. V tomto období však medzi slovanským a albánskym obyvateľstvom Kosova vznikajú rozpory, ktoré mali národnostné a náboženské korene a trvajú dodnes.

Vývoj do konca 20.storočia

Po Prvej svetovej vojne vzniká Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov, ktoré sa neskôr premenúva na Juhosláviu. Zjednodušene povedané, tento štát veľmi oslabovalo neriešenie vzťahu medzi tam žijúcimi národmi a národnosťami. 6.apríla 1941 bez formálneho vypovedania vojny nacistické letectvo uskutočnilo rozsiahly nálet na Belehrad. 17.apríla porazená juhoslovanská armáda kapitulovala. Územie Juhoslávie bolo rozdelené medzi nacistické Nemecko, fašistické Taliansko, Bulharsko a Maďarsko.

Talianska okupácia väčšiny územia Kosova, západnej časti Macedónska a menšej časti Čiernej Hory sa uskutočnila pod heslom Veľkého Albánska. Pripomíname, že už v roku 1926 sa na základe tzv. Tiranskej zmluvy Albánsko fakticky stalo talianskym protektorátom. 7.apríla 1939 fašistické Taliansko územie Albánska okupovalo.

⁶ Porov. tamže

Po okupácii juhoslovanských území fašistickým Talianskom vzniklo v hlavnom meste Albánska Tirane tzv. ministerstvo pre „oslobodené“ územia. To napríklad nariadilo, že albánčina bola nielen úradným jazykom, ale v inom jazyku bolo napríklad zakázané aj telefonovať.⁷ Na okupovaných územiach Juhoslávie s albánskou väčšinou sa našlo veľké množstvo kolaborantov s okupantmi, ktorí tiež vytvorili ozbrojené milície. Lenže fašistická okupácia kosovským Albáncom nenaplnila ich nádeje a požiadavky. Všetky významnejšie úrady a funkcie dostali Albánci z Albánska.

Nacistické Nemecko okupovalo sever Kosova. Nachádzali sa tu bane s olovenou a zinkovou rudou. Toto územie síce bolo formálne súčasťou okupovaného Srbska, ale nacisti svoju moc opierali o podporu tamajších albánskych kolaborantov.

Šok z porážky a okupácie Juhoslávie trval iba niekoľko mesiacov. Už v júni 1941 sa začína ozbrojený odpor voči fašistickým okupantom, ktorý nakoniec nadobudol také rozmery, že ťažko sa dá nájsť inde v okupovanej Európe hnutie podobného rozsahu a sily.

V povojnovej Juhoslávii sa dostali k moci komunisti na čele s Josipom Brozom-Titom. Rozpory, ktoré napomohli zániku predvojnovej Juhoslávie mala vyriešiť federalizácia krajiny. Novú Juhosláviu tvorilo šesť zväzových republík: Srbsko, Chorvátsko, Čierna Hora, Slovinsko, Macedónsko a Bosna a Hercegovina. Vojvodina, ktorú obývajú Maďari, Slováci a Rusíni a Kosovo s albánskym obyvateľstvom dostali štatút autonómnej oblasti. Treba však zdôrazniť, že hranice medzi týmito súčasťami Juhoslávie nemohli kopírovať etnické hranice, pretože presnejšie vymedziť bolo možné iba územie obývané Slovincami.

Žiaľ, bolo všeobecne známe, že existencia Juhoslávie bola spojená s osobnosťou Josipa Broza-Tita. Tito sa v roku 1948 odvážil vzoprieť diktátu J.V.Stalina a Juhoslávia si dokázala udržať nezávislé postavenie. Napriek konfliktu s táborom vedeným ZSSR v krajine nedošlo k zmene spoločenského systému. Tito zomrel v roku 1980. Kríza Juhoslávie začína o šesť rokov neskôr. Môžeme sa iba dohadovať, či potitovskú Juhosláviu zasiahli podobné procesy ako blok krajín vedený ZSSR a prečo systém postihol krach. Kým v Srbsku sa dostal k moci Milošević, v ostatných republikách ískali vplyv sily, ktoré si želali čoraz väčšiu mieru nezávislosti. Iba Slovinsko sa dokázalo oddeliť bez väčších bojov, samostatnosť ďalších republík ako bolo Chorvátsko a Bosna a Hercegovina sprevádzali krvavé boje.

V časoch titovskej Juhoslávie mali Albánci v Kosove určite viac práv, než mali Albánci v samotnom Albánsku, kde bol režim, ktorý by mohol pripomínať severnú Kóreu. Do Kosova z Albánska utekalo veľa ľudí, a nachádzali tu azyl. V roku 1987 Milošević začal ako

⁷ Pozri, tamže s.450

argument proti tým, s ktorými v Srbsku bojoval o moc, používať situáciu Srbov v Kosove. Tí sa sťažovali na ústrky a diskrimináciu zo strany úradov, ktoré mali v rukách Albánci. V apríli 1987 Milošević navštívil Kosovo a tu vyjadril podporu miestnym Srbom. Na jar 1989 srbský parlament prijal ústavné dodatky, ktoré fakticky likvidovali autonómiu Kosova.

Na prelome rokov 1988 a 1989 začali kosovskí Albánci proti týmto zmenám demonštrovať. V roku 1991 sa zdalo, že je tento odpor potlačený. Na čas sa zdalo, že sa Kosovo podarí udržať. Rozpad Juhoslávie potvrdila Daytonská dohoda z novembra 1995, kde sa o Kosove ešte nič nehovorilo.

V roku 1996 vzniká Kosovská oslobodzovacia armáda, ktorá je viac známa pod skratkou UČK. Jej vznik bol podľa niektorých zdrojov financovaný z obchodu s drogami a bielym mäsom. Akcie UČK prerastajú v roku 1997 v Kosove do občianskej vojny. Milošević najprv váhal, čo má robiť, ale keď 23.marca 1998 označil veľvyslanec USA pre Balkán Robert Gebard UČK ako „nepochybne teroristickú organizáciu,“ srbský prezident Slobodan Milošević zahájil vojenské akcie. Podľa nezávislých zdrojov srbské operácie boli zamerané proti povstalcom, a nie proti etnickým Albáncom ako celku. Život vo východnej časti krajiny a v Prištine prebiehal pomerne normálne. V septembri 1998 zasadala Rada bezpečnosti OSN aj vedenie NATO, ktoré 13. októbra 1998 dalo Miloševićovi ultimátum, aby stiahol svoje vojská z Kosova. Len čo sa juhoslovanská armáda stiahla, UČK obsadila rozsiahle územia, na ktorých začala uskutočňovať genocídu nealbánskeho obyvateľstva (Nielen Srbov, ale aj Rómov). Údajne príslušníci UČK vraždili mladých Srbov a Rómov aj preto, aby mohli obchodovať s ich orgánmi. To dokonca tvrdí aj žalobkyňa haagskeho tribunálu Carla del Ponteová. Počas decembra 1998 jej útoky eskalovali a tak v januári 1999 zahájila juhoslovanská armáda ďalšiu ofenzívu. V februári a marci 1999 sa pod záštitou medzinárodného spoločenstva zahájili rokovania medzi Srbmi a Albáncami, ktorá však stroskotali. 24.marca 1999 lietadlá USA bombardovali Belehrad.

Milošević sa nakoniec dostal pred Medzinárodný tribunál v Haagu. Podľa jednej internetovej správy tam mala istá novinárka dosvedčiť, že chcela robiť rozhovor s albánskym lídrom Rugovom. Musela však čakať v predsieni, pretože Rugova mal dôležitú návštevu. Tou návštevou vraj bol Usáma bín Ladín.

17.februára 2008 Kosovo jednostranne vyhlásilo nezávislosť. Uznali ju už desiatky štátov, no nepatrí k nim Slovensko Grécko alebo Rumunsko. Existujú tvrdenia, že je tu prepojenie medzi kosovskými lídrami a organizovaným zločinom. Napríklad Kosovo by mohlo byť dôležitým miestom pri preprave drog z Blízkeho Východu do Európy. Podľa

názoru bývalého významného politika Jána Čarnogurského môže byť Kosovo dôležitým ohniskom pri konflikte medzi európskou a islamskou civilizáciou.⁸

8. októbra 2008 schválilo Valné zhromaždenie OSN žiadosť Srbska, aby legálnosť vyhlásenia nezávislosti Kosova preskúmal medzinárodný súdny dvor v Haagu. Existuje tu ten problém, že hoci sa uznáva právo národov na sebaurčenie, nie je zatiaľ žiadnym spôsobom upravená otázka, ako riešiť problémy so separatistickými hnutiami národnostných menšín. Už tu bol Mníchovský diktát z roku 1938, ktorý postihol Československo. Napríklad dnes v Maďarsku existujú nezanedbateľné politické sily, ktoré hovoria o obnove Veľkého Uhorska. Existuje problém Baskov v Španielsku a Severného Írska a ďalšie, kde by Kosovo mohlo byť nebezpečným precedensom.

10. výročie bombardovania Belehradu slovenská vláda pripomenula vyhlásením, kde sa hovorí, že predseda vlády SR Robert Fico sa aj po desiatich rokoch od bombardovania Juhoslávie domnieva, že vzhľadom na to, že k akcii nedala mandát BR OSN, išlo o porušenie medzinárodného práva. Rovnako, ako v marci 1999, aj dnes je presvedčený, že Severoatlantická aliancia mala uprednostniť diplomatický prístup, pretože problém bol zložitejší, než ho vykresľovala vtedajšia propaganda. Dnešná situácia dokazuje, že letecké útoky neprinesli regiónu stabilitu, ale porušovanie medzinárodného práva v podobe jednostranného vyhlásenia samostatnosti kosovskými separatistami. Predseda vlády SR Robert Fico v tejto súvislosti pripomína, že podľa organizácie Human Rights Watch na priamy následok bombardovania zahynulo 500 ľudí, tisíce boli zranené a po celom Srbsku sú dodnes tisíce bômb, ktoré môžu kedykoľvek vybuchnúť. Výsledkom akcie, ktorá útočníkov stála vyše 14 miliárd dolárov bola zničená civilná infraštruktúra, vrátane škôl, nemocníc či kultúrnych zariadení. Nálety boli priamo namierené proti srbským médiám – na budovu televízie zaútočili vo chvíli, keď v nej bolo 150 ľudí. Predseda vlády Robert Fico vyjadruje aj po desiatich rokoch zásadný nesúhlas s rozhodnutím vlády Mikuláša Dzurindu, ktorá súhlasila, aby sa Slovenská republika nepriamo podieľala na bombardovaní suverénneho štátu, ktorý naopak v roku 1968 odmietol účasť na invázii vojsk do Československa. Súčasná vláda SR naopak plne rešpektuje suverenitu Srbska a bude naďalej pracovať na zlepšovaní našich vzájomných vzťahov a spolupráce oboch krajín.

⁸ Čarnogurský Ján, Problém Kosovo, Literárny týždenník, 13. 1. 2006, str. 3-4

Teoretický rámec systému obchodovania s emisnými povoleniami

Lucia Mojžišová

Abstrakt

Autorka v príspevku analyzuje a porovnáva dva základné systémy obchodovania s emisnými povoleniami a to systém „limit a obchod“ a systém „základ a kredit“. Analyzuje výhody respektíve nevýhody využitia environmentálnych daní resp. obchodovateľných emisných povolení pri rozhodovaní medzi týmito dvoma nástrojmi environmentálnej politiky. Ďalej sa venuje spôsobu alokácie povolení, prostredníctvom aukcie alebo ich vydanie bezplatne.

Kľúčové slová: systém obchodovania s emisnými povoleniami, systém „limit a obchod“, systém „základ a kredit“, alokácia, aukcia, environmentalne dane.

Abstract

The author in the article analyses and compares two basic systems in trading with emission permits, system „cap and trade“ and system „baseline and credit“. She analyses advantages and disadvantages of the usage of the environmental taxes and emission trading permits in decision among these two instruments of the environmental policy. Further she deals with the form of the allocation of permits through auction or free of charge.

Key words: system of trading of emission permits, system cap and trade, system baseline and credit, allocation, auction, environmental taxes.

Úvod

V boji proti klimatickým zmenám a znečisteniu životného prostredia štáty využívajú viaceré druhy nástrojov v snahe znížiť produkciu CO₂ a prejsť na tzv. nízkouhlíkovú ekonomiku. Obchodovanie s emisnými povoleniami je relatívne nový nástroj environmentálnej politiky, ktorý patrí medzi tzv. trhovo-orientované nástroje. Svoje využitie našiel prvý krát v Spojených štátoch amerických v boji proti rôznym druhom znečistenia. Neskôr sa postupne dostáva aj do Európy. V súčasnosti schéma obchodovania s emisnými povoleniami v Európskej únii je prvý rozsiahli medzinárodný systém obchodovania s emisnými povoleniami. Pre pochopenie fungovania celého systému v praxi, ktoré je

predmetom ďalších článkov autorky, je nevyhnutné vysvetlenie teoretických základov tohto nástroja, teoretické porovnanie jeho alternatív a možností jeho implementácie.

V nasledujúcom článku poskytujeme analýzu teoretického rámca obchodovania s emisnými povoleniami.

Teoretické základy a komparácia dvoch základných systémov obchodovania s emisnými povoleniami

Obchodovanie s emisnými povoleniami je relatívne nový nástroj environmentálnej politiky, ktorý je intelektuálne zakorenený v literatúre o verejných statkoch, trhového zlyhania a prisúdenia vlastníckych práv. Svoje praktické uplatnenie našiel najprv v Spojených štátoch amerických, odkiaľ sa postupne rozšíril do krajín Európskej únie.

Obchodovanie s emisnými povoleniami je nástroj na riadenie škodlivých emisií, pričom regulačný agent¹ určuje celkovú úroveň emisií, ktorá bude tolerovaná, buď v absolútnom meradle /z angl. cap and trade/ alebo relatívne vo vzťahu k určitému environmentálnemu parametru zdrojov zodpovedných za emisie /z angl. baseline and credit/.

- **Systém „cap and trade“**- „limit a obchod“- Je stanovený celkový absolútny limit, strop vypúšťaných emisií /cap/ za určitú časovú jednotku a geografické územie /ktoré môže byť globálne, ako je to v prípade skleníkových plynov/ a tento limit je potom alokovaný rozličným stranám /znečisťovateľom/, ktoré môžu obchodovať. Znečisťovateľ takto získava emisné právo. „Cap and trade“ systém zaručuje, že stanovený cieľ je dosiahnutý.
- **Systém „Baseline and credit“**- „základ a kredit“ je systémom založeným na kreditoch redukcie emisií. Tento systém sa uplatňuje tak, že zdroje získajú kredity na zníženie emisií vtedy, ak vypustia menej emisií, než je stanovený zákonný limit alebo inak definovaný základ.² Základ je stanovený štandardom, napríklad gramov olova v litri benzínu, na základe ktorého sú vytvorené povolenia. Ak emisie z dotknutého zdroja sú nižšie ako je benchmark, tak rozdiel môže byť obchodovaný. Ak, ako je to v prípade postupného odstraňovania olova v benzíne,

¹Pod pojmom agent rozumieme nositeľa rozhodnutí, ide o jednotku ktorou môže byť napr. integračné zoskupenie, štát, firma alebo jednotlivec.

²ROMANČÍKOVÁ, E.: *Životné prostredie- ekonómia a financie*. Bratislava: Eco Instrument, 1997. ISBN 80-967771-0-6

benchmark bude nula, tak je absolútny cieľ dosiahnutý. Takýto systém sa tiež nazýva ako „rate-base“ /sadzba-základ/.³

Emisné povolenia sú pôvodne alokované všetkým zdrojom zahrnutých do schémy. Tieto zdroje musia byť potom schopné pokryť všetky emisie s povoleniami na určitú časovú jednotku /zvyčajne 1 rok/. Tak vzniká trh s emisnými povoleniami, keďže zdroje v schéme môžu voľne kupovať a predávať povolenia. Kľúčovým znakom obchodovania s emisnými povoleniami je, že umožňuje a podporuje, aby sa znižovanie emisií uskutočňovalo tam, kde je to najlacnejšie. Poskytuje veľkú flexibilitu znečisťovateľom, ako odpovedať na požiadavky zníženia emisií. Umožňuje tým, pre ktorých je zníženie emisií veľmi drahé, kúpiť povolenia od tých, pre ktorých toto zníženie nie je veľmi drahé. Zátťaž splnenia cieľa je tak nesená najmenej nákladným spôsobom, čiže s minimálnou zátťažou pre hospodárstvo. Cenový signál, ktorý vzniká z týchto obchodov povzbudzuje inovácie, keďže každý kto nájde spôsob ako znížiť emisie lacnejšie, nebude benefitovať len sám prostredníctvom povolení, ktoré bude môcť predat', ale navyše ostatní sa budú zaujímať o prijatie tejto inovácie, ak stojí menej ako hodnota povoleniek vytvorená jej implementáciou. Je dokázané zo skúseností, že splnenie určitého štandardu stojí oveľa menej, ako by stálo, keby boli použité tradičné príkazovo-kontrolné mechanizmy.⁴ Konceptný a praktický potenciál obchodovania, ako nástroja na riešenie problémov životného prostredia prvý krát popísal Dales v roku 1968.⁵ USA boli prvou krajinou, ktorá aplikovala obchodovateľné povolenia v kontexte svojich programov environmentálnej ochrany, a ešte aj dnes možno v tejto krajine nájsť najviac aplikácií obchodovateľných povolení. Tieto aplikácie súviseli hlavne s emisiami znečisťujúcimi ovzdušie, ale sú prípady ich využitia v ochrane vôd a pôdy.

Pri rozhodovaní o tom, či sa využije systém „Baseline and credit“ alebo systém „cap and trade“ treba zohľadniť nasledujúce skutočnosti. Pretože systém „Baseline and credit“ nezaručuje, že špecifický cieľ bude dosiahnutý, ak dosiahnutie cieľa je kľúčové, systém „cap and trade“ bude vhodnejší. Z tohto dôvodu, v Európskej únii, kde boli určené právne záväzné národné limity pre skleníkové plyny, bol preferovaný systém „cap and trade“ pred systémom „baseline and credit“. Navyše proces stanovenia štandardu pri systéme „baseline and credit“

³European Environmental Agency: Market-based instruments for environmental policy in Europe, Denmark, 2005

⁴ELLERMAN, D. A. et al.: *Markets for clean air - The US acid rain program*. Cambridge: University Press, 2000. 352s. ISBN 0521660831

TIETENBERG, T.: *Environmental and Natural Resource Economics*. New York, Harper Collins, 1988. 559s. ISBN 0-673-18945-7Stavins 2002

⁵DALES, J. H.: *Pollution, Property and Prices*. Cheltenham: Elgar, 2002. 117s. ISBN 1-84064-842-2

môže byť komplexný a náročný na čas, čo tiež zvyhodňuje systém „cap and trade“. Avšak priemysel vo všeobecnosti preferuje prístup „baseline and credit“, pretože ak dosiahnu daný štandard, môžu natrvalo expandovať bez kupovania povolení. Toto je obzvlášť dôležité pre firmy, ktoré čelia medzinárodným konkurentom, ktorí nie sú zahrnutí do schémy obchodovania s emisnými povoleniami.

Komparácia využitia environmentálnych daní a obchodovateľných emisných povolení

V nasledujúcom texte analyzujeme výhody respektíve nevýhody využitia environmentálnych daní resp. obchodovateľných emisných povolení pri rozhodovaní medzi týmito dvoma nástrojmi environmentálnej politiky.⁶

Pri výbere medzi použitím zdanenia a obchodovania s emisnými povoleniami v snahe uchovať životné prostredie, relatívne zisky závisia z časti na neistote a nákladoch a benefitoch ďalšieho znižovania znečistenia.⁷ Ak náklady nedosiahnutia určitého cieľa sú relatívne nízke, tak zdanenie je pravdepodobne vhodnejšie, keďže je lacnejšie pokiaľ ide o implementáciu a vymáhanie. Zdanenie navyše vytvára verejné príjmy, zatiaľ čo voľná alokácia emisných povolení nie. Naopak, ak je pravdepodobné, že náklady nedosiahnutia daného cieľa, sú veľmi vysoké, tak „cap and trade“ verzia obchodovania s emisnými povoleniami bude pravdepodobne výhodou, kvôli vyššej istote dosiahnutia cieľa. Obchodovanie s emisnými povoleniami je obzvlášť vhodné, kde emisie majú rovnaké dôsledky, bez ohľadu na zdroj a polohu. Skleníkové plyny majú túto charakteristiku. Emisná daň v rovnakej výške ako cena emisných povolení by mala mať približne rovnaké stimulačné efekty, takže zdanenie namiesto obchodovania s emisnými povoleniami je možnosťou. Politická realizovateľnosť je kľúčový dôvod pre uprednostňovanie obchodovania. V niektorých podmienkach môže byť veľmi náročné zaviesť daň. Toto bola pravda pri marených snahách zaviesť uhlíkovú daň v Európskej únii v 90. rokoch 20. storočia. Z dôvodov politickej výhodnosti, sú environmentálne dane často určené pod úrovňou, ktorá je optimálna na dosiahnutie želanej zmeny správania a na dosiahnutie environmentálneho cieľa.⁸

⁶ROMANČÍKOVÁ, E.: Podnikateľská sféra- environmentálne dane a obchodovateľné povolenia, 2005

⁷WEITZMAN, M. L.: Prices vs quantities. In: *Review of economic studies*, roč.41, č.2, s.225-234. ISSN 0034-6527

⁸European Environmental Agency: Market-based instruments for environmental policy in Europe, Denmark, 2005

Dôležitosť výberu spôsobu alokácie emisných povolení

Dôležitá je otázka alokácie povolení.⁹ Kľúčovou otázkou pri zavádzaní systému obchodovania s emisnými povoleniami, ktorú treba vyriešiť hneď na začiatku, je veľkosť celkovej alokácie, ktorá bude povolená, t.j. aký bude celkový limit v rámci ktorého sa bude obchodovanie uskutočňovať. Ekonomická teória hovorí, že celková alokácia by mala byť stanovená v bode, kde hraničné náklady zníženia sa rovnajú získaným hraničným environmentálnym benefitom. V praxi, celkový cieľový rozsah je obyčajne výsledkom politického rozhodnutia, ktoré môže ale nemusí byť založené na nejakej verejnej diskusii alebo vedeckom výskume.

Existujú dve široké kategórie pre alokáciu povolení: ¹⁰ aukcia alebo ich vydanie bezplatne. Aukcia vytvára príjmy, ktoré môžu byť použité na kompenzáciu tých, ktorí budú zo schémy obchodovania strácať, alebo iných deformujúcich daní.¹¹ Voľná alokácia¹², na druhej strane, je silne preferovaná väčšinou sektorov, ktoré sú zahrnuté a je pravdepodobne kľúčová pre zabezpečenie ich podpory v mnohých prípadoch.¹³ Hlavná otázka pri alokácii je rovnosť a spravodlivosť, kto získa a kto platí, a druh distribučného výsledku, ktorý je požadovaný.

Existuje tiež možnosť hybridnej schémy: určitá časť alokácií aukciou a určitá voľná alokácia. Toto umožňuje nejaké zisky efektívnosti plynúce z aukcie a určité politické „vykúpenie“ zabezpečené druhou možnosťou. Alokácia povolení bude vždy sporná, keďže každá povolenka predstavuje reálne obchodovateľné finančné aktívum.¹⁴

⁹YU-BONG L.: Auctions or grandfathering: the political economy of tradable emissions permits, In: *Public Choice*, roč. 136, 2008, s. 181-200. ISSN 1573-7101

¹⁰BOHM, P. – CONVERY, F.: *Allocating allowances in greenhouse gas emissions trading*. Dublin: University College, 2003. [online] Dostupné na internete:

<http://209.85.135.104/search?q=cache:_3NOtX008WcJ:www.ucd.ie/gpep/gpepinfo/workingpapers/pb-et-01.pdf+BOHM,+P.+%E2%80%93+CONVERY,+F.:+Allocating+allowances+in+greenhouse+gas+emissions+trading.+Dublin:+University+College,+2003.&hl=sk&ct=clnk&cd=1&gl=sk&client=firefox-a>

¹¹BOHM, P.: *International greenhouse gas trading – With reference to the Kyoto Protocol*. [online] Dostupné na internete:

<<http://209.85.135.104/search?q=cache:aJqA9a5I3GEJ:www.worldbank.org/research/abcde/eu/bohm.pdf+Bohm,+P.:+International+greenhouse+gas+trading+%E2%80%93+With+reference+to+the+Kyoto+Protocol.&hl=sk&ct=clnk&cd=3&gl=sk&client=firefox-a>>

¹²Ak je založená na historickej úrovni emisií, voľná alokácia sa nazýva „grandfathering“ /čo bolo povolené emitovať môjmu starému otcovi, môžem aj ja emitovať./

¹³Stavins, R.: What can we learn from the grand policy experiment? Lessons from SO₂ allowance trading. In *Journal of Economics Perspectives*, 12, 1998, p.69-88

¹⁴YU-BONG L.: Auctions or grandfathering: the political economy of tradable emissions permits, In: *Public Choice*, roč. 136, 2008, s. 181-200. ISSN 1573-7101

V literatúre je veľmi silne propagovaná aukcia povolení pred ich vydávaním bezplatne.¹⁵ Bohm uvádza nasledovne: „aukcia celkového objemu povolení poskytuje vláde príjmy, ktoré umožňujú zníženie daní, ktoré majú skresľujúce efekty na ponuku práce, investície alebo spotrebu.“¹⁶ Inými slovami, príjmy získané aukciou môžu byť súčasťou širšej environmentálnej fiškálnej reformy, ktorou sa zaoberáme v predchádzajúcej kapitole tejto práce. Bohm tiež uvádza, že „grandfathering“ umožňuje benefitovať firmám, ktoré by takmer neprežili, ak by povolenia museli kupovať. Rovnaká firma, ak je taká citlivá na cenu povoleniek, by pravdepodobne mala podobné problémy v nasledujúcich rokoch, ak by sa strop sprísnil. Rozhodnutie medzi voľnou alokáciou a aukciou by tiež mohlo viesť k odlišným limitom /stropom/, keďže obchodovanie s emisnými povoleniami na základe „grandfathering“ môže „pripustiť“ náročnejší strop ako pri aukcii. Je pravdepodobné, že voľná alokácia existujúcim firmám bude ekonomicky neefektívna pretože spomaľuje rast produktivity, lebo uprednostňuje existujúcich silných aktérov pred novými inovatívnymi účastníkmi.¹⁷

Ďalším dôvodom pre preferovanie aukcie sú transakčné náklady zahrnuté v alokácii voľných povolení. Tieto povolenia sú hodnotné, a potenciálny príjemcovia majú všetky dôvody na to, aby maximalizovali svoju negociačnú pozíciu.

Prípad pre pridelovanie povolení zadarmo je založený na troch argumentoch. Prvý položil ako prvý Coase v roku 1960¹⁸. Tietenberg ho vykladá nasledovne: „Akákoľvek je počiatočná alokácia, prevoditeľnosť povolení im umožňuje, aby nakoniec dosiahli najvyššiu hodnotu použitia. Keďže tieto použitia nezávisia na počiatočnej alokácii, všetky počiatočné alokácie vyústia do rovnakého výsledku a tento výsledok je ekonomicky efektívny.“¹⁹ To znamená, že obchodovateľnými povoleniami, manažéri môžu využiť počiatočnú alokáciu na

¹⁵GOULDER, L. - PARRY, I. - BURTRAW, D.: Revenue-raising vs. other approaches to environmental protection: the critical significance of pre-existing tax distortions. In: *Rand Journal of Economics*, roč. 28, 1997, s. 833-850

FULLERTON, D. - METCALF, G.: Environmental controls, scarcity rents, and pre-existing distortions. In: *Journal of Public Economics*, roč. 80, 2001, s. 249-267

¹⁶BOHM, P.: *International greenhouse gas trading – With reference to the Kyoto Protocol*. [online] Dostupné na internete:

<<http://209.85.135.104/search?q=cache:aJqA9a5I3GEJ:www.worldbank.org/research/abcde/eu/bohm.pdf+Bohm,+P.:+International+greenhouse+gas+trading+%E2%80%93+With+reference+to+the+Kyoto+Protocol.&hl=sk&ct=clnk&cd=3&gl=sk&client=firefox-a>>

¹⁷European Environmental Agency: *Market-based instruments for environmental policy in Europe*, Denmark, 2005

¹⁸COASE, R. H.: The Problem of Social Cost, In: *Journal of Law and Economics*, roč. 3, 1960, s. 1-44. ISSN 0022-2186

¹⁹TIETENBERG, T. H.: The tradable permits approach to protecting the commons. [online] Dostupné na internete:

<http://209.85.135.104/search?q=cache:UhJmEdQp_RwJ:www.biodiversityeconomics.org/document.rm%3Fid%3D713+Tietenberg,+T.+H.:+The+tradable+permits+approach+to+protecting+the+commons&hl=sk&ct=clnk&cd=1&gl=sk&client=firefox-a>

splnenie ostatných cieľov ako je politická realizovateľnosť alebo etické otázky bez obetovania nákladovej efektívnosti.

Druhý argument je pragmatický. Potreba, v skutočnosti, odplatiť sa účastníkom prostredníctvom voľnej alokácie v snahe získať ich politickú podporu pre implementáciu schémy. Je pravdepodobné, že toto je najdôležitejší dôvod prečo, okrem niekoľkých výnimiek, v doterajšej praxi s obchodovaním s emisnými povoleniami bolo ich pridelovanie bezplatné. Nie je prekvapujúce, že tento spôsob je preferovaný priemyslom.

Tretí argument je, že voľná alokácia povzbudzuje tých, ktorí boli ako emitenti doposiaľ neznámi autoritám, aby predstúpili a požadovali svoje povolenia. Toto je však menej relevantné v prípade obchodovania s CO₂ v Európskej únii, kde sú toky palív dobre dokumentované.²⁰

Záver

Klaassen²¹ poskytol prvý kompletný prehľad o potenciály tohto nástroja v Európskej únii. Ale bolo to až podpísanie Kjótskeho protokolu v roku 1997, ktorý prvý krát priniesol obchodovanie s emisnými povoleniami ako trhový nástroj aplikovateľný v širokej miere do pozornosti vplyvných politikov v Európe.

Systém obchodovania sa najprv v Európe používal v iných oblastiach ako je politika klimatických zmien. Tak napríklad, niektoré krajiny vrátane Talianska, Holandska a Veľkej Británie vytvorili obchodovateľné certifikáty pre oblasť obnoviteľnej energie tzv. zelené certifikáty. Holandsko zaviedlo obchodovanie s emisnými povoleniami oxidov dusíka.

Myšlienka obchodovania bola tiež použitá na vytvorenie trhov pre oblasť rybolovu, zdroje nesmierne zraniteľné v dôsledku ničivého nadmerného využívania pri absencii vhodného trhového signálu. Holandsko bola prvá krajina EÚ, ktorá zaviedla systém tzv. individuálnych prevoditeľných kvót v rybolove²². Tento systém bol tiež zavedený vo Veľkej Británii, Dánsku, Portugalsku a Taliansku. Hlavný rozdiel oproti iným schém obchodovania je, že toto obchodovanie nepokrýva odpadový produkt, ale skutočný finálny produkt, ktorý sa dostáva na trh.

²⁰European Environmental Agency: Market-based instruments for environmental policy in Europe, Denmark, 2005

²¹KLAASSEN, G.: Practical experience, international agreements and prospects for emission trading in the CEE. In: KADERJAK, P. – POWELL, J./eds./: *Economics for environmental policy in transition economies*. Cheltenham: Elgar, 1997. 187 s. ISBN 1-85898-531-5

²²Z angl. „ Individual transferable quotas in fisheries“

Sme toho názoru, že potenciál tohto trhovo-orientovaného nástroja environmentálnej politiky stále nie je v praxi plne využitý a preto je potrebné ďalšie skúmanie jeho možnej implementácie, či už v rámci Európskej únie, Slovenska alebo celosvetovo.

Je nevyhnutné tiež povedať, že samotný nástroj nemení systém ako taký, ale vychádza zo samotného systému, ktorý ho vytvára a tomu zodpovedá aj charakter nástroja, resp. jeho nedostatky a obmedzenia.

Použitá literatúra

ROMANČÍKOVÁ, E.: *Životné prostredie- ekonómia a financie*. Bratislava: Eco Instrument, 1997. ISBN 80-967771-0-6

European Environmental Agency: *Market-based instruments for environmental policy in Europe*, Denmark, 2005

ELLERMAN, D. A. et al.: *Markets for clean air - The US acid rain program*. Cambridge: University Press, 2000. 352s. ISBN 0521660831

TIETENBERG, T.: *Environmental and Natural Resource Economics*. New York, Harper Collins, 1988. 559s. ISBN 0-673-18945-7 Stavins 2002

DALES, J. H.: *Pollution, Property and Prices*. Cheltenham: Elgar, 2002. 117s. ISBN 1-84064-842-2

ROMANČÍKOVÁ, E.: *Podnikateľská sféra- environmentálne dane a obchodovateľné povolenia*, 2005

WEITZMAN, M. L.: *Prices vs quantities*. In: *Review of economic studies*, roč.41, č.2, s.225-234. ISSN 0034-6527

YU-BONG L.: *Auctions or grandfathering: the political economy of tradable emissions permits*, In: *Public Choice*, roč. 136, 2008, s. 181-200. ISSN 1573-7101

BOHM, P. – CONVERY, F.: *Allocating allowances in greenhouse gas emissions trading*. Dublin: University College, 2003. [online] Dostupné na internete:

<http://209.85.135.104/search?q=cache:3NOtX008WcJ:www.ucd.ie/gpep/gpepinfo/workingpapers/pb-et-01.pdf+BOHM,+P.+%E2%80%93+CONVERY,+F.:+Allocating+allowances+in+greenhouse+gas+emissions+trading.+Dublin:+University+College,+2003.&hl=sk&ct=clnk&cd=1&gl=sk&client=firefox-a>

BOHM, P.: *International greenhouse gas trading – With reference to the Kyoto Protocol*.

[online] Dostupné na internete:

<http://209.85.135.104/search?q=cache:aJqA9a5I3GEJ:www.worldbank.org/research/abcde/eu/bohm.pdf+Bohm,+P.:+International+greenhouse+gas+trading+%E2%80%93+With+reference+to+the+Kyoto+Protocol.&hl=sk&ct=clnk&cd=3&gl=sk&client=firefox-a>

Stavins, R.: *What can we learn from the grand policy experiment? Lessons from SO2 allowance trading*. In *Journal of Economics Perspectives*, 12, 1998, p.69-88

YU-BONG L.: *Auctions or grandfathering: the political economy of tradable emissions permits*, In: *Public Choice*, roč. 136, 2008, s. 181-200. ISSN 1573-7101

GOULDER, L. - PARRY, I. - BURTRAW, D.: *Revenue-raising vs. other approaches to environmental protection: the critical significance of pre-existing tax distortions*. In: *Rand Journal of Economics*, roč. 28, 1997, s. 833-850

FULLERTON, D. - METCALF, G.: *Environmental controls, scarcity rents, and pre-existing distortions*. In: *Journal of Public Economics*, roč. 80, 2001, s. 249-267

BOHM, P.: *International greenhouse gas trading – With reference to the Kyoto Protocol*.

[online] Dostupné na internete:

<http://209.85.135.104/search?q=cache:aJqA9a5I3GEJ:www.worldbank.org/research/abcde/eu/bohm.pdf+Bohm,+P.:+International+greenhouse+gas+trading+%E2%80%93+With+reference+to+the+Kyoto+Protocol.&hl=sk&ct=clnk&cd=3&gl=sk&client=firefox-a>

COASE, R. H.: The Problem of Social Cost, In.: *Journal of Law and Economics*, roč. 3, 1960, s. 1-44. ISSN 0022-2186

TIETENBERG, T. H.: *The tradable permits approach to protecting the commons*. [online]

Dostupné na internete:

http://209.85.135.104/search?q=cache:UhJmEdQp_RwJ:www.biodiversityeconomics.org/document.rm%3Fid%3D713+Tietenberg,+T.+H.:+The+tradable+permits+approach+to+protecting+the+commons&hl=sk&ct=clnk&cd=1&gl=sk&client=firefox-a

KLAASSEN, G.: *Practical experience, international agreements and prospects for emission trading in the CEE*. In: *KADERJAK, P. – POWELL, J /eds./: Economics for environmental policy in transition economies*. Cheltenham: Elgar, 1997. 187 s. ISBN 1-85898-531-5

TEORETICKÉ KONCEPTY ZDÔVODŇUJÚCE ROZDIEL V ODMEŇOVANÍ MUŽOV A ŽIEN¹

Soňa Svoreňová

Abstrakt

V príspevku sa zaoberám teóriami ktorá zdôvodňujú rozdiel v platoch na základe pohlavia. Predstavujem široké spektrum teórií, od teórie dobrovoľnej voľby až po teórie diskriminácie. Poukazujem tiež na realitu v Európskej únii a na Slovensku. Na základe štatistických údajov poukazujem na to, ktoré teórie najvernejšie opisujú realitu na pracovnom trhu Európskej únie.

Kľucové slova: Nezaplatená práca, Teória ľudského kapitálu, Teória voľby, Teória diskriminácie, Feministické prístupy k hodnote práce, Teória ekonomiky starostlivosti, stereotypy

Abstract

In my contribution I introduce different theories, explaining the gender pay gap. Wide spectrum of theories is being introduced, including such as The theory of discrimination, or a Theory of choice. I describe also the reality in the European Union and Slovakia. Based on statistics, I try to use the different theories to describe the reality in The EU.

Key Words: Unpaid women work, Theory of human capital, theory of choice, theory of discrimination, feminist attitudes to the work value, care economy, stereotypes

Väčšina štátov má zákaz diskriminácie na základe pohlavia zakotvený priamo v ústave. V rámci Európskej únie zakotvuje právo mužov a žien na rovnaké odmeňovanie za rovnakú prácu Zmluva o založení Európskeho spoločenstva v článku 119. Napriek tomu, že v praxi často nedochádza ani k naplneniu týchto ustanovení, problém je omnoho rozsiahlejší.

Rozdiel v zárobkoch mužov a žien predstavuje priemerne v EÚ až 25 %². Tento rozdiel nie je spôsobený len nedodržiavaním nariadení o rovnakom ohodnocovaní mužov a žien, ale aj faktom, že ženy sa zriedkavejšie ako muži uplatňujú v lepšie finančne

¹ Štúdia bola spracovaná v rámci riešenia projektu VEGA 1/0826/08 – Medzinárodné vzťahy v podmienkach postmodernej spoločnosti globalizujúceho sa sveta (sociologické a politologické aspekty sociálno-ekonomických a bezpečnostných problémov).

² Opinion on Gender Pay Gap. Advisory Committee on Equal Opportunities for Women and Men, Európska komisia, 2007

ohodnotených pozíciách. Práve hľadanie príčiny tohto rozdielu je náplňou teórií, ktoré v príspevku predstavujem.

V zásade hlavnou otázkou, ktorú si teoretici kladú, je otázka, či sa jedná vo všeobecnosti o dobrovoľnú voľbu žien, alebo naopak či je tento stav dôsledkom spoločenského systému, v ktorom sú ženy rôznym spôsobom diskriminované, a preto nemajú možnosť sa uplatniť v lepšie platených pozíciách.

Cieľom môjho článku je predstaviť hlavné teórie riešiace otázky rozdielov v príjmoch na základe pohlavia. Zvyčajne sa touto otázkou zaoberajú skôr disciplíny ako sociológia či psychológia, preto mojím zámerom je predstaviť tento problém z pohľadu ekonómov. Pokúsim sa tiež poukázať na hlavné nedostatky pri ich aplikácii na dnešnú situáciu v Európe.³ Metodikou práce je štúdium jednotlivých teórií a ich konfrontácia s rôznymi štatistikami a sociologickými prieskumami, odzrkadľujúcimi reálnu situáciu v tejto oblasti. Ako podklady pre príspevok mi poslúžili tak samostatné teórie, ako aj už vypracované práce, ktoré jednotlivé teórie konfrontovali.

Rodovú priepasť v odmeňovaní predstavuje „rozdiel v priemernom hrubom hodinovom zárobku medzi mužmi a ženami za celé hospodárstvo a všetky zamestnávateľské organizácie“.⁴

Za jednu z hlavných príčin mzdových nerovností medzi pohlaviami je považovaná rodová segregácia povolání. Okrem koncentrácie žien v spravidla nízkopríjmových odvetviach sa na celkovej nižšej mzde žien podieľajú rozdiely vo vzdelaní, nižšie zastúpenie žien vo vedúcich funkciách, zbrzdením ich kariérneho postupu z dôvodu materstva, predsudkov o menších schopnostiach žien a pod.⁵

Na rozdelenie teórií môžeme použiť dva základné prístupy. Prvým je teória „voľby“, vychádzajúca z neoliberalných ekonomických konceptov ľudského kapitálu a všemocnosti slobodného trhu. Druhou skupinou sú teórie „diskriminácie“. Jedná sa o teórie vysvetľujúcu daný rozdiel z feministickej perspektívy.

Teóriu ľudského kapitálu bližšie popísal Gary Becker, na ktorého neskôr svojou teóriou voľby nadviazal Warren Farrell.

³ Napriek tomu, že sa nedá hovoriť o rovnakej situácii v celej Európskej únii, môžeme ju pre potreby príspevku vnímať ako jeden celok. Aj napriek tomu, že v silie rodových ako aj rodinných stereotypov môžeme pozorovať výrazné rozdiely, , vychádzajú všetky krajiny z podobného kultúrneho štandardu, a preto je podstata problému vo väčšine krajín podobná.

⁴ Filadelfiová, J., Gyárfášová, O. a kol.: Aká práca, taká pláca?

⁵ <http://glosar.aspekt.sk/default.aspx?ami=1&smi=1&vid=92>

Teória ľudského kapitálu podľa Garyho Beckera podobne ako väčšina neoliberalných teórií, aj táto odmieta akúkoľvek existenciu diskriminácie, nakoľko konkurenčné prostredie trhu práce jej vznik neumožňuje. Rozdiel v platoch vysvetľuje predovšetkým tým, že kritériá mužov a žien pri výbere zamestnania sú odlišné. U mužov, keď si vyberajú zameranie, sú finančné otázky na poprednom mieste. Očakávajú, že investície do vzdelania, a osobného rozvoja⁶, sa im vrátia v podobe finančného ohodnotenia. Ženy podľa Beckera majú iné kritériá na výber svojho zamerania. Neočakávajú finančnú návratnosť investície do vzdelania, ale vyberajú si oblasti o ktorých predpokladajú, že by im mohli priniesť pocit naplnenia a uspokojenia. Finančné otázky zohrávajú až druhotnú úlohu. Podľa Beckerovej teórie, celkovo nie je prioritou väčšiny žien investovať do rozvoja ľudského kapitálu, keďže ich prioritou je získať viac času, ktorý by mohli venovať rodine a deťom, a aj preto si vyberajú povolanie ktoré majú nižšie nároky na vzdelávanie. Sama diskriminácia je podľa Beckera na konkurenčnom pracovnom trhu niečo iracionálne, a preto aj nepravdepodobné.⁷ Na základe týchto argumentov Becker odmieta akékoľvek zásahy štátu proti diskriminácii.

Teória voľby podľa Warrena Farrella

Podľa Farrella existuje 25 zásadných rozdielov v prístupe mužov a žien k práci, ktoré spôsobujú, že muži sú vyššie odmeňovaní.⁸ Autor vychádza z podobných princípov ako Becker, tvrdí, že ženy uprednostňujú pred výškou príjmov kvalitu života, čo v ich ponímaní znamená čas na rodinu. Keby si ženy vybrali správne odvetvia zarábali by podľa Farrella rovnako dobre ako muži. Navyše prichádza s názorom, že pojem odmeňovanie za prácu nemožno zužovať len na zárobky, nakoľko v 80% amerických domácností sú to práve ženy, ktoré rozhodujú o využití rodinných financií, pozostávajúcich aj zo zárobku muža. Na základe tohto faktu autor tvrdí, že ženy vzhľadom na rovnakú zodpovednosť a na rovnako odpracovaný čas dokonca disponujú väčším objemom financií ako muži.

Rozdielny pohľad na vec mali *David Colander a Joann Wayland Woosová*, ktorí vypracovali vlastnú teóriu, v ktorej zdôvodňovali príčiny vzniku platových rozdielov medzi mužmi a ženami na základe diskriminácie. Autori vypracovali teóriu ako opozíciu voči teórii ľudského kapitálu. Zaviedli pojem tzv. „insiderská renta“. Na základe toho, že mocenské pomery v spoločnosti sú dlhodobo naklonené v prospech mužov, tvrdia, že sú to práve muži na vedúcich pozíciách (insideri), ktorí nastavujú kritériá úspešnosti tak, aby vyhovovali im, a

⁶ Becker tento osobný rozvoj označuje ako investíciu do ľudského kapitálu

⁷ Filadelfiová, J., Gyárfášová, O. a kol.: Aká práca, taká pláca?

⁸ Farrell, W: Why Men Earn More

stávali sa diskriminačnými pre ženy. Rolu podľa nich zohráva aj rozdielny prístup na základe príslušnosti k nejakej skupine (v tomto prípade príslušnosti k mužskému pohlaviu), ktoré síce nie je zdôvodniteľné z racionálneho ekonomického hľadiska, ale v správaní jednotlivca zohráva rolu, podobne ako ju zohráva napr. príslušnosť k národu či náboženskej skupine.

Ďalším faktom, na ktorý autori poukazujú, je finančné ohodnotenie na základe odpracovaného času. To, že muži strávia v práci viac času, ešte nevytvára aj o ich väčšom pracovnom výkone. Preto hodnotenie na základe pracovného času a nadčasov strávených v práci môže byť tiež pre ženy diskriminačné. (Odvážnejšie feministické teórie dokonca tvrdia, že muži trávia nadčasy v práci nie pre zvýšenie pracovného výkonu, ale často preto, aby sa vyhli prácam v domácnosti⁹). Uplatnením teórie inštitucionalizovanej ekonomiky sa dajú analyzovať mocenské pomery a metódy akými sa presadzujú a udržiavajú.

Podobne, medzi diskriminačné zaraďujeme jednotlivé teórie, ktoré rozdiel v platoch zdôvodňujú tým, že ženy sú priamo alebo nepriamo diskriminované, či už na pracovisku alebo v spoločnosti.

Diela viacerých feministických autoriek, založené na spoločnom pohľade na problematiku sa súhrnne označujú ako *teória diskriminácie*.

Podľa teórie diskriminácie nie sú dôvodom pre rozdiely v odmeňovaní diskriminačné prístupy zamestnávateľov, ale prirodzené rozdiely v správaní sa mužov a žien na trhu práce. Diskriminácia sa odohráva v dvoch základných rovinách. Prvou je priame horšie ohodnotenie rovnakej práce pokiaľ ju vykonáva žena, ako keď ju vykonáva muž. Druhou je podhodnocovanie celých feminizovaných sektorov, resp. feminizovaných druhov práce. Podľa autorov tejto teórie, sú automaticky pracovné odbory, kde sa v prevažnej miere uplatňujú ženy ohodnotené horšie, ako odbory typické pre mužov, aj keď spoločenská hodnota tejto práce je rovnako vysoká. Diskriminácia žien na trhu práce sa prejavuje v otvorených formách ako priama a nepriama, ale aj vo formách ako sú¹⁰:

- horizontálna segregácia na pracovnom trhu a sektorová segregácia v súkromnom sektore;
- vertikálna segregácia – tzv. sklenený strop, predstavujúci množstvo žien dosahujúcich najlepšie a najvyššie odmeňované pozície aj vo feminizovaných oblastiach;
- štruktúra odmeňovania – platobné systémy tvoria rôzne zložky, ktoré sa vyjednávajú na individuálnej úrovni a tu sú ženy často menej úspešné a znevýhodnené;

⁹ Barbara Steigler, nemecká feministická teoretička

¹⁰ Filadelfiová, J., Gyárfášová, O. a kol.: Aká práca, taká pláca?

- systémy kolektívneho vyjednávania sú charakterizované androcentrickým prístupom s minimálnym zastúpením žien;
- nerovnosti v zodpovednosti za chod domácnosti a rodiny – ženy trávajú oveľa viac času v neplatenj práci zameranej na starostlivosť o domácnosť a rodinu;
- viacnásobná diskriminácia napr. na základe veku, rodinného stavu, počtu detí a ich veku, etnického a rasového pôvodu zvyšuje rodové rozdiely v zárobkoch;
- nerovnosti vo vzdelaní založené na prístupe k štúdiu i na predstavách a predsudkoch o „práci vhodnej pre ženy“;
- „mužský model“ pracovného trhu a jeho systém odmeňovania, prispôsobený typickému mužskému životnému cyklu a potrebám;
- v dôsledku historického vývoja a stereotypného prístupu sa práca vykonávaná ženami spravidla považuje za prácu „nižšej hodnoty“.

Dôvody, ktoré sa týkajú androcentrického prístupu k ekonomike, pracovnému trhu a odmeňovaniu, sa stali predmetom feministickej kritiky. Ako samostatná kategória sa preto vyčlenili feministické prístupy k hodnote práce.

Feministické prístupy vychádzajú v prvom rade z toho, že spoločnosť a ako aj ekonomika je silne ovplyvnená stereotypmi. Na základe týchto stereotypov je všeobecne ženská práca považovaná za menej hodnotnú. Z časti za to môže delenie sfér na produktívnu (platená práca) a reprodukčnú (neplatená práca vykonávaná mimo oficiálnej ekonomickej sféry). Druhým dôvodom sú prežitky z dôb, keď bola ženská práca považovaná za dočasnú. Predpokladalo sa, že žena pracuje len do vydaja alebo len v období keď rodina prekonáva vážnu finančnú krízu a príjem muža nestačí.

Ďalším problémom sú podľa feministických teoretikov rodové stereotypy ovplyvňujúce ženy pri voľbe povolania. Ďalej samotné druhy práce ponúkané ženám a predsudky proti ženám realizujúcim sa v tradične mužských povolaniach.¹¹ Naviac, ženy samy si často tento stav neuvedomujú, a pokladajú situáciu za svoje slobodné rozhodnutie, pričom si neuvedomujú, že ich slobodná voľba bola obmedzená stereotypom.

Feministické teórie poukazujú aj na prácu, ktorá nie je hodnotená, ale bez nej by rodiny nemohli fungovať, a to na prácu žien v domácnosti. O jej hodnote a význame pre fungovanie celej spoločnosti pojednáva teória „care economy“ (ekonomiky starostlivosti)

¹¹ Pierre Boudier: Nadvláda mužov

Táto teória vychádza z toho, že ženy veľkú časť práce odvedú v sfére starostlivosti o domácnosť, rodinu, v oblasti mimo výrobnjej sféry. Práve tým, že sa táto činnosť nezarátava do HDP, zdôvodňuje teória care economy androcentrickosť ekonomického systému. Sféra, v ktorej odvádzajú väčšiu časť práce ženy, stojím mimo tohto systému, a považuje sa za vedľajšiu. Preto je aj tento systém ako taký voči ženám považovaný za nespravodlivý. Ženu, ktorej veľká časť práce je neplatená tak stavia do polohy závislej osoby. Zdôrazňuje preto, že je nevyhnutné zviditeľniť neplatenú prácu žien, prípadne hľadať spôsob ako ju preniesť do sféry platenej.

Každá z hore uvedených teórií má aj svojich kritikov. Takmer pri každej narážame na určité nedostatky, keď sa pokúsime teóriu aplikovať na súčasné pomery.

Aplikácia teórií v praxi: úskalia aplikácie jednotlivých teórií

Teória ľudského kapitálu: Hlavným nedostatkom teórie je, že v Európe dosahuje vysokoškolské vzdelanie viac žien ako mužov. Na Slovensku napríklad 53, 1 percenta absolventov vysokých škôl sú ženy. 93 percent žien má ukončené aspoň stredné vzdelanie, kým u mužov je to o 4 percentá menej. Rovnako štatistiky poukazujú mierne vyšší záujem žien o celoživotné vzdelávanie. Teda predpoklad, že ženy nie sú ochotné investovať do rozvoja ľudského kapitálu sa ukazuje ako nesprávny.

Táto teória je tiež založená na predpoklade, že ženy sa dobrovoľne rozhodujú o výbere svojej životnej dráhy. Pritom ich rozhodnutie ovplyvňuje ich rodina a spoločnosť, v ktorých sa formujú rodové roly a stereotypy. Je nepochybné, že ženy nesú primárnu zodpovednosť za domácnosť a rodinu, je však otázne na koľko je prijímanie tejto zodpovednosti dobrovoľné a do akej miery je vynútené stereotypmi. Lenže teória ľudského kapitálu nerozlišuje medzi obmedzeniami, ktoré na seba kladú samy ženy, a medzi štruktúrnymi obmedzeniami, čo je jej najväčší nedostatok.¹²

Teória voľby podľa Farrella tiež naráža v podmienkach EÚ na vážny nedostatok. Autor hovorí o tom, že v 80 percentách domácností ženy rozhodujú o financiách. Treba však prihliadať na to, že v EÚ sa rozvedie asi 40% manželstiev, a preto sa nedá predpokladať že žena má automaticky zabezpečený druhý príjem v podobe časti platu muža. Je otázne, ako by podobná štatistika vyzerala v podmienkach EÚ a koľko z domácností, kde o financiách rozhoduje žena, sú vlastne jednopříjmové domácnosti, kde jediným zdrojom financií je plat ženy, prípadne výživné na dieťa. Výživné však je len príspevkom na finančné potreby

¹² Filadelfiová, J., Gyárfášová, O. a kol.: Aká práca, taká pláca?

dieťaťa, nie kompenzáciou za čas, ktorý žena dieťaťu venuje. Treba tiež dodať, že na podloženie tejto teórie sa nerobil žiadny seriózný výskum, jedná sa len o tvrdenie autora.

Mascha Madörin, feministická ekonómka, poukazuje na slabé stránky tejto teórie poukazovaním na dve švajčiarske štúdie (Bauer, 2000; Fluckiger, 2000), z ktorých vyplýva, že rovnaké vzdelanie je u mužov ohodnocované lepšie. Podobne je to ja na Slovensku. Tu môžeme pozorovať najmä v súkromnom sektore, že čím vyššie vzdelanie, tým väčšie rodové rozdiely v odmeňovaní môžeme vidieť. Tieto štúdie tiež ukazujú, že mzda ženatých mužov je o 4,5%¹³ vyššia ako mzda slobodných mužov a naproti tomu mzda vydatých žien je o 3,7%¹⁴ nižšia ako mzdy slobodných žien. Zo štatistiky štúdií je zrejmé, že zamestnávateľia majú predsudky voči vydatým ženám – matkám – a uprednostňujú ženatých mužov, od ktorých sa očakáva väčšia stabilita. Ďalej dáta zo spomenutých štúdií ukazujú, že až 60% rozdielu v odmeňovaní sa nedá vysvetliť podľa teórie ľudského kapitálu.

Teória inštitucionalizovanej ekonomiky podľa Davida Colandera a Joanna Waylandovej Woosovej síce nenaráža na žiadnu viditeľnú prekážku v aplikácii, zato je však veľmi ťažké podložiť ju konkrétnymi faktami.

Silným faktom hovoriacim pre *teóriu diskriminácie* je najmä fakt, že štatistiky ukazujú, že ženy sú naozaj zvyčajne na rovnakej pracovnej pozícii ohodnotené horšie ako muži. Pozíciu tiež zhoršujú práve stereotypy predpokladajúce, že žena má prvoradý záujem sa venovať rodine a domácnosti. Tento stereotyp obmedzuje zároveň aj ženy, u ktorých tomu tak nemusí byť.

Vo *feministickej teórii* je najťažšie práve objektívne dokázať, že voľba povolania atď. je ovplyvnená stereotypmi, a nie je ovplyvnená prirodzenou voľbou žien. Kým stereotypy zo strany zamestnávateľov sú dokázateľné ľahko, pomocou množstva sťažností na diskriminačné jednanie, stereotypy ovplyvňujúce rozhodovanie sa nedajú preukázať žiadnymi štatistickými číslami.

Teória care economy naráža hlavne na to, ako objektívne vyčíslieť hodnotu práce odvedenej mimo výrobnjej sféry. Teórie nerieši otázku toho akým spôsobom by mala byť táto práca ohodnotená.

Hľadanie zdôvodnenia platových rozdielov je nevyhnutné pre všetky krajiny, ktoré sa zaviazali k rovnakému zaobchádzaniu s mužmi a so ženami na pracovnom trhu. Aktuálne štatistiky naznačujú, že problematika je pre Európsku úniu vysoko aktuálna.

¹³ Filadelfiová, J., Gyárfášová, O. a kol.: Aká práca, taká pláca?

¹⁴ Filadelfiová, J., Gyárfášová, O. a kol.: Aká práca, taká pláca?

Situácia na pracovnom trhu Európskej únie

Európska únia má zakotvený princíp rovnakého odmeňovania mužov a žien v Rímskej zmluve z roku 1957. Taktiež Lisabonská stratégia zaviazala členské štáty znížiť rodový rozdiel v odmeňovaní na polovicu do roku 2010.

Rovnosť v odmeňovaní bez rozdielu pohlavia znamená, že¹⁵:

- odmena za rovnakú prácu pri úkolovej mzde sa vypočíta podľa rovnakej sadzby;
- odmena za rovnakú prácu je pri časovej mzde za rovnakú prácu rovnaká.

V roku 2007 bola zamestnanosť žien v Európskej únii na úrovni 58,3%¹⁶, čo znamenalo nárast o 1 percentuálny bod oproti predchádzajúcemu roku. Najmenej žien je zamestnaných v Grécku, Taliansku a na Malte, kde nie je zamestnaná ani polovica žien vo veku 15 – 64 rokov.

Rozdiely miezd medzi pohlaviami v roku 2007 v Európskej únii ostali takmer na rovnakej úrovni a to na 14,2% v porovnaní s 14,3% v roku 2006. V Bulharsku, Dánsku, Fínsku, troch pobaltských krajinách, Francúzsku a Švédsku bol rozdiel medzi mzdami medzi mužmi a ženami menší ako 10 percentuálnych bodov. Oproti tomu na Malte je zamestnanosť žien polovičná oproti zamestnanosti mužov a na dôvažok k vysokej nezamestnanosti tamojších žien, veľa z nich pacuje na polovičných úväzok.

Dlhodobá nezamestnanosť je tiež rozšírenejšia medzi ženami v Európskej únii než medzi mužmi. V EU-27, je dlhodobá nezamestnanosť u žien na úrovni 3,3% a u mužov 2,8%. Najväčšie rozdiely sú v Grécku, kde až 7% aktívnych žien oproti 2,2% pracujúcich mužov bolo nezamestnaných dlhšie ako jeden rok.

V celej Európskej únii štatistiky ukazujú, že ženy zarábajú o 25% menej ako muži a o 14% menej vo verejnom sektore. V Nórsku ženy na plný úväzok zarábajú o 14,5% menej ako muži. Tento vzorec je rovnaký aj v ostatných členských štátoch. Ženy zarábajú o 18% menej v Dánsku, o 33% menej v Rakúsku a o 19,4% menej vo Veľkej Británii.¹⁷

Európska únia zakázala mzdové rozdiely medzi mužmi a ženami v roku 1976. Táto rodová mzdová priepasť sa naďalej prehľbuje aj napriek legislatívnym zákazom vo všetkých členských štátoch. Správy ukazujú, že ženy zarábajú okolo 75%¹⁸ mužskej mzdy. Najväčším

¹⁵ Equal pay – Exchange of good practices

¹⁶ Social Situation Report 2008

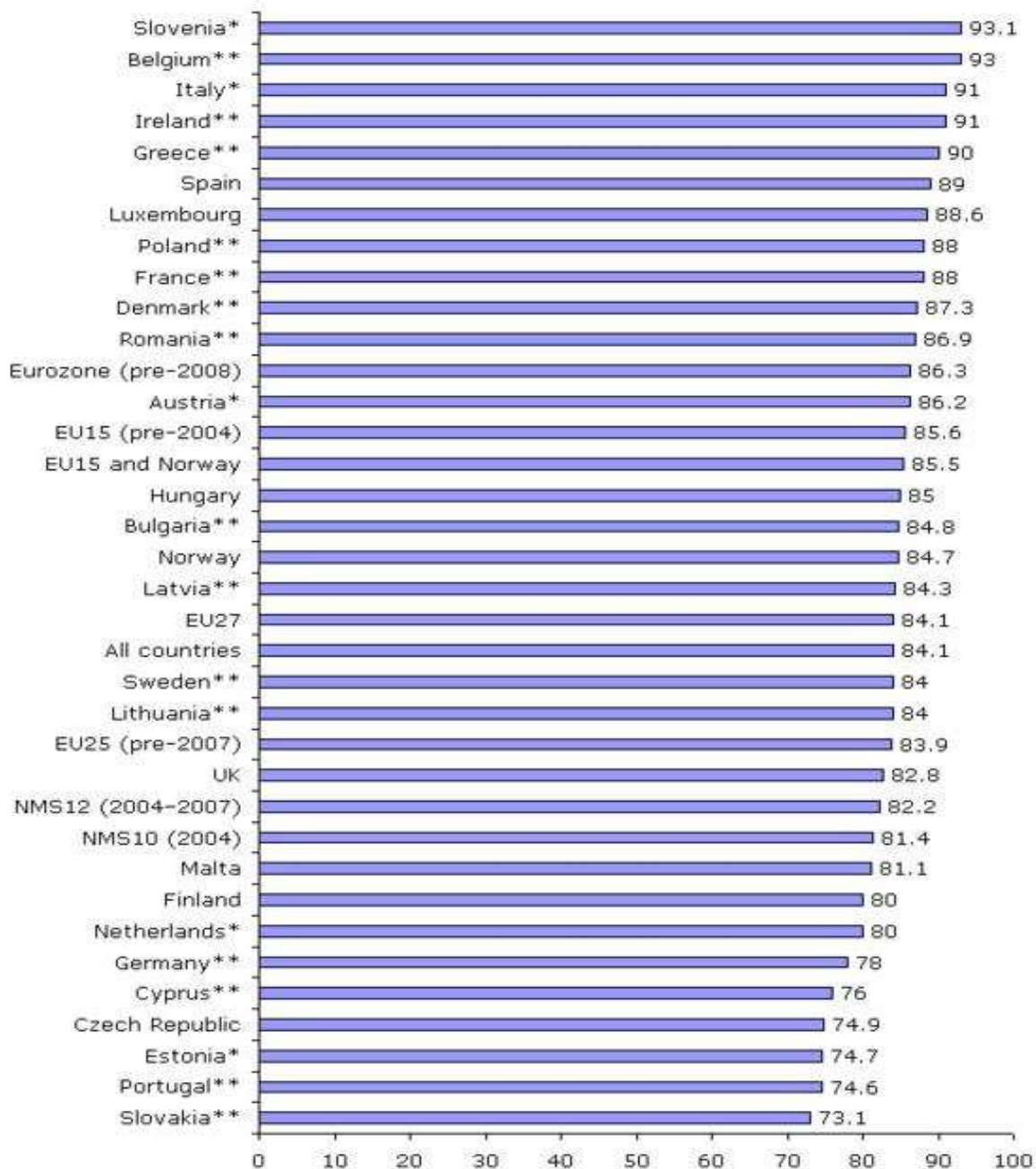
¹⁷ Equal pay – Exchange of good practices

¹⁸ Equal pay – Exchange of good practices

problémom ostávajú odvetvia, v ktorých pracujú ženy, pretože sú slabšie platené než odvetvia, v ktorých pracujú muži.

Graf č. 1

Priemerné ženské zárobky ako percentuálny podiel na priemerných mužských zárobkoch v Európskej únii v roku 2006

Zdroj: EIROOnline; 2007 dostupné na internete:

<http://www.eurofound.europa.eu/eiro/studies/figures/m0804019s-fig06.jpg>

Situácia v Slovenskej republike

Podľa správy Štatistického úradu o Vývoji štruktúry a diferenciacie miezd v rokoch 1997 – 2006 sa na Slovensku rozdielna mzdová úroveň prejavovala v triedení podľa pohlavia. Polovica žien zarábala menej ako 13 716 Sk, zatiaľ čo u mužov bola táto hodnota vyššia o 3 402 Sk. Správa ďalej poukazuje na to, že nerovnosti sa dlhodobo prehlbujú čo podmienila najmä vyššia dynamika odmeňovania mužov. Ich mzda za 10 rokov vzrástla o 102,5%, čo bolo 14 percentuálnych bodov viac ako u žien.

Výsledky Štatistického úradu ďalej konštatujú, že napriek tomu, že ženy majú oproti mužom dlhodobo vyšší podiel základnej mzdy, ich mzda je nižšia vďaka vyšším prémieam, ktoré muži dostávajú.

Ešte väčšie rozdiely je vidieť medzi mzdami žien a mužov pri vyšších stupňoch vzdelania. Naopak najmenšie rozdiely sú u zamestnancov s úplným stredným všeobecným vzdelaním, základným vzdelaním a stredným vzdelaním bez maturity.

Ženy vo vekovej kategórii 20 – 24 rokov zarábajú o 12,3% menej oproti mužským rovesníkom, pričom vo veku 35 – 39 rokov sa tento rozdiel zvyšuje na 35,3%. K opätovnému zväčšeniu mzdovej nerovnováhy dochádza aj vo vekovej kategórii nad 60 rokov a to na 31,4%.

Výsledky správy Štatistického úradu preukázali, že vedúce a riadiace pracovníčky na Slovensku zarábajú priemerne o 33,8% menej ako muži na rovnakej pozícii a toto sa opakuje aj pri kvalifikovaných robotníkoch. Ženy sa sústreďujú najmä do odvetví služieb s nižšou cenou práce.

Najmenšie mzdové rozdiely sú v odvetviach ako školstvo, sociálne služby a zdravotníctvo. Naopak najväčšia mzdová disparita sa objavuje pri finančnom sprostredkovaní, obchode a priemyselnej výrobe.

Slovenská republika adaptovala do svojho právneho poriadku všetky smernice Európskej únie týkajúce sa rovnosti príležitostí žien a mužov, vrátane smernice Rady č. 75/11/EHS, ktorá sa týka zásady rovnakej odmeny pre mužov a ženy. Problémom však ostáva uplatňovanie tejto zásady v praxi a absencia kontrolných a inštitucionálnych mechanizmov na rôznej úrovni.

Tabuľka č.1

Vývoj platov mužov a žien na Slovensku (v Sk)

		2001	2002	2003	2004	2005	2006
Zákonodarcovia, vedúci a riadiaci zamestnanci	Muži	36 889	39 257	40 177	46 552	51 126	51 682
	Ženy	22 306	24 400	24 857	28 455	29 770	34 215
Vedeckí a odborní duševní zamestnanci	Muži	19 000	21 358	22 948	24 913	27 725	29 511
	Ženy	14 097	15 338	17 160	19 276	20 957	22 230
Technickí, zdravotnícki, pedagogickí zamestnanci	Muži	16 608	19 253	20 103	23 224	25 408	25 826
	Ženy	11 459	13 687	14 511	16 165	17 429	18 245
Nižší administratívni zamestnanci (úradníci)	Muži	12 754	14 961	15 502	16 777	18 020	19 042
	Ženy	10 951	11 341	11 872	13 507	14 359	15 174
Prevádzkoví zamestnanci v službách a obchode	Muži	10 192	11 995	11 784	12 838	14 287	15 086
	Ženy	7 997	9 269	9 353	9 716	10 458	10 796
Kvalifikovaní robotníci v poľnohospodárstve, lesníctve	Muži	9 125	10 801	11 429	12 395	12 817	13 968
	Ženy	8 320	9 346	9 373	10 722	11 198	11 940
Remeselní a kvalifikovaní robotníci v príbuzných odboroch	Muži	12 412	14 662	15 504	16 903	18 140	18 322
	Ženy	9 016	9 851	10 702	11 010	11 507	12 229
Obsluha strojov a zariadení	Muži	12 569	14 868	15 781	17 030	18 046	18 515
	Ženy	9 646	10 839	11 455	12 242	13 069	13 943
Pomocní a nekvalifikovaní zamestnanci	Muži	8 434	10 010	10 454	11 297	12 124	12 757
	Ženy	6 315	7 429	7 760	8 189	8 941	9 706

Zdroj: Štatistický úrad

Euboš Jančík
In SME, 8. júna 2007

Z väčšiny teórií zhodne vyplýva, že na otázku rozdielu v mzdách sa nemožno pozerať ako na separatívny ekonomickú otázku. Treba brať do úvahy celospoločenský aspekt tejto otázky. Faktom je, že veľká časť diskriminácie vychádza skôr zo stereotypných príčin, ako z racionálnych ekonomických dôvodov. Teórie, ktoré sa pokúšali tento stav vysvetliť racionálne ekonomicky vykazujú, zdá sa, najviac nedostatkov. Čo z problematiky teda môžeme považovať za otázku pre ekonómov?

V prvom rade, spôsob akým by sa dala ohodnotiť a kompenzovať práca, ktorú ženy strávia v nevýrobnej sfére, ktorý by bol zároveň aplikovateľný aj na podmienky 21. storočia. V porovnaní s minulosťou vyžaduje problematika nové prístupy hneď z niekoľko dôvodov. Hlavným je, že v prostredí Európskej únie pomaly mizne štandardizovaný model životného cyklu, na ktorý by sa dalo spoliehať, a ktorý by zodpovedal realite v prípade väčšiny žien.

Nedá sa tiež spoliehať na muža ako spoluživiteľa ženy, vzhľadom na dôvody ktoré som uviedla vyššie. Treba tiež začať brať do úvahy rozdiel medzi pojmami živiť dieťa a živiť matky.

Tiež zaujímavou otázkou pre ekonómov by mohlo byť, ako zlepšiť finančné podmienky v podhodnotených feminizovaných odvetviach, nakoľko sa často jedná o odvetvia, kde hodnota výsledného produktu nie je klasicky merateľná trhovou cenou. Keďže práve horizontálna štruktúra zamestnanosti, to znamená odvetvie kde muži a ženy pracujú sa uvádza ako hlavný dôvod rozdielu v odmeňovaní, bolo by treba práve tejto otázke venovať zvýšenú pozornosť.

Literatúra

- STIEGLER, B. 2002. *Ako uplatňovať rodové hľadisko. Stratégie Európskej únie*. Bratislava
- ASPEKT {PIETRUCHOVÁ, O. 2006: *Vládnu tu stále muži*. In: Týždeň č.36/2006. Vydavateľstvo WPRESS.
- Becker, Gary S. 1997. *Teorie preferencií*. Praha, Grada Publishing. Európska komisia. 2007. Opinion on Gender Pay Gap. Advisory Committee on Equal Opportunities for Women and Men.
- Bourdieu, P. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha : Karolinum. Colander, D. - Wayland Woos, J. 1997. Institutional Demand-Side Discrimination Against Women and the Human Capital Model. In *Feminist Economics*, vol. 3, nr. 1/97.
- Farrell, W. 2005. *Why Men Earn More (The Startling Truth Behind the Pay Gap - and What Women Can Do About It)*. Amacom, ISBN- 978-0814472101.
- FILADELFIOVÁ, J., GYÁRFÁŠOVÁ, O. 2007. *Aká práca, taká pláca? (Aspekty rodovej nerovnosti v odmeňovaní)*. Aspekt, ISBN- 978-80-85549-76-8.
- EUROPEAN COMMISSION. 2007. *Equal pay – Exchange of good practices*. European Communities, ISBN 92-79-02570-8
- EUROPEAN COMMISSION. 2009. *The social Situation in the European Union 2008*. Eurostat
- EIROOnline. 2007. Dostupné na: <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/studies/figures/tn0804019s-fig06.jpg> [06.08.2009]
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. 2007. *Vývoj štruktúry a diferenciácie miezd v rokoch 1997 – 2006*. Dostupné na: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=8153> [06.08.2009]

Smerovanie cirkevnej politiky na Slovensku po roku 1989¹

Emília Vokálová

Abstrakt

Autorka vo svojom príspevku rozoberá novú kvalitu cirkevnej politiky na Slovensku po historickom novembri 1989. Súčasťou spoločensko - politických zmien, bola aj zmena postavenia cirkví a náboženských spoločností, ktoré nadobudli slobodné postavenie, bola im priznaná právna subjektivita a mohli slobodne vyvíjať svoje aktivity. Medzi prvými prijatými zákonmi, ktoré zmenili charakter totalitného štátu na demokratickú republiku, bol aj súbor zákonov, ktorými štát upravil svoj vzťah k cirkvám a náboženským spoločnostiam. Tento vychádza z uznania ich spoločenského a právneho postavenia v spoločnosti ako verejnoprávnych subjektov zvláštneho druhu a zo zásad vzájomnej kooperácie. Štát garantuje ich právne postavenie v spoločnosti a registrovaným cirkvám a náboženským spoločnostiam poskytuje finančné zabezpečenie a podporuje ich verejnoprospešné aktivity.

Kľúčové slová: : štát, vláda, cirkevná politika, cirkev, náboženské spoločnosti, legislatíva, zmluva.

Abstract

In her contribution, the author analyses the new quality of the church politics in Slovakia after the historically important November 1989. One part of the social and political changes was the change in the role of The church and religious societies, which were recognized as legal personality and could freely engage in its activities. Among the first set of adopted laws which changed the nature of a totalitarian state into democratic republic, there were also laws which enabled the state to adjust its relationship to the different churches and religious societies. As a result, their social and legal role as a special subject of public service in the society was recognized and principles of mutual cooperation were laid. The state guarantees their legal status in the society, provides registrated churches and religious societies with financial security and supports their activities in terms of welfare of the community.

Key terms: state, government, church politics, church, religious societies, legislation, agreement

¹ Štúdia bola spracovaná v rámci riešenia projektu VEGA 1/0408/08 – Medzinárodná migrácia v európskom kontexte.

Vysoké percento religiozity na Slovensku,² ako aj rozsiahle aktivity registrovaných cirkví a náboženských spoločností v Slovenskej republike, ktoré podnikajú v sociálnej, vzdelávacej a charitatívnej oblasti, sú predpokladom toho, že štát musí jasne definovať svoj vzťah k týmto subjektom a určiť zásady vzájomnej spolupráce a parity. Základom ich vzájomného vzťahu je predovšetkým uznanie spoločenského a právneho postavenia cirkví a náboženských spoločností zo strany štátu ako právnych subjektov zvláštneho druhu („sui generis“), výsledkom čoho je špecifický prístup štátu k nim. Ich postavenie a pôsobenie v spoločnosti je preto upravené súborom právnych noriem, tzv. cirkevným právom Slovenskej republiky, ktoré rešpektuje a garantuje ústavou zadanú slobodu myslenia, svedomia a náboženského vyznania, či viery³. Okrem toho existujú aj niektoré medzinárodné a vnútroštátne zmluvy a dohody, ktoré upravujú vzájomný vzťah medzi štátom, cirkvami a náboženskými spoločnosťami v Slovenskej republike, ako aj rôzne formy spolupráce medzi nimi.

Základy cirkevnej politiky štátu, ako aj základné piliere cirkevného práva reflektujúceho nový spoločensko-politický poriadok v Slovenskej republike, majú svoj začiatok v období po novembri roku 1989. Prvým zákonom z tejto oblasti bol zákon č. 16/1990 Zb., ktorým bol zrušený dozor štátu nad cirkvami, čím štát stratil možnosť zasahovať do interných záležitostí cirkví. Znamenalo to istú čiastočnú odluku cirkví od štátu, avšak finančné prepojenie zostalo, pretože štát financuje cirkví zo štátneho rozpočtu aj naďalej. Východiskový bod cirkevnej politiky vlády Slovenskej republiky predstavuje Listina základných práv a slobôd, ktorá vyšla ako príloha k ústavnému zákonu č. 23/1991. Následne bol Federálnym zhromaždením Českej a Slovenskej federatívnej republiky prijatý zákon č. 308/1991 Zb. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností. Zákon v prvej časti vymedzuje právo každého občana slobodne prejavovať svoje náboženstvo alebo vieru⁴, v ďalšej časti definuje postavenie a pôsobnosť cirkví a náboženských spoločností, ktorým zaručuje možnosť spravovať svoje vnútorné záležitosti, predovšetkým ustanovovať svoje vlastné orgány a svojich duchovných, ako aj zriaďovať rehoľné a iné inštitúcie nezávisle od štátnych orgánov⁵. Cirkvi a náboženské spoločnosti sú podľa tohto

² Pri sčítaní ľudu, domov a bytov v máji 2001 deklarovalo svoju náboženskú príslušnosť k cirkvám a náboženským spoločnostiam v Slovenskej republike 84,1 % obyvateľov. Zdroj: <http://www.statistics.sk>.

³ Ústava Slovenskej republiky, článok 24.

⁴ Zákon č. 308/1991 Zb. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností, prvá časť, § 1, č. 1.

⁵ Zákon č. 308/1991 Zb. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností, druhá časť, § 5, čl.2.

zákona právnickými osobami, ktoré sa môžu vzájomne združovať a vytvárať komunity, rády a cirkevné spoločnosti. Štát pritom nemá právo zasahovať do činnosti cirkví a náboženských spoločností, ani ich metodicky usmerňovať. Tretia časť zákona upravuje niektoré podmienky registrácie cirkví a náboženských spoločností, ktorú ešte doplnil zákon č. 192/1992 Zb. Na základe uvedených zákonov pôsobí na Slovensku 18 registrovaných cirkví a náboženských spoločností⁶. Prijatím reštitučného zákona č. 282/1993 Z. z. o zmiernení niektorých majetkových krívd spôsobených cirkvám a náboženským spoločnostiam začala Slovenská republika ako prvá z postkomunistických štátov dôsledne riešiť problematiku usporiadania cirkevného majetku. Na jeho základe bol cirkvám a rehoľným rádom vrátený predtým zoštátnený majetok.

Od vzniku samostatnej Slovenskej republiky sa všetky jej vlády vo svojich programových vyhláseniach prihlásili k harmonickej spolupráci s registrovanými cirkvami a náboženskými spoločnosťami a k rozvíjaniu partnerského dialógu s ich predstaviteľmi. Na Slovensku nie je štátne náboženstvo, avšak vychádzajúc z počtu veriacich katolíckej cirkvi, katolicizmus sa považuje za dominantné náboženstvo. Súčasná duchovná scéna Slovenska je značne rozmanitá. Vo svojej podstate ju môžeme rozdeliť do dvoch základných skupín, a to na registrované a neregistrované cirkvi a náboženské spoločnosti. Štát uznáva iba tie, ktoré sú registrované.

Registrácia cirkví a náboženských spoločností na Slovensku nie je povinná, avšak podľa súčasného právneho poriadku len registrované cirkvi majú explicitne právo vykonávať verejné bohoslužby, ako aj ďalšie špecificky náboženské činnosti. Registrované cirkvi a náboženské spoločnosti majú aj ďalšie výhody; štát im poskytuje príspevky zo štátneho rozpočtu, vrátane dotácií na platy a odvody duchovným v závislosti od počtu duchovných a prispieva aj na prevádzkové náklady cirkevných ústredí. Štátne dotácie sú poskytované aj cirkevným školám a na platy učiteľov náboženstva v štátnych školách. Okrem toho registrované cirkvi a náboženské spoločnosti sú čiastočne oslobodené od platenia daní

⁶ Sú to nasledovné cirkvi a náboženské spoločnosti: Apoštolská cirkev na Slovensku, Bratská jednota Baptistov v Slovenskej republike, Bahajské spoločenstvo v Slovenskej republike, Cirkev adventistov siedmeho dňa, Cirkev bratská v Slovenskej republike, Cirkev Ježiša Krista svätých neskorších dní, Cirkev československá husitská na Slovensku, Evanjelická cirkev augsburského vyznania na Slovensku, Evanjelická cirkev metodistická, Gréckokatolícka cirkev v Slovenskej republike, Kresťanské zbory na Slovensku, Náboženská spoločnosť Jehovovi svedkovia, Novoapoštolská cirkev v Slovenskej republike, Pravoslávna cirkev na Slovensku, Reformovaná kresťanská cirkev na Slovensku, Rímskokatolícka cirkev na Slovensku, Starokatolícka cirkev v Slovenskej republike, Ústredný zväz židovských obcí v Slovenskej republike,

In.: Náboženstvo v Slovenskej republike. Slovenská informačná agentúra. Bratislava 1996, s. 10.

a dovozných ciel. Registrovaná cirkev alebo náboženská spoločnosť sa však môže rozhodnúť neprijat' dotácie od štátu.

Druhú skupinu cirkví a náboženských spoločností pôsobiacich na Slovensku tvoria tie, ktoré nie sú registrované. Táto skupina má v porovnaní s prvou skupinou nerovnoprávne postavenie. Registrácia v ich prípade neprichádza do úvahy, pretože nespĺňajú kritériá potrebné na registráciu. Podľa súčasnej legislatívy v zmysle zákona č. 201/2007 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon 308/1991 Zb. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností v znení zákona č. 394/2000 Z. z. možno zaregistrovať len tie náboženské subjekty, ktoré sa preukážu, že sa k nim hlási najmenej 20 tisíc plnoletých občanov, ktorí majú trvalý pobyt na území Slovenskej republiky a sú jej občanmi. V § 12 písmeno d) tento zákon zadefinoval, že pri registrácii je potrebné predložiť aj ich čestné vyhlásenie o tom, že „sa hlásia k cirkvi alebo k náboženskej spoločnosti, podporujú návrh na jej registráciu, sú jej členmi, poznajú základné články viery a jej učenie a sú si vedomí práv a povinností, ktoré im z členstva v cirkvi alebo náboženskej spoločnosti vyplývajú, s uvedením ich mien, priezvisk, trvalého pobytu a rodných čísel“⁷. Tento zákon je svojím spôsobom diskriminačný, pretože znevýhodňuje niektoré menšie, menej zastúpené náboženstvá a náboženské spoločnosti na Slovensku, u ktorých získať 20 tisíc podpisov členov veriacej obce potrebných na registráciu, je nedosiahnuteľná požiadavka. Ďalším diskriminačným krokom je aj tá skutočnosť, že právna úprava sa nevzťahuje na tie cirkvi a náboženské spoločnosti, ktoré boli zaregistrované pred rokom 1991 a ktoré vlastne nespĺňajú kritériá požadujúce 20 tisíc členov. Sú to tieto: Evanjelická cirkev metodistická, Kresťanské zbory, Apoštolská cirkev, Bratská jednota babtistov, Cirkev adventistov siedmeho dňa, Cirkev bratská, Židovské náboženské obce, Starokatolícka cirkev a Cirkev československá husitská.⁸

Po novembri 1989 v rámci spoločensko – politických zmien došlo aj k zmene postojov k Vatikánu. Československo s Vatikánom nadviazalo diplomatické styky v júni 1990. Po rozdelení spoločného štátu Čechov a Slovákov boli vzájomné vzťahy slovenskej vlády s Vatikánom na dobrej úrovni a začali medzi sebou viesť vzájomný dialóg. Bolo potrebné aj legislatívne upraviť ich vzájomné vzťahy, čo si vyžadovalo predovšetkým špecifikovať spoločné súhlasné záujmy, identifikovať problematické a protichodné oblasti spolunažívania a ich usporiadanie.

⁷ Zákon č. 201/2007 Z. z. , ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 308/1991 Zb. o slobode náboženskej viery.

⁸ Náboženstvo v Slovenskej republike. Slovenská informačná agentúra. Bratislava 1996, s. 10.

Štandardizáciu vzťahov medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou, ako dvomi subjektmi medzinárodného práva, upravila Základná zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou⁹, ktorá bola podpísaná vo Vatikáne 24. novembra 2000. Národná rada Slovenskej republiky 30. novembra 2000 vyslovila so zmluvou súhlas a 4. decembra 2000 ju podpísal prezident Slovenskej republiky Rudolf Schuster. Zmluva nadobudla platnosť dňom výmeny ratifikačných listín 18. decembra 2000. Predstavuje istú mini kodifikáciu vzájomných vzťahov; vyjadrila uznanie nezávislosti a autonómnosti zmluvných strán, ako aj uznanie ich právnej subjektivity, zadefinovala garancie nezávislosti a náboženskej slobody veriacim a katolíckej cirkvi ako subjektom práva Slovenskej republiky na slobodné a nezávislé pôsobenie v súlade s právnym poriadkom Slovenskej republiky a stanovila vzájomnú spoluprácu medzi Slovenskou republikou a katolíckou cirkvou vo vymedzených oblastiach. Zmluva upravila aj široké spektrum vzťahov medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou, stanovila principiálne riešenia, avšak neupravila detaily. Ratifikovaním zmluvy sa Slovenská republika zaviazala v budúcom období podpísať štyri čiastkové dokumenty, ktoré budú riešiť otázky finančného zabezpečenia katolíckej cirkvi, školstva a vyučovania náboženstva, duchovnej služby v ozbrojených silách a ozbrojených zboroch, ako aj uplatnenie výhrad vo svedomí.

Základná zmluva vo svojich ustanoveniach neupravila otázky vzťahu štátu a iných cirkví a náboženských spoločnosti, čím vniesla nerovnosť do vzťahu medzi štátom a ostatnými registrovanými cirkvami na Slovensku, pretože upravila iba postavenie dvoch cirkví - rímskokatolíckej a gréckokatolíckej. Zmluva medzi Slovenskou republikou a ostatnými jedenástimi zaregistrovanými cirkvami, ktoré majú podľa sčítania obyvateľstva z roku 2001 spolu 560 155 veriacich,¹⁰ čo predstavuje 10,4 % obyvateľstva, bola podpísaná so štatutármi týchto cirkví až 11. apríla 2002. Týmto bolo upravené ich postavenie vo vzťahu k štátu a základné podmienky ich fungovania. Zmluva zároveň vytvorila rámec pre uzatvorenie ďalších čiastkových dohôd podrobnejšie upravujúcich jednotlivé aspekty ich pôsobenia. Možno konštatovať, že táto zmluva istým spôsobom kopíruje Základnú zmluvu medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou. Odlišuje ju iba odsek, ktorý zaväzuje Slovensko určiť diplomatického pracovníka pri stálej misii Slovenska pri OSN v Ženeve, ktorý bude pomáhať rozvíjať spoluprácu medzi slovenskými a medzinárodnými cirkvami a náboženskými spoločnosťami.

⁹ Základná zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou. In.: Zbierka zákonov č. 326/2001 Z. z.

¹⁰ <http://www.statistics.sk>

Prvou z prijatých parciálnych zmlúv bola Zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou o duchovnej službe katolíckym veriacim v ozbrojených silách a ozbrojených zboroch v Slovenskej republike, ktorá bola podpísaná vo Vatikáne dňa 28. októbra 2002. Podľa nej Svätá stolica zriadila na Slovensku ordinariát ozbrojených síl a ozbrojených zborov pre duchovnú službu katolíckym veriacim v ozbrojených silách a ozbrojených zboroch a pre osoby zbavené slobody rozhodnutím súdu. Zmluva ustanovila do čela ordinariátu so sídlom v Bratislave ordinára, ktorý je aj členom Konferencie biskupov Slovenska¹¹.

V poradí druhou prijatou zmluvou, vyplývajúcou zo základnej zmluvy, bola Zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou o katolíckej výchove a vzdelávaní, ktorú schválila vláda na svojom zasadnutí dňa 9. júla 2003 (proti hlasovali ministri zo strany Aliancie nového občana). Zmluva zaručila katolíckej cirkvi právo zriaďovať katolícke školy, ktorým prináleží zo strany štátu rovnaké finančné zabezpečenie, aké majú štátne školy. Odborné a metodické riadenie katolíckych škôl, ako i odborné vzdelávanie ich zamestnancov zabezpečuje Katolícke pedagogické a katechetické centrum zriadené Konferenciou biskupov Slovenska za finančnej podpory štátu.¹² Náboženská výchova sa zaviedla ako povinne voliteľný predmet, ktorý sa vyučuje už od prvej triedy základnej školy a na stredných školách v alternácii s etikou. Na vysokých školách sa štát zaviazal podporovať vysokoškolské metodické a pastoračné centrá.

V zmysle zmluvy vyučovanie na katolíckych školách sa realizuje podľa učebných plánov, osnov a výchovných programov schválených zriaďovateľom, teda katolíckou cirkvou, po dohode s Ministerstvom školstva Slovenskej republiky. V zmluve sa Slovenská republika zaviazala, že nebude požadovať, aby katolícke školy uskutočňovali také programy, ktoré nezodpovedajú katolíckej výchove a vzdelávaniu.

Zmluvy rovnakého charakteru boli následne podpísané aj medzi Slovenskou republikou a registrovanými cirkvami a náboženskými spoločnosťami¹³.

Ministerstvo spravodlivosti Slovenskej republiky v roku 2003 vypracovalo návrh ďalšej parciálnej zmluvy pojednávajúcej o uplatňovaní výhrad vo svedomí. Zmyslom tohto návrhu zmluvy bolo poskytnúť veriacemu právo zdržať sa takého konania, ktoré by bolo

¹¹ Zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou o duchovnej službe katolíckym veriacim v Ozbrojených silách a ozbrojených zboroch v Slovenskej republike. In.: Zbierka zákonov č 648/2002. Bratislava 2002.

¹² Zmluva medzi SR a Svätou stolicou o katolíckej výchove a vzdelávaní. In.: Zbierka zákonov č.394/2004 Z. z.

¹³ Zákon č. 395/2004 Z. z. Dohoda medzi Slovenskou republikou a registrovanými cirkvami a náboženskými spoločnosťami o náboženskej výchove a vzdelávaní.

v príkrom rozpore s jeho svedomím a náboženskou vierou. Návrh vyvolal ostrú spoločenskú polemiku, de facto rozbil vládnu koalíciu a priniesol Slovensku predčasné parlamentné voľby. Vládna koalícia sa rozpadla po tom, ako Kresťanskodemokratické hnutie dňa 6. 2. 2006 oznámilo, že z vládnej koalície odchádza, pretože vtedajší minister zahraničia Eduard Kukan odmietol podpísať a predložiť na rokovanie vlády SR návrh tejto zmluvy, ktorú už pripomienkoval aj Vatikán. Návrh zmluvy o výhrade svedomia doteraz neprešiel schvaľovacím legislatívnym pokračovaním a ani súčasná vláda Róberta Fica s najväčšou pravdepodobnosťou nebude otvárať problematiku zmluvy o výhrade vo svedomí, o čom svedčí aj to, že sa nedostala do Programového vyhlásenia vlády Slovenskej republiky z augusta 2006. Jej časť s názvom Cirkvi a náboženské spoločnosti je dosť všeobecná; uvádza sa v nej: „Vláda Slovenskej republiky považuje za dôležité udržiavať harmonické vzťahy s cirkvami a náboženskými spoločnosťami. Deklaruje záujem rozvíjať partnerský dialóg s ich predstaviteľmi vo všetkých oblastiach, kde sa angažujú pri riešení celospoločenských problémov a podporí sociálne, kultúrne, vzdelávacie a iné verejnoprospešné aktivity cirkví a náboženských spoločností”.¹⁴

Vychádzajúc z reálneho postavenia cirkví na Slovensku možno konštatovať, že cirkev je od štátu viac menej odlúčená. Cirkvi majú zákonom a zmluvami zaručené právo spravovať si všetky svoje vnútorné cirkevné záležitosti. Existuje už len finančná previazanosť cirkví a štátu, čiže ich financovanie zo štátneho rozpočtu. Štát cirkvi finančne zabezpečuje, avšak bez dôslednej kontroly použitia týchto peňazí. Myšlienka dôslednej odluky cirkvi od štátu na Slovensku bola v novembri 1989 jednou zo základných požiadaviek Hnutia verejnosti proti násiliu. Odluku od štátu vtedy požadovala aj samotná katolícka cirkev s podmienkou, že štát jej navráti všetok zoštátnený majetok. V súčasnosti, hoci štát vrátil cirkvám ich majetok, sa cirkevná hierarchia Slovenska k tejto požiadavke nehlási.

Súčasný spôsob financovania cirkví je výsledkom dlhodobého historického vývoja a politického konsenzu. Pochádza ešte z čias Rakúsko – Uhorska, prevzala ho prvá Československá republika a po 2. svetovej vojne sa len dotváral. Je však paradoxom, že oblasť financovania cirkví a náboženských spoločností na Slovensku sa aj napriek zmeneným podmienkam i naďalej riadi zákonnou úpravou z obdobia socializmu. Ukázalo sa, že terajší spôsob financovania cirkví účelovými prostriedkami zo štátneho rozpočtu je anachronizmom a mal by sa zmeniť. Dnes totiž na cirkvi a náboženské spoločnosti prispievajú zo svojich daní

¹⁴ Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky. August 2006.

všetci občania Slovenska, tak veriaci, ako aj ateisti. Za celú etapu vývoja po novembri 1989 sa však nepodarilo nájsť politickú silu, ktorá by sa zodpovedne postavila k riešeniu tejto problematiky, a ktorá by celý legislatívny proces dokázala doviesť do úspešného záveru v podobe zákona o financovaní cirkví a náboženských spoločností.

Na Slovensku doteraz rieši financovanie cirkví zákon č. 218/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení cirkví. Aj napriek jeho novelizácii zákonom č. 16/1990 Zb. a zákonom č. 522/1992 Zb. sa jeho podstata nezmenila. Na základe zákona č. 218/1949 má každá registrovaná cirkev na Slovensku nárok na príspevok zo štátneho rozpočtu. Z osemnástich cirkví a náboženských spoločností si financie zo štátneho rozpočtu nenárokujú iba štyri – Náboženská spoločnosť Jehovovi svedkovia, Novoapoštolská cirkev, Kresťanské zbory a Cirkev adventistov siedmeho dňa. Káže im tak ich presvedčenie. Milióny však dostávajú aj cirkvi, ku ktorým sa podľa posledného sčítania obyvateľstva v roku 2001 prihlásilo len niečo vyše pol druha tisíca veriacich.

Na základe zákona č. 218/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností v znení neskorších predpisov štát poskytuje cirkvám a náboženským spoločnostiam, ako už bolo vyššie uvedené, príspevky zo štátneho rozpočtu, ktorého výšku každoročne schvaľuje Národná rada Slovenskej republiky, vrátane dotácií na platy a odvody duchovným v závislosti od počtu duchovných a prispieva aj na prevádzkové náklady cirkevných ústredí. Štátne dotácie sú poskytované aj cirkevným školám a na platy učiteľov náboženstva v štátnych školách. Okrem toho registrované cirkvi a náboženské spoločnosti sú čiastočne oslobodené od platenia daní a dovozných ciel.

Zaradenie duchovných do kategórií a platových stupňov upravuje nariadenie vlády Slovenskej republiky č. 421/2006 Z. z.¹⁵ Od 1. júla 2007 sa platy duchovným registrovaných cirkví a náboženských spoločností valorizovali o 7 percent.

¹⁵ Nariadenie vlády Slovenskej republiky č. 421/2006 Z. z., ktorým sa mení nariadenie vlády Českej a Slovenskej republiky č. 578/1990 o úprave osobných pôžitkov poskytovaných duchovným.

Tabuľka č. 1

Stupnica základných plátov duchovných je nasledovná (v Sk mesačne)¹⁶

Platový stupeň	Doba vykonávania duchovenskej činnosti v rokoch	Stupnica základných plátov podľa zaradenia do skupiny a započítateľnej doby vykonávania duchovnej činnosti						
		S k u p i n a						
		A	B	C	D	E	F	G
1	do 3	6 296	6 922	7 643	8 459	9 360	10 346	11 459
2	do 6	6 561	7 229	7 982	8 819	9 773	10 812	11 946
3	do 9	6 837	7 526	8 310	9 180	10 176	11 278	12 444
4	do 12	7 102	7 823	8 660	9 540	10 579	11 745	12 964
5	do 15	7 378	8 130	8 999	9 922	11 003	12 190	13 473
6	do 18	7 664	8 427	9 349	10 293	11 427	12 646	13 981
7	do 21	7 950	8 734	9 688	10 685	11 851	13 091	14 490
8	do 24	8 236	9 031	10 038	11 077	12 264	13 547	15 010
9	do 27	8 522	9 349	10 388	11 469	12 688	14 013	15 529
10	do 30	8 809	9 667	10 727	11 861	13 112	14 480	16 048
11	nad 30	9 105	9 975	11 077	12 254	13 536	14 957	16 600

Cirkev alebo náboženská spoločnosť môže priznať zvýšenie tohto základného plátu až do výšky 30 percent základného plátu duchovných¹⁷. Zo štátneho rozpočtu sa vyčleňujú aj finančné prostriedky pre Slovenskú katolícku charitu a evanjelickú diakóniu.

Na činnosť cirkví prispievajú zo svojich rozpočtov aj miestne samosprávy, ktoré zväčša spolufinancujú architektonické pamiatky vo vlastníctve cirkvi a taktiež aktivity cirkví v sociálnej oblasti, ktoré bývajú prostredníctvom subjektov zastrešujúcich tieto činnosti napojené na grantový systém a uchádzajú sa o prostriedky prostredníctvom projektov. Cirkev má aj svoje vlastné finančné zdroje. Sú to rôzne formy zbierok a darov a príjmy z majetku, ktorý im štát vrátil v procese cirkevných reštitúcií. Cirkvi a náboženské spoločnosti, podľa štatistického zistenia Ústavu pre vzťahy štátu a cirkví SR celkovo vlastní 5658 modlitební a 855 budov iného zamerania a sú pravdepodobne aj najväčším vlastníkom pôdy a najodvážnejšie odhady hovoria o cca 200 000 há cirkevnej pôdy, ktorých hodnota sa kvôli rôznej bonite nedá odhadnúť.¹⁸ V súvislosti s reštitúciou cirkevného majetku v roku 2004 strana SMER otvorila otázku odluky cirkvi od štátu a za jej predpoklad označila predovšetkým sumarizáciu cirkevného majetku. Len na jej základe by bolo možné zistiť, či

¹⁶ Tamtiež. Príloha č. 1.

¹⁷ <http://www.bleskovky.sk>.

¹⁸ SME, 4. 3. 2005.

cirkvi vlastnia skutočne taký majetok, ktorý by bol schopný zabezpečiť dostatočné množstvo finančných prostriedkov tak, aby mohli existovať bez príspevkov zo štátneho rozpočtu. Tento návrh našiel podporu len u Komunistickej strany Slovenska a Aliancie nového občana, ktoré v roku 2005 vyzvali cirkvi a náboženské spoločnosti, aby vyčíslili svoj majetok. Vychádzali z toho, že ak má štát vynakladať štátne prostriedky efektívne, potrebuje vedieť priority, kde sú financie potrebné viac, kde menej a kde je prípadne ich vynakladanie zbytočné. Táto požiadavka má svoju logiku, pretože pokiaľ sú cirkvi a náboženské spoločnosti platené z daní občanov Slovenska, malo by byť transparentné ich hospodárenie s majetkom, ktorý získali v reštitúcii. Aj keď ich štát uznáva ako právne subjekty zvláštneho druhu (*sui generis*), je potrebné pripomenúť, že sú súčasťou ústavného právneho systému Slovenskej republiky a nikde nie je zadefinovaná ich absolútna nedotknuteľnosť, či nekontrolovateľnosť ich majetku. Konferencia biskupov Slovenska v odpovedi na túto požiadavku vyhlásila, že žiadna politická strana nie je nositeľom štátnej moci, preto nemá právo vyzývať cirkvi, aby niečo konali. Biskupi uviedli, že katolícka cirkev spravuje svoj majetok podľa Kódexu kánonického práva a podľa zákonov štátu.¹⁹

Je paradoxné, že keď sa strana SMER stala vládnu stranou, otázka odluky cirkvi od štátu, ktorá by priniesla aj spravodlivejšie riešenie finančno- hospodárskeho zabezpečenia cirkví a náboženských spoločností, sa do programu vlády Slovenskej republiky nedostala. Finančno - hospodárske zabezpečenie cirkví a náboženských spoločností na Slovensku by bolo potrebné riešiť komplexne v rámci celkovej koncepcie spoločnosti, nového usporiadania vzťahu so štátom. V súčasnosti sú ešte zrejme nereálne vízie o ekonomickom osamostatnení cirkví a súčasný stav financovania cirkví a náboženských spoločností na Slovensku sa v najbližšej dobe sotva zmení. Chýba politická sila, ktorá by sa zodpovedne postavila k riešeniu tohto spoločensky závažného problému a dovedla by ho do úspešného konca.

Záver

Ako už bolo vyššie konštatované, po zmene politického systému po roku 1989 sa cirkvi a náboženské spoločnosti na Slovensku ocitli v novej politickej skutočnosti; v slobodnom štáte, ktorý naštartoval upevnenie občianskych slobôd a práv. Tieto nadobudli slobodné postavenie, bola im priznaná právna subjektivita a mohli slobodne vyvíjať svoje aktivity. Štát legislatívne upravil svoj vzťah k nim a určil zásady vzájomnej spolupráce a parity. Vzhľadom na zloženie súčasnej vládnej koalície sa nedajú očakávať nijaké zásadné

¹⁹ Slovensko 2005. Súhrnná správa o stave spoločnosti. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2006, s. 57.

riešenia meniace vzťah štátu k cirkvám a náboženským spoločnostiam na Slovensku. Vláda bude aj naďalej pokračovať v udržiavaní harmonických vzťahov s nimi, rozvíjať partnerský dialóg s ich predstaviteľmi a podporovať ich verejnoprospešné aktivity.²⁰

Použitá literatúra

Základná zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou In: Zbierka zákonov č. 326/2001. Bratislava 2001.

Zmluva medzi Slovenskou republikou a registrovanými cirkvami a náboženskými spoločnosťami. In: Zbierka zákonov č. 250/2002. Bratislava 2002.

Základná zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou. Konceptcia a komentár. Vydalo Ministerstvo zahraničných vecí SR. Bratislava 2000.

Zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou o duchovnej službe katolícky veriacim v ozbrojených silách a ozbrojených zboroch Slovenskej republiky. In: Zbierka zákonov č. 648/2002. Bratislava 2002.

Zmluva medzi SR a Svätou stolicou o katolíckej výchove a vzdelávaní. In.: Zbierka zákonov č.394/2004 Z. z.

Zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou o katolíckej výchove a vzdelávaní. In.: Zbierka zákonov č.394/2004 Z. z. Bratislava 2004.

Návrh Zmluvy medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou o práve uplatňovať výhrady vo svedomí. In.:<http://www.sme.sk>.

Nariadenie vlády Slovenskej republiky č. 421/2006 Z. z., ktorým sa mení nariadenie Vlády Českej a Slovenskej republiky č. 578/1990 o úprave osobných pôžitkov poskytovaných duchovným cirkvám a náboženských spoločností v znení neskorších predpisov.

Slovensko 2005. Súhrnná správa o stave spoločnosti. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2006.

Slovensko 2006. Súhrnná správa o stave spoločnosti. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2007.

Zákon č. 16/1990 Zb., ktorým sa mení zákon č. 218/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom.

Zákon č. 308/1991 Zb. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností.

Ústava Slovenskej republiky

SME, 4. 3. 2005

Internetové zdroje:

<http://www.statistics.sk>

<http://www.zbierka.sk>

²⁰ Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky. August 2006.

Výzvy a príležitosti predsedníctva v Rade EÚ – Analýza inštitútu predsedníctva v Rade Európskej únie

Zuzana Zelenická

Abstrakt

Predsedníctvo Európskej únie, resp. Rady EÚ je jedným zo základných inštitútov architektúry Únie. Správne pochopenie funkcie predsedníctva dáva predsedajúcej krajine potenciál využiť tento post vo svoj i únijný prospech. Predsedníctvo nie je len fiktívna kategória, ale má aj reálny praktický obsah. Počas šesťmesačného pôsobenia plní celú škálu funkcií vychádzajúcich zo zakladateľských zmlúv a dlhodobej praxe. Predsedníctvo ponúka danej krajine mnohé príležitosti k prezentácii a presadeniu vlastných priorít, ale prináša i výzvy v podobe politickej reprezentatívnosti či personálneho a technického zaistenia. Česká republika ako prvá z krajín Visegrádskej štvorky predsedá Únii v prvom polroku 2009. Pre zvyšné tri krajiny V4, ktoré ČR v krátkej dobe vystriedajú na predsedníckom poste, sa tým naskytuje príležitosť oboznámiť sa s touto funkciou, a tak previesť úspešné predsedníctvo v budúcnosti.

Kľúčové slová: predsedníctvo v Rade EÚ, rotačný princíp, 18 mesačný program, priority Českého predsedníctva

Abstract

The Presidency of the Council of the European Union is one of the main institutions of the EU architecture. The true understanding of the function gives the country a potential to use this post to its advantage as well as to the advantage of the whole EU. The Presidency is not an empty category, but has also a practical content. During its 6 months the presidency fulfils a great range of functions stemming from the Treaties and long term practice. The presidency offers many opportunities for the country to present and enforce own priorities. However it also brings along challenges in form of political representation, personnel and technical support. The Czech Republic as the first from the countries of Visegrád Four holds the presidency in the first half 2009. This situation offers a great opportunity for the rest three Visegrád members, who await the presidency soon, to get to know the Presidency functions and thus prepare a successful presidency in the future.

Key words: Presidency of the Council of the EU, rotation principle, 18month presidency, priorities of the Czech Presidency

Úvod

Česká republika (ČR), ako druhý z nových členov EÚ po Slovinsku, prevzala predsedníctvo v Rade v prvej polovici roka 2009. Predsedníctvo je veľkou výzvou pre každý nový členský štát, ktorý nemá s fungovaním Únie príliš veľké skúsenosti; pre relatívne malý štát, ktorého jedinou možnosťou je široký koaličný potenciál; a pre tak euroskeptický a problémový štát, akým býva ČR často nazývaná. Na predsedníctvo je potrebná dlhá a dôkladná príprava, ktorá obvykle začína dva roky pred samotnou funkciou. Ide o prípravu inštitucionálnu, technickú i politickú. Správne pochopenie samotnej funkcie predsedníctva, jeho možností ale i možných nástrah je nutnou podmienkou pre efektívne využitie potenciálu tejto funkcie, a to v prospech národný ale i celouinijný.

Predsedníctvo Európskej únie, resp. Rady EÚ je jedným zo základných inštitútov architektúry Únie. Napriek významnosti funkcie, ktorú predsedníctvo predstavuje, sa o tomto inštitúte málo píše. I v renomovaných publikáciách a učebniciach o EÚ nájdeme len krátku zmienku a stručný popis, ale konkrétnejšie sa mu autori až na výnimky príliš nevenujú.¹ Mohli by sme tým nadobudnúť dojem, že ide iba o akúsi formálnu kategóriu bez obsahu. Opak je ale pravdou. Správne pochopenie funkcie predsedníctva dáva predsedajúcej krajine potenciál využiť tento post vo svoj i úinijný prospech.

Na rozdiel od ostatných inštitúcií, ktoré sú obvykle presne vymedzené a popísané už v zakladajúcich zmluvách, je inštitút predsedníctva popísaný relatívne vágne. Jeho forma vznikala a utvárala sa postupne vychádzajúc z praxe a fungovania integračného procesu.

Európska únia zakotvila v Zmluvách spoločenstva inštitút rotujúceho predsedníctva v Rade. Podľa článku 203 Zmluvy „*predsedníctvo vykonáva postupne každý členský štát Rady po dobu 6 mesiacov podľa poradia určeného jednomyselne Radou*“², stanoveného do júla 2020. Toto politicky určené poradie je nastavené tak, aby sa striedali štáty geograficky veľké a malé, nové a staré. Fakt, že je poradie stanovené až do roku 2020 dáva tušiť, že funkcia rotujúceho predsedníctva i napriek navrhovaným zmenám nebude tak ľahko prekonaná.

¹ Podrobnejšie sa „Predsedníctvu“ venuje autor Dinan, 2005, Fiala, Pitrová, 2003, Council Guide-Presidency Handbook. Veľmi málo napríklad Peterson, Shackleton, 2002, Wallace, Pollack, 2005, Bache, George, 2006, Cihelková, Jakš, 2004. Väčšina publikácií o EÚ sa takmer vôbec alebo len minimálne zmieňuje o inštitúte predsedníctva.

² Zmluva o založení Európskeho spoločenstva v znení z Nice. In: Lukášek, 2001.

Lisabonská reformná zmluva, ktorá predpokladá mnohé inštitucionálne zmeny v architektúre EÚ, navrhuje i zmenu v oblasti predsedníctva. Zmeny sa však v podstatnej miere týkajú len predsedníctva v Európskej rade tým, že vytvára pozíciu predsedu Európskej rady voleného na funkčné obdobie dva a pol roka, teda dlhšie obdobie než súčasný polrok. Tento krok má zaručiť kontinuitu činnosti Rady a jednotné vystupovanie navonok. Ostatných zložení Rady okrem Rady pre zahraničné veci sa zmeny nedotýkajú, tým „*predsedajú zástupcovia členských štátov v Rade na základe zásady rovnosti rotácie v súlade s článkom 201b Zmluvy o fungovaní Európskej únie*“³. Reprezentačnú funkciu EÚ vis-à-vis vonkajší svet tak okrem stáleho predsedu Rady prevezme i nový vysoký splnomocnenec Únie pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku spolu s podporným Európskym útvarom pre vonkajšiu činnosť.

Lisabonská zmluva však nebola doposiaľ ratifikovaná všetkými členskými štátmi, z čoho pramení i potreba vychádzať z doposiaľ platných ustanovení. Avšak aj po vstupe zmluvy v platnosť zostáva inštitút predsedníctva zachovaný, aj keď s menšími obmenami, a tým je opodstatnená i adekvátnosť analýzy predsedníckej funkcie pre budúce poľské, maďarské a slovenské predsedníctvo.

Inštitút predsedníctva

Funkcia predsedníctva sa vyvíjala paralelne so vznikom Rady EÚ, resp. Rady ministrov v Parížskej zmluve z roku 1951. Rímskymi zmluvami, zlúčením orgánov existujúcich spoločenstiev a postupne čoraz väčšou snahou členských štátov o viac právomocí sa sformovala Rada do dnešnej podoby jedného z najdôležitejších orgánov Únie⁴.

Zmluvný vývoj⁵ zaznamenal zmeny aj v inštitúte predsedníctva čo do dĺžky funkčného obdobia či spolupráce nasledujúcich predsedníctiev. Od roku 2006 sa uplatňuje systém rotačného predsedníctva po 6 mesiacoch a tzv. „trojpredsedníctva“, resp. 18-mesačného programu spolupráce. Lisabonská reformná zmluva prináša ďalšie zmeny, t.j. nahradenie

³ Článok 9c, bod 9 Zmluvy o Európskej únii.

⁴ Peterson, Shackleton, 2002, str. 49.

⁵ V zmluve o ESUO, v článku 27 bol po prvý krát zakotvený inštitút predsedníctva po 3 mesiacoch podľa abecedného poradia. Zmluva o EHS pozmenila trojmesačné funkčné obdobie na 6 mesiacov. Zlučovacia zmluva z roku 1965 potvrdila predchádzajúce ustanovenia, Tindemansova správa z roku 1975 reflektovala neustále sa posilňujúcu rolu predsedníctva EÚ. Nasledujúca správa, tzv. Londýnska z 13.10.1981, založila tzv. „systém trojky“ ako troch po sebe nasledujúcich predsedníctiev, čo potvrdila i Zmluva o EÚ. Amsterdamská zmluva systém alternovala na tzv. dvojku - predsedníctvo súčasné a nadchádzajúce.

systému rotácie v Európskej rade permanentným predsedom na dva a pol ročné funkčné obdobie⁶.

Rada EÚ pozostáva z viacerých formácií v závislosti od prejednávanej otázky a zúčastňujú sa jej príslušní ministri z každej členskej krajiny. Predsedníctvo Rady EÚ⁷ tak preberá predstaviteľ – minister krajiny, ktorá má v danom polroku predsedajúcu funkciu.

Európska únia zakotvila v Zmluvách spoločenstva inštitút rotujúceho predsedníctva v Rade. Podľa článku 203 Zmluvy „Predsedníctvo vykonáva postupne každý členský štát Rady po dobu 6 mesiacov podľa poradia určeného jednomyselne Radou“⁸, stanoveného do júla 2020. Rotačný princíp vo svojej podstate dáva štátom možnosť prevziať plnú zodpovednosť vyplývajúcu z členstva v Únii.

Princíp rotácie je jeden z mála zakotvených v pôvodných zmluvách. Jeho zmyslom je spravodlivé striedanie členských štátov, či už veľkých či malých, ekonomicky viac či menej vyspelých, nových či starých. Systém sa v dôsledku rozširovania členskej základne niekoľko krát menil, z pôvodného trojmesačného, na šesťmesačné. V polovici 70tych rokov boli tendencie, aby sa obdobie predĺžilo na 12 mesiacov, pretože polrok je príliš krátke obdobie na zavŕšenie konkrétnych aktivít a navyše to prinášalo príliš veľkú diskontinuitu a neefektívnosť programov. Na druhej strane 12-mesačné funkčné obdobie by znamenalo dvojnásobne dlhšie čakanie na predsedníctvo. Súčasný poradie 6-mesačného predsedníctva je stanovené až do roku 2020 a je koncipované tak, aby i nové štáty mali možnosť zapojiť sa do pomyselného „vedenia Únie“ v relatívne krátkej dobe.

Reforma princípu rotácie, o ktorej sa v poslednom období často hovorí a v podstate bude zakotvená i v Reformnej zmluve hovorí o tom, že rotácia zostane zachovaná len v špecifických Radách, na rozdiel od Európskej rady so stálym predsedom, ale bude založená na spolupráci troch štátov, z ktorých bude minimálne jeden malý a jeden veľký, a minimálne jeden nový člen⁹.

Ďalším nemenej dôležitým princípom je princíp neutrálnosti a nestrannosti¹⁰. To znamená, že predsedajúci štát by nemal strániť vlastným záujmom a presadzovať ich na úkor celouijným zámerom. To je zabezpečené okrem iného i tým, že predsedajúci štát má v Rade svojho zvláštneho národného zástupcu, ktorý sedí vedľa predsedajúceho a zastupuje národné záujmy svojho štátu; na rozdiel od predsedajúceho, ktorý by mal byť nestranný.

⁶ Fiala, Pitrová, 2003, str. 179-181.

⁷ Správne hovoríme o Predsedníctve Rady EÚ, resp. Predsedníctve Európskej Rady; nie o Predsedníctve EÚ.

⁸ Zmluva o založení Európskeho spoločenstva v znení z Nice, in: Lukášek, 2001.

⁹ Dinan, 2005, str. 235.

¹⁰ Council Guide – The Presidency Handbook, 2001, str. 5.

18-mesačný program predsedníctiev

V dôsledku masívneho rozširovania Únie v poslednom období sa začali objavovať obavy, ako nové neskúsené členské krajiny zvládnu organizačne náročnú úlohu predsedníctva. Princíp rotácie navyše často spôsobil diskontinuitu cieľov a smerovania Únie, keď sa po krátkom šesťmesačnom období striedali vo vedení štáty malé a veľké, ekonomicky silné a slabšie. Preto Európska rada v roku 2003 rozhodla, že zavedie spoločný program šiestich po sebe nasledujúcich predsedníctiev, aby zaručila určitú kontinuitu a nadväznosť cieľov a priorít jednotlivých krajín. Jeho realizácia sa však príliš neosvedčila, preto prišla Rada s alternatívnym riešením formou spolupráce troch predsedníctiev.¹¹ Otázkou však i naďalej zostáva, do akej miery je spolupráca reálna a do akej miery len fiktívna a skôr formálna.

Súčasný spojený program tak pokrýva predsedníctvo Francúzska, Českej republiky a Švédska. Každý takýto program musí prejsť schvaľovacím procesom v Rade pre všeobecné záležitosti a vonkajšie vzťahy.¹² Samotný 18 mesačný program je rozdelený do troch častí: 1) Dlhodobejší strategický rámec spoločný pre tri predsedníctva; 2) Špecifické priority v jednotlivých politikách; 3) Súhrnný program s konkrétnymi akciami. Nie je to však len vymenovaný zoznam troch sad priorít, ale skôr katalóg očakávaných akcií a konkrétnej náplne práce Rady počas tohto obdobia¹³.

Zmyslom predsedníckeho tria je hlavne zvýšenie koordinácie, nadväznosti a kontinuity stanovených cieľov, hlbšie a dlhodobejšie zameranie sa na konkrétne otázky a efektívnosť v plnení stanovených priorít. 18 mesačný program tak predstavuje kompromis zainteresovaných, často odlišných, štátov. Česká republika vystrieda Francúzsko, posledné pôjde Švédsko, krajiny značne odlišné, čo sa veľkosti, názorového zamerania či národných a regionálnych priorít týka.

Funkcie predsedníctva

Predsedníctvo, resp. predsedníctvo Rady EÚ¹⁴ nie je len fiktívna kategória, ale má aj reálny praktický obsah. Počas šesťmesačného pôsobenia je predsedníctvo „tvárou a hlasom“ EÚ, ktorý vystupuje a hovorí za všetky členské štáty Únie.

¹¹ Jakš, 2007, str. 12.

¹² The Presidency.

¹³ Trio předsednictví.

¹⁴ Správne by sa mal používať termín „predsedníctvo Rady EÚ“, dnes sa však i v oficiálnych dokumentoch často používa len „predsedníctvo EÚ“.

Funkcia predsedníctva je v zmluvách vymedzená len veľmi obecné bez hlbšieho popisu právomocí a úloh. Výpočet úloh, ktoré na predsedníctvo pripadajú, možno z väčšej miery odvodiť z reálnej činnosti a fungovania Rady. Je pochopiteľné, že sa rozširovaním a prehĺbovaním integračného procesu právomoci a funkcie predsedajúceho štátu navrhovali.

Predsedníctvo v sebe zahŕňa dva aspekty: jednak **procedurálny aspekt** zabezpečovania organizácie práce Rady EÚ a Európskej rady a jej predsedanie, zabezpečenie organizácie práce všetkých prípravných komisií a pracovných skupín, a **politický význam** v zmysle hnacej sily spolupráce EU, stanovenie agendy, nachádzanie všeobecne prijateľných kompromisov v rámci stanovených hraničných termínov. Navyše predsedníctvo zastupuje Úniu navonok v medzinárodných organizáciách a vo vzťahoch k tretím krajinám. Reprezentuje i samotnú Radu v styku s ostatnými inštitúciami EÚ, hlavne EP a EK.

Predsedníctvo samo o sebe nenesie zvlášť výnimočné právomoci, ale implicitne dáva krajine možnosť uviesť niektoré otázky, na ktorých má zvláštny záujem, možnosť zvolávať Rady, navrhovať a následne podpisovať texty deklarácií a komuniké, efektívne organizovať prácu európskych inštitúcií a pod. Predseda Rady je takpovediac zberateľom konsenzov a mediátor protichodných názorov v procese rozhodovania

Zaujímavý postreh pochádza od autora Dinana, že v „eurospeaku“, teda akosi „eurožargóne“ sa anglické termíny „*presidency*“ a „*chair*“¹⁵ považujú za synonymá, pretože hlavnou úlohou predsedníctva („*presidency*“) je predsedáť („*chair*“) Rade, Európskej rade, výborom a podvýborom.¹⁶

Vychádzajúc z viacerých autorov¹⁷ venujúcim sa problematike inštitúcií EÚ môžeme právomoci a úlohy predsedníctva pre prehľadnosť rozdeliť do niekoľkých skupín:

Predsedníctvo ako reprezentant:

- Reprezentovať EÚ navonok (v koordinácii s Komisiou a Vysokým predstaviteľom pre SZBP), byť hovorcom Rady EÚ i celej EÚ vo vzťahu k medzinárodnému spoločenstvu;
- V otázkach SZBP reprezentovať Úniu a vykonávať jej rozhodnutia či brániť pozíciu Únie v medzinárodných organizáciách a na konferenciách;
- Prezentovať pozíciu Rady vo vzťahu k ostatným inštitúciám, hlavne k EK a EP;

15 Do slovenčiny sa oba výrazy ťažko prekladajú, pretože majú ten istý význam: „*presidency*“ ako predsedníctvo, niekto na čele niečoho, najvyššia funkcia, v anglickom jazyku je predseda-prezident totožná funkcia, a „*chair*“ ako predsedníctvo, vedúci a riadiaci jednaní.

16 Dinan, 2005, str. 228.

17 Peterson, Schackleton, 2002, Dinan, 2005, Fiala, Pitrová, 2003, Council Guide, web stránky www.euroskop.cz, www.europa.eu, a iné.

- Predsedať konferenciám o pristúpení kandidátskej krajiny k EÚ;
- Predsedať alebo spolu-predsedať ministerským konferenciám Únie s tretími krajinami;
- So súhlasom Rady vyjednávať dohody v rámci druhého a tretieho piliera;
- Zvolávať medzivládnu konferenciu (IGC), pokiaľ je nutné pozmeniť zakladajúce zmluvy.

Pre malý štát, ako je Česká či Slovenská republika, môže byť táto funkcia problém z hľadiska nedostatočného počtu a kvalifikácie diplomatického a administratívneho personálu.

Príprava a riadenie Rady:

- Príprava jednaní a predsedanie Európskej rade, iniciovať nové podnety budúceho vývoja integračného procesu;
- Stanovovať agendu jednaní 9 konfigurácií Rady a aktívnu prácu nie len v nich, ale i v ich výboroch, podvýboroch, pracovných skupinách;
- Príprava a predsedanie COREPERu I., II.;
- Úzka spolupráca s Európskou radou, EP, EK;
- Podpisovať akty prijaté Radou.

Táto funkcia je zásadná pre celý chod Únie a podľa úrovne zvládnutia prípravy jednaní, podkladov, programu a riadenia obsahu samotných jednaní sa posudzuje úspešnosť predsedníctva.

Predsedníctvo ako mediátor a prekladateľ kompromisov:

- Dojednávať tzv. „balíky dohôd“, resp. kompromisné dohody v rámci Rady.

Pomocou nástrojov ako je stanovenie miery formálnosti jednaní, schopnosť správne načasovať zasadanie a jeho taktické prerušenie, individuálne jednanie, zákulisné dohody, balíčky kompromisných dohôd a pod. je možné ovplyvniť výsledky jednaní v prospech tej či onej veci.

Usmernenie vývoja integrácie a výber prioritných tém:

- Vhodný výber prioritného zamerania a konkrétnych cieľov, ktoré môžu posunúť integračný proces vpred.

Predsedajúca krajina by síce mala byť neutrálna a „prvá medzi rovnými“, ale táto funkcia jej umožňuje do istej miery¹⁸ vyzdvihnúť témy, ku ktorým má blízko, resp. sú v národnom záujme.

Predsedníctvo je dnes zložitou a časovo, technicky, personálne i materiálne náročnou úlohou. Dôležitú pomocnú úlohu v inštitucionálnom mechanizme EÚ tak plní Generálny sekretariát Rady pod vedením generálneho tajomníka a Výbor stálych zástupcov COREPER¹⁹, ktorý pripravuje jednania a podklady pre prácu Rady. Zamestnanci sekretariátu majú oproti reprezentantom národných štátov tú výhodu, že pracujú v prostredí hlavného diania v Únii, majú osobné kontakty, ovládajú eurožargón a perfektne sa vyznajú v problematike EÚ²⁰.

Predsedníctvo v Európskej rade

Zvláštna pozornosť bude venovaná predsedníctvu Európskej rady ako vrcholnému formátu Rady EÚ, a ako z praxe vyplýva najvyššiemu politickému orgánu Únie. Európska rada ako sympóziu najvyšších predstaviteľov štátov a vlád členských štátov je orgán, na ktorý sa vzťahujú zvláštne pravidlá, medzi iným i spôsob rozhodovania jednomyselnosťou. A práve v tomto bode je nanajvyšš dôležitá funkcia predsedu.

Napriek tomu, že zasadanie Európskej rady je len „*krátkym momentom ale s výraznou intenzitou*“ a pomyselným „*vrcholom predsedníctva*“²¹, jej príprava je dlhodobým a náročným procesom, ktorý spočíva na predsedníctve v spolupráci s Generálnym sekretariátom. Politické vedenie je však výsadou predsedajúcej krajiny.

Európska rada ako najvyšší politický orgán EÚ býva často obrazom celej Únie. Vedenie a priebeh tejto rady je vždy pod drobnohľadom odbornej i laickej verejnosti, o to viac jej predseda. Mediálny ohlas môže výrazne ovplyvniť vnímanie daného politika i celej Únie ako takej. Prvoradou úlohou predsedu je zmieriť a priblížiť obvykle veľmi odlišné, ba až protichodné názory a pozície vedúcich predstaviteľov jednotlivých štátov, ktorých riešenie udáva ráz domácej, zahraničnej, a tým i európskej politike.

18 Existujú určité mechanizmy, ktoré zabráňujú zneužitiu národných záujmov, napríklad že v prvom pilieri má monopol legislatívnej iniciatívy Komisia, viazanosť programom 18 mesačného predsedníctva, nutnosť doriešiť „nedorobky“ predchádzajúceho predsedníctva a pod.

¹⁹ Zakotvené i v článku 207 Zmluvy o ES.

²⁰ Peterson, Shackleton, 2002, str. 52.

²¹ Peterson, Shackleton, 2002, str. 28.

Bohužiaľ, ako uvádza i J. Jakš vo svojej stati, neustále prevláda delenie na malé a veľké štáty, nové a staré, a to je treba vziať v úvahu pri realistickom riadení Rady. Nie je dôležité len to, čo chce tá ktorá krajina presadiť, ale či má politickú silu a váhu to presadiť. Štáty sa líšia ekonomicko-politickým i geografickým a štrukturálnym vybavením, z čoho plynie ich odlišná vyjednávacía sila²². To je treba vnímať ako danú realitu a napriek snahe o zrovnoprávnenie všetkých členov zohľadňovať pri riadení zasadaní Rady. Predsedníctvo Rady ako takej a Európskej rady zvlášť vyžaduje i silnú osobnosť so značnými prierezovými znalosťami, jazykovou vybavenosťou a hlbokým povedomím o fungovaní Únie.

Obsah predsedníctva

Obsahom predsedníctva je plnenie hore uvedených funkcií konkretizovaných do jednotlivých cieľových agend. Predsedníctvo sa tak stáva dôležitým nástrojom presadzovania národných priorít v súlade s prioritami Únie ako celku, a nástrojom riadenia integračného procesu a fungovania celej EÚ.

Predsedajúca krajina spravidla predkladá Rade a EP pri vstupe do funkcie programový dokument s hlavnými prioritami a konkrétnymi cieľmi, ktoré vychádzajú z aktuálneho vývoja udalostí v Európe a vo svete. Predsednícka krajina potom zodpovedá za vytvorenie takých podmienok pre prácu Rady a jej výborov a pracovných skupín, aby svojimi kompromisnými návrhmi prispela k efektívnej dohode medzi členskými štátmi Únie.

Konkrétnymi východiskovými dokumentmi sú Priority predsedníctva²³ a 18 mesačný program. Možné sú i dodatočné podporné dokumenty objasňujúce jednotlivé priority. Tieto dokumenty sú východiskom pre konkrétnu agendu predsedníctva.²⁴

Stanovenie priorít by malo rešpektovať určitú kontinuitu vývoja v rámci EÚ a predchádzajúce agendy, mali by byť reálne a uskutočniteľné, a hlavne by mali byť vyváženou kombináciou medzi národnými záujmami a záujmami Európskej únie ako celku. Prioritám a celému predsedníctvu dominuje motto, v prípade ČR bolo zvolené „Európa bez bariér“.

²² Jakš, 2007.

²³ České predsedníctvo predstavilo svoje priority pod skratkou „Tri E“ – Energetika, Ekonomika, Európa vo svete.

²⁴ Jakš, 2007.

Príležitosti a výzvy predsedníckej funkcie

Predsedníctvo nie je len fiktívna kategória s formálnymi právomocami, ale je to zodpovedná úloha náročná na čas, na kvalifikované a v dostačujúcom počte zastúpené personálne obsadenie, technické a organizačné zabezpečenie, na prezentáciu a koniec koncov i náročná na personálne kvality hlavných politických predstaviteľov danej krajiny. V prvom rade prispieva predsedníctvo k zviditeľneniu krajiny, a to ako v pozitívnom tak i negatívnom zmysle. Predsedajúca krajina sa navždy zapíše do dejín európskej integrácie buď ako „dobré“ alebo „zlé“ predsedníctvo.

To, čo predsedníctvo prináša danej krajine a aké nároky si kladie sa pokúsime zhrnúť v nasledujúcom texte, so zvláštnym aspektom na predsedníctvo ČR.

Príležitosti predsedníctva

Česká republika prebrala v prvom polroku 2009 predsedníctvo EÚ, a tým sa jej ponúka historická šanca, ako sa zapísať do povedomia európskeho ale i svetového. Tým, že členská krajina EÚ preberie predsednícku funkciu, automaticky získava možnosť korigovať a ovplyvňovať smerovanie európskej integrácie a jej mechanizmov. Má možnosť pripravovať, riadiť, predsedat' a prinášať závery zasadaní všetkých formácií Rady, vrátane tej najvyššej Európskej rady. Je to príležitosť prichádzať s vlastnými či novými témami, možnosť zvoliť si oblasti, ktoré štát berie za prioritné, má v nich hlbšiu znalosť či národný záujem, a naopak odsunúť tie, ktorým by sa najradšej vyhlo alebo odsunulo do úzadia.

Príprava a riadenie Rady je určite záležitosťou manažérskou, kde správne načasovanie prestávky, prerušenia jednania, zákulisné debaty, formulácia kompromisného návrhu, balíčky dohôd, osobné kontakty a sympatie zohrávajú nanajvýš dôležitú rolu.²⁵ K tomu určite patrí i jazyková vybavenosť konkrétneho reprezentanta, aby dokázal rýchle a trefne reagovať na dotazy či viesť zákulisné debaty. Práve v sile osobnosti spočíva schopnosť využiť neformálne stretnutia a rozhovory k dobru európskej veci.

Dobré zvládnutie predsedníctva ponúka štátu zviditeľnenie na medzinárodnom poli. To sa však výlučne netýka len schopnosti presadiť vlastné národné záujmy, ale hlavne ide o dobré administratívne a obsahové zvládnutie predsedníctva. To je podľa mnohých „euro – predstaviteľov“ hlavný faktor, podľa ktorého sa posudzuje kvalita predsedníckej funkcie a umožňuje získať prestíž a známku „*loyalty k európskemu projektu*“.²⁶

²⁵ Fiala, Pitrová, 2003, str. 204-205, uvádza niektoré bežne používané nástroje Rady.

²⁶ Jakš, 2007, str.4.

V minulosti by sme našli predsedníctva, ktorým sa podarilo posunúť integračný proces ďalej (napríklad uzavretím medzivládnej konferencie, revíziou zakladajúcich zmlúv, rozšírením a pod.), boli i také, ktorým na predsedníctve príliš nezáležalo a posúvali spomínané „nedorobky“ ďalej. Zvlášť pre malé štáty sa prijímanie dôležitých inštitucionálnych či procesných zmien stáva dôležitou príležitosťou, ako sa zviditeľniť.

O potrebe spolupráce so skúseným Generálnym sekretariátom už bolo pojednávané vyššie. Veľké štáty majú tendenciu spoliehať sa na vlastné zdroje, či už finančné, personálne, znalostné, zatiaľ čo malé štáty vo väčšej miere spoliehajú na sekretariát a iné nápomocné orgány. Ako uvádzajú autori J. Peterson a M. Shackleton, síce neexistuje dôkaz, ale prax ukazuje, že malé štáty majú tendenciu viesť efektívnejšie predsedníctva, a je pravdou, že malé štáty sú vnímané tak, že majú menej vlastných záujmov, ktoré sa snažia presadiť (a ktoré by hlavne boli schopné pretlačiť!, pozn. autora) ako veľké štáty, a tým i väčšiu motiváciu dosiahnuť kompromis ako základ dobrého predsedníctva.²⁷

Každá predsedajúca krajina zostavuje svoje programové priority, ktoré vychádzajú so spoločného dokumentu 18 mesačného programu troch po sebe nasledujúcich predsedníctiev. Krajina si vopred stanoví, čoho by chcela dosiahnuť, a to s prihliadnutím na ciele národné i európske. Vhodnou formuláciou možno zakomponovať viac či menej dôležité priority alebo body, ktoré sú danému štátu blízke alebo má na nich prioritný záujem.²⁸ V prípade ČR by sme za takýto cieľ mohli považovať snahu o vrátenie európskeho integračného procesu k pôvodným 4 slobodám, ktoré majú prevažne ekonomický charakter. Preferovanie čisto ekonomickej spolupráce a nevôľa k politickej integrácii je pre ČR typická i v mnohých iných integračných zoskupeniach (V4, CEFTA, SEI atď.). I v ostatných prioritách, tak ako sú uvedené v príslušnom dokumente, by sme mohli nájsť národné záujmy, napríklad snaha o rovnocenné vnímanie členov Únie a ich nerozdeľovanie do skupín „nové“ a „staré“ štáty s podtextom sprístupnenia všetkých pracovných trhov pre českých občanov a pod. Otázka energetickej bezpečnosti a znižovania závislosti je pre ČR vrcholne dôležitá z dôvodu pretrvávajúcej závislosti na ruských dodávkach.

Je realitou, že v EÚ sa štáty rozdeľujú na malé a veľké, a podľa toho aj ich vplyv na európske dianie. V prípade malých a stredných štátov však prichádza do úvahy argument „špecifickosti“ či „špeciálneho vplyvu – *issue-specific power*“²⁹. To môžeme chápať tak, že

²⁷ Peterson, Shackleton, 2002, str. 52.

²⁸ Napríklad francúzsky záujem na Stredomorskom partnerstve, nemecký záujem na Ústavnej zmluve, portugalský záujem na dokončení Reformnej zmluvy a jej pomenovaní Lisabonská, atď.

²⁹ Jakš, 2007, str.21.

každý štát má k určitému problému špecifický vzťah, daný napríklad historickou skúsenosťou, či dlhodobým regionálnym záujmom a pod., a tým, že sa intenzívnejšie a dlhobojšie na danú oblasť sústreďuje, získava oproti ostatným komparatívnu výhodu. To využívajú hlavne malé štáty, ktoré tým kompenzujú nedostatky v iných sférach vplyvu. Často presadzovaním takýchto špecifických záujmov a značným skúsenostiam dokážu i malé štáty formulovať celú politiku na úrovni EÚ.³⁰

Príležitosť z hľadiska spomínaného „špeciálneho vplyvu – *issue-specific power*“ pre ČR možno vidieť v tom, že počas svojho polroku môže významným spôsobom posunúť vpred politiku susedstva so zvláštnym aspektom na Ukrajinu či západný Balkán, tradične prioritné oblasti českej zahraničnej politiky. Vlastná historická skúsenosť, transformačný proces a asociačný a prístupový proces k EÚ a iným európskym a transatlantickým združeniam dáva českej diplomacii príležitosť zaujať poskytovaním skúseností kandidátom na rozšírenie Únie.

Výzvy predsedníctva

Česká republika preberá predsedníctvo 1. januára 2009, teda v období, ktoré prináša pre európsky integračný proces veľa nových zmien. Z inštitucionálneho hľadiska spomenieme koniec funkčného obdobia súčasnej Komisie a Európskeho parlamentu. Bude potrebné pripraviť nové voľby do oboch orgánov.

Pretože nie je pravdepodobné, že Reformná zmluva vstúpi v platnosť do konca funkčného obdobia Českého predsedníctva, nemusí ČR počítať s inštitucionálnymi zmenami, ktoré eventuálne prinesie.

Výzvou pre nové štáty je i fakt, že sú v EÚ pomerne krátko a nemá v porovnaní so „starými“ členmi toľko skúseností na európskom poli. Navyše Česká republika má v Európe prívlastok „euroskeptická“, resp. „eurorealistická“, ktorá často ústami svojich vrcholných predstaviteľov kritizuje či spochybňuje európsky projekt a mnohé jeho aspekty. ČR tak mala zhoršenú štartovaciu pozíciu pri budovaní si rešpektu.

Česká republika patrí s fyzicko-geografického hľadiska k štátom malým až stredne veľkým. Zvlášť pre malé štáty s obmedzenými personálnymi i materiálnymi prostriedkami je ťažké, ale nie nemožné, previesť dobré predsedníctvo. V porovnaní s veľkými členmi má malý štát ako ČR handicap čo sa týka dostatočného počtu dobre kvalifikovaného personálu, materiálneho vybavenia, dostupných finančných prostriedkov, dostatok priestorov a pod.

³⁰ Napríklad Európska politika susedstva, ktorá je blízka ČR, SR, Pobaltiu a iné.

Malé štáty obvykle vítajú príležitosť prevziať vedenie takého kolosu akým EÚ určite je. Predsedajúci štát je počas šiestich mesiacov „na výslni“, zvyšuje sa jeho prestíž, prestíž vlády a v dobrom prípade i jej popularita. Niektorí europesimisti varujú, že niektoré predovšetkým malé štáty, ktoré podľa obecných pravidiel vedia svoje poradie na predsednícku funkciu, sa môžu uchýliť k obštrukciám pri schvaľovaní dôležitých zmlúv a rozhodnutí, len aby tieto pripadli na ich funkčné obdobie, aby sa mohli zviditeľniť zavŕšením takéhoto dôležitého jednanja. Avšak prax ukazuje, že štáty obvykle hrajú podľa pravidiel a snažia sa o čo najlepšie a najefektívnejšie predsedníctvo.³¹

Je politickou realitou, že sú si „štáty rovné a rovnnejšie“. Žiaľ, realita ukazuje, že štáty veľké, s vyšším počtom obyvateľstva a ekonomicky výkonnejšie a spravidla i „služobne staršie v EÚ“ majú väčšiu váhu v rozhodovaní a presadzovaní svojich zámerov. Ich názorové postoje často tvoria jadro prípadného kompromisu. I napriek hlásanej rovnosti (napríklad pri hlasovaní Európskej rady, kde sa vyžaduje jednomyselnosť) má veto malého štátu inú váhu ako veto veľkého štátu.

Veľký členovia si môžu dovoliť predsedníctvo s „nedorobkami“ či menším nasadením, pretože už majú v rámci Únie určitú vybudovanú pozíciu, alebo nie príliš úspešné predsedníctvo vyvažujú inými väzbami.³² Malé krajiny väčšinou túto výhodu nemajú, preto veľmi záleží na dobrom zvládnutí prebratej funkcie.

V prípade malých a stredných štátov však prichádza do úvahy už spomínaný argument „špecifickosti“ či „špeciálneho vplyvu – *issue-specific power*“.³³ Malý štát ako Česká republika by mohla toto špecifikum využiť vo svoj prospech a formovať tak konkrétnu politiku spoločenstva, napríklad politiku susedstva či určitú formu regionálnej spolupráce.

Podľa slov ľudí spojených s EÚ je predsedníctvo obrovský nápor na členský štát ako taký, zvlášť však na jeho vedúcich politických predstaviteľov, hlavne na vládu a ministerstvo zahraničných vecí. Budú to práve vedúci predstavitelia vlády a rezortní ministri, ktorý budú viesť jednanie v rámci Rady a tvoriť už toľko krát spomínané kompromisné riešenia. Dobrá organizácia a dobré vedenie jednania závisí od hlbkej znalosti prejednávaného problému, schopnosti počúvať ostatných rečníkov, vyvodzovať dôsledky a závery, pozeráť sa na vec z rôznych uhlov pohľadu. Predsedajúci navyše musí čeliť určitej rozpoltenosti („*split personality*“, „*dual role of presidency*“³⁴), keď vychádzajúc s nepísaného princípu

³¹ Dinan, 2005, str. 233.

³² Jakš, 2007, str.5.

³³ Viď predchádzajúce, str.21.

³⁴ Dinan, 2005, str. 228.

nestrannosti musí balansovať presadzovanie národných a európskych záujmov. Podľa skúseností predchádzajúcich predsedníctiev býva veľmi ťažké pre niektorých predstaviteľov povzniesť sa nad národné záujmy a stať sa „*neutrálnym rozhodcom*“³⁵. Jednak vo svojom úsudku vychádzajú z toho, že v dnešnej Európe silnie tábor euroskeptikov, iní európsku vec otvorene kritizujú; v inom prípade mnohí nemajú príliš veľké skúsenosti s problematikou EÚ či ich jazykové znalosti nie sú dostatočné.

Na druhej strane súhlasíme s autorom Dinanom, ktorý tvrdí, že v praxi sa predsednícka krajina obvykle snaží o čo najširší kompromis a nezneužíva svoj hlas k presadeniu národného záujmu, a že tie sa tak z pozície predsedu presadzujú ťažšie ako by sa mohlo zdať.³⁶

Základným faktorom dobrého predsedníctva je dobrá komunikácia - komunikácia na všetkých úrovniach od najvyššej medzi hlavami štátov a predsedami vlád až po tú najnižšiu úradnícku. Je vhodné prichádzať už z vopred dohodnutými stanoviskami ako tráviť nekonečne veľa času handlovaním sa o znenie. Najmä na pôde Európskej rady, čo vychádza z jej podstaty, je obrovský tlak na dosiahnutie konsenzu, ktorého výsledok leží na ramenách predsedníckej zeme.

Opäť sa vrátime k významnej roli osobností na poli európskej integrácie. Zvlášť predsednícka krajina je počas svojho úradovania neustále pod mediálnym tlakom a drobnohlľadom médií. Takáto osobnosť by mala mať minimálne nasledujúce kvality: 1.) prirodzenú autoritu a celkovo široko prijateľnú osobnosť; 2.) vysokú odbornú znalosť o prejednávanych otázkach a o procesoch v rámci EÚ; 3.) fundovanú pozíciu na domácej scéne. Komentátori politického diania však často s obľubou hodnotia kvalitu európskych politikov, tých českých nevynímajúc. Mnohým býva vytýkané, že sa len zriedkavo zúčastňujú diania na európskej pôde, že majú len minimálne znalosti o EÚ, alebo nemajú dostatočnú podporu a rešpekt v domácej politike, či ich osobné kvality sú diskutabilné. Snáď jeden z najväčších handicapov je fakt, že mnohí neovládajú cudzie jazyky, čo je pri vedení Rady takmer nutnou podmienkou.

Záver

Predsedníctvo bolo od začiatku významnou a prestížnou funkciou, avšak požiadavky a nápor na vykonávanie tejto funkcie sa časom niekoľko násobne zvýšili. Počet členských

³⁵ Jakš, 2007, str. 11.

³⁶ Dinan, 2005.

štátov sa rozrástol na dnešných 27, intenzita a hĺbka spolupráce sa zvýšila, externé i interné vzťahy nabrali na nevídanej intenzite. Rola predsedníctva rástla spolu s prehĺbovaním integrácie, rastu počtu odborných, technických a sektorových konštelácií Rád, rozširovaním počtu a právomocí COREPERu a pracovných skupín Rady, zvyšovaním prominentného postavenia Európskej rady, či zvyšovaním medzivládnej kooperácie v oblasti zahraničnej a bezpečnostnej politiky a justície.³⁷

Predsednícka funkcia tak už dávno nie je len prázdnu kategóriou vágne vymedzenou v zakladateľských zmluvách. Reálna prax pripísala predsedníctvu v mnohom dôležitú a hlavne náročnú funkciu.

Predsedníctva sa obvykle hodnotia ako „dobré“ a „zlé“³⁸, a to podľa toho, aká je príprava a následné vedenie zasadaní Rád, hlavne Európskej rady, aká je schopnosť predsedajúceho predkladať kompromisné návrhy a zmierovať rozhádané strany Únie. A v neposlednom rade i podľa toho, do akej miery daná krajina naplnila predsavzaté ciele a kam posunula integračný proces.

Úloha je to podľa skúseností odslúžených predsedníctiev náročná, ale v každom prípade i poučná. Tým, že sa bude európske dianie z veľkej časti odohrávať na území daného štátu, že sa bude o predsedníctve veľa hovoriť, tým sa zvýši všeobecné povedomie o európskych veciach. Konkrétne angažmá a pôsobenie českých politikov na pôde EÚ dotvorí obraz a image Českej republiky v očiach európskych a svetových partnerov.

Celkové hodnotenie českého predsedníctva január – jún 2009 by bolo v súčasnej dobe príliš predčasné. Jeho úspech či neúspech vo veľkej miere záleží na vedúcich politických špičkách a ich postoji k daným otázkami, ale i na správnom a administratívnom aparáte. Predsedníctvo tak ponúka šancu veľkému počtu obyvateľov, aby sa osobne zapojili do integračného procesu a získali tak pocit spolutvorcu európskeho diania.

Poľsko, Maďarsko a Slovenská republika sú zatiaľ v pozícií čakateľov na svoje predsedníctvo. Vychádzajúc z mnohých podobných rysov a charakteristík Českej republiky a ostatných troch členov V4, prameniacej s obdobnej minulosti, historických koreňov a nadštandardných vzťahov; alebo zo spoločných európskych záujmov, je vhodné včas sa oboznámiť s priebehom predsedníctva susedného štátu. Aj napriek určitým predpokladaným inštitucionálnym zmenám možno predpovedať zachovanie prevažnej väčšiny rysov predsedníckej funkcie, a preto je vhodné a adekvátne analyzovať i túto inštitúciu.

³⁷ Dinan, 2005, str. 226.

³⁸ Westlake, 1995, str.49.

Predsedsníctvo v Rade EÚ je tak výzvou a zároveň i historickou príležitosťou, jedným z privilégií ale i zodpovedných úloh prameniacych z účasti v európskom projekte.

Použitá literatúra:

BACHE, I., GEORGE, S. *Politics in the EU*. Oxford: Oxford University Press, 2006. ISBN 0-19-927658-7.

Council of the European Union *The Council Guide - The Presidency Handbook*. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, 2001. ISBN 92-824-1842-1.

DINAN, D. The Presidency. In: *Ever Closer Union. An Introduction to European Integration*. Londýn: Lynne Rienner Publishers, Palgrave, 2005. ISBN 1-58826-234-0.

DOČKAL, V., FIALA, P., KANIOK, P., PITROVÁ, M. *Česká politika v Evropské unii – Evropský integrační proces a zájmy České republiky*. Brno: Masarykova universita, 2006. ISBN 80-210-4076-9.

FIALA, P., PITROVÁ, M. *Evropská unie*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003. ISBN 80-7325-015-2.

Informace k předsednictví ČR v Radě EU v první polovině roku 2009, interný dokument Kancelárie Senátu PČR.

JAKŠ, J. Možnosti a výzvy předsednické role v Radě EU a Evropské radě. In: *Současná Evropa a Česká republika*. Praha: Centrum evropských studií VŠE v Praze, č.2, ročník XII, 2007. ISSN-1211-4073.

PETERSON, J., SHACKLETON, M. *The institutions of the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 2002. ISBN 0-19-870052-0.

The CER guide to the Reform treaty, www.cer.org.uk.

The Presidency, http://www.ue2007.pt/UE/vEN/Presidencia_Conselho/A_Presidencia/.

Trio předsednictví, <http://eu2009.cz/cz/czech-presidency/pesidency-trio/trio-predsedsnictvi-775/>.

Priority předsednictva ČR v Rade EÚ v prvom polroku 2009, <http://www.euroskop.cz/admin/gallery/36/f6903843685a7f4f8822d855618137b4.pdf>.

Východiska k prioritám předsednictva ČR v Rade EÚ v prvom polroku 2009, <http://www.euroskop.cz/admin/gallery/28/484f12016a7d1327ca10b7777697a8e0.pdf>.

WALLACE, H. WALLACE, W., POLLACK, M.A. *Policy-Making in the EU*. Oxford: Oxford University Press, 2005. ISBN O-19-927612-9.

WESTLAKE, M. *The Council of the EU*. London: Cartermill International Ltd., 1995. ISBN 1-86067-004-0.

Zmeny a doplnenia Zmluvy o EÚ a Zmluvy o založení Európskeho spoločenstva, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:306:0010:0041:SK:PDF>.

Zmluva o Európskej únii. In: LUKÁŠEK, L. *Komentované dokumenty ke studiu mezinárodního práva veřejného*, II. Díl. Praha: VŠE v Praze, Fakulta mezinárodních vztahů, 2001.

Zmluva o založení Európskeho spoločenstva v znení z Nice. In: LUKÁŠEK, L. *Komentované dokumenty ke studiu mezinárodního práva veřejného*, II. Díl. Praha: VŠE v Praze, Fakulta mezinárodních vztahů, 2001.

Internetové zdroje:

www.euractiv.com

www.euroskop.cz

www.europa.eu

www.eu2009.cz

www.vlada.cz

Balkánsky syndróm a politika susedstva v strednej Európe

Marta B. Zágoršeková

Abstrakt

Výraz „balkánsky syndróm“ v tomto príspevku budem používať metaforicky. Keďže metafora je polysémantický výraz a umožňuje performácie, upresním, že ho budem používať aj na označenie reálnych konfliktov medzi susedmi a etnikami, aj na označenie špecifického „strašidla“, či chorobnej fóbie, ktorú môžu šíriť niektorí extrémisti v tom zmysle, že „Vidíte ako to dopadlo na Balkáne, keď menšiny začali požadovať autonómiu!“ Teda ako argumentum baculum proti akýmkoľvek snahám menšín o zmenu svojho spoločenského statusu. Lebo aj fóbia z balkánskeho syndromu, ako napokon mnoho iných fóbií, sa tiež môže stať spúšťačom nepriateľstva voči „iným“ a „odlišným“, najmä ak žijú v susedstve. Základom európskej kultúry, od grécko-rímskej antiky po dnes¹ je antropocentrizmus a humanizmus. Avšak tieto hodnoty nedokázali zabrániť tomu, aby v Európe sa nešíril „balkánsky syndróm“ krvavého etnického hegemonizmu. Hlavnú príčinu vidím v tom, že tieto hodnoty – napriek všeobecnému uznaniu – sa za vyše 2500 rokov ešte stále nie sú skutočným nástrojom kultúrnej politiky európskych štátov. Napokon aj integrácia EÚ sa špecifickej kultúrnej suverenity štátov zatiaľ vyhýba. Skúmanie tejto otázky je východiskom môjho príspevku.

Kľúčové slová: stredoeurópsky priestor, balkánsky syndróm, politika susedstva, hegemonizmus, kultúra, hodnoty, pluralizmus

Abstract

In the context of presented paper the term “Balkan syndrome” will be used broadly in a metaphorical way. Metaphor belongs to the polysemantic terms and allows performances. Therefore I would like to underline that I’m going to use it as for termination of real conflicts between neighbours and ethnics, so for specific “scarecrow,” or phobic disorder, which can be spreaded by extremists in the meaning “You see how the thing on Balkan are going when the minorities are asking for autonomy!” , ergo as an argumentum baculum against any efforts of minorities to change their social status. It is based on the presumption that the Balkan syndrome- phobia, so as other phobias, can become the starter of antagonism towards

¹ Mistrík, E.: Kultúrna globalizácia Európy a súčasná civilizačno-kultúrna situácia na Slovensku. In: Demokracie a Evropa v době globalizácie. Masarykova Univerzita, Brno 2003, s. 26

other” and “different,” mainly in the situation they are neighbours. From the Graeco-Roman antiquity epoch so far the anthropocentrism and humanism are the basic elements of European culture. However these values were not able to prevent from “Balkan syndrome” - spreading accompanied by bloody ethnic hegemony. Even it is going about generally accepted values; the main cause of current situation lies in no presence of above mentioned values in the frames of culture policy of European states. Finally, the European integration doesn't involve specific culture sovereignty of EU member states. Enounced issue presents the terminus a quo of this paper.

Kľúčové slová: Central-European Spacescape, Balkan Syndrome, Policy of Neighbourhood, Hegemonism, Culture, Values, Pluralism

Stredoeurópsky priestor je mnohonásobným skrížením susedských vzťahov medzi národmi a etnikami. Hlavne česko-nemecké, poľsko-nemecké a maďarsko-slovenské vzťahy boli a sú dodnes zaťažené následkami dvoch svetových vojen, etnického hegemonizmu, šovinizmu a mnohých foriem intolerancie. Nad našimi hlavami sa vystriedalo niekoľko štátov – monarchie, republiky, protektoráty, masky „samostatnosti“ rozličného politického razenia - od pokusov o demokraciu až k fašizmu a komunizmu.

Tragické následky stredoeurópskych etnických konfliktov v 20. storočí dopadli najmä na menšiny žijúce v tejto oblasti. Napriek tomu, že každodenný život odlišných etnických skupín na úrovni susedských vzťahov bol v tomto priestore väčšinou *normálny*, teda naozaj susedský v zmysle vzájomnej pomoci a vidieckej idyly „výmeny domácich koláčov cez ploty záhrad“. „Veľká“ politika niektorých štátov, však tieto vzťahy ustavične deštruovala. Počas druhej svetovej vojny to boli hlavne cudzí i domáci fašisti a kolaboranti s Hitlerom, ktorí trestali a odmeňovali menšiny i obyčajných ľudí podľa toho, kto je ako oddaný nie vlastnému národu, ale nemeckým hegemónom, po vojne zase vládnuci cudzí i domáci komunisti a boľševici chceli „prevychovať“ stredoeurópske etniká na obraz ruských boľševikov v duchu stalinizmu a brežnevizmu.

Antisemitizmus a genocída stredoeurópskych Židov tiež mala v tomto priestore niektoré osobitné črty. Približne od renesancie sa vytvárajúci multikultúrny *génus loci* tu bol výsledkom myslenia a tvorby mnohých etník a ich vzájomnej komunikácie. Medzi nimi osobitne Židia tvorili multilingválne kontakty, lebo ovládali nielen svoj etnický jazyk (v tomto regióne konkrétne tzv. stredoeurópsky jidiš), ale aj prevažne maďarský a nemecký jazyk. Medzi nimi boli vynikajúci vzdelanci, umelci a vedci, ktorí patrili k intelektuálnej

elite stredoeurópskych národov (napríklad S. Freud, L. Wittgenstein). Neraz to boli práve vzdelaní Židia, ktorí sa rýchlo naučili hovoriť aj jazykmi národov, medzi ktorými žili a významnou mierou participovali na rozvoji medzikultúrnej výmeny a vzájomného „susedského“ kultúrneho bohatstva.

Preto následky antisemitizmu a genocídy Židov v strednej Európe znamenali tragédiu aj pre všetky majoritné národy žijúce na tomto území. Lebo tak maďarsky hovoriaci Židia na Slovensku, ako i nemecky hovoriaci Židia v Česku, Poľsku, Rakúsku, či Nemecku boli integrálnou súčasťou toho národa, regiónu, mesta, kde žili. Na úrovni susedských vzťahov ľudia to vedeli a cítili, veď mnohí pomáhali a ukrývali prenasledovaných Židov vystavujúc seba a svoje rodiny obrovskému riziku.

Po druhej svetovej vojne nástroje prenasledovania tradičných menšín sa zmenili, ale prenasledovanie zostalo. Mnohé susedské skupiny obyvateľstva na tomto území boli vystavené nielen násilnému presťahovaniu na územie iného štátu, ale aj regermanizácii, rehungarizácii, reslovakizácii, rebohemizácii a po roku 1948 aj politickej bolševizácii a rusifikácii spolu so šírením arogantného ateizmu a nekultúrnosti.

Preto sa domnievam, že idea európskej integrácie a myšlienka susedstva ponúka perspektívu prekonania týchto aminozít, no bude to ešte dlhý proces premeny mentalít, stereotypov a spôsobov každodenného myslenia.

Som presvedčená, že v procese európskej integrácie je už naozaj načase, venovať sa susedským vzťahom etník, lebo patria medzi atribúty *kvality života* všetkých občanov, bez rozdielu ich národnosti.

Druhú, rovnako závažnú, potrebu skúmania tejto problematiky vidím v podstatnej otázke *medzi-národných* a *medzi-kultúrnych* vzťahov, ktoré sprevádzajú európsky integračný proces. V doterajšom procese integrácie, ako o tom svedčia fakty, nevznikli medzi 27 štátov neprekonateľné problémy v oblasti harmonizácie práva, ekonomiky, demokracie a spoločnej bezpečnostnej politiky. Ale v procese ratifikácie tzv. európskej ústavnej zmluvy, zrazu sa vynorili rozličné kultúrne, národné a štátne preferencie, ktoré zabránili prijatiu tohto dokumentu.

Jedna z hlavných príčin bola v tom, že niektoré členské štáty sa chopili ochraňovať už síce posledný, ale ešte neintegrovaný a mimoriadne citlivý zdroj svojej suverenity – národnú *kultúru*. Tento presun záujmu, síce vážne nemohol ohroziť proces integrácie, veď oblasť *kultúry a vzdelania* bola vyňatá z harmonizácie už *Maastrichtskou zmluvou* (1993). Ak by suverénne kompetencie v oblasti kultúry neboli vyňaté z procesu harmonizácie,

domnievam sa, že EÚ by nevznikla v roku 1993, a pravdepodobne by nevznikla dodnes.² Medzietnické a „medzi-kultúrne“ konflikty bez spoločného ekonomického a bezpečnostného záujmu by nadobudli – minimálne v strednej Európe – balkánsky charakter. Svedčia o tom napríklad tieto fakty - revitalizácia etnocentrizmu, xenofóbie a antisemitizmu ako „náhradnej“ ideológie po páde komunizmu, „pomlčková vojna“ medzi Čechmi a Slovákmi, „krajanské zákony“ medzi Maďarskom a Slovenskom a množstvo iných faktov v oblasti zahraničnej politiky horko-tážko vznikajúceho zoskupenia V-3, neskôr V-4.

Ale pozrieme sa na to všeobecne. Čo vlastne dnes tvorí substanciu identity členských štátov? Napríklad identitu Francúzskej republiky, Maďarskej republiky alebo Slovenskej republiky? Predsa to, že sú to štáty Francúzov, Maďarov alebo Slovákov. Lenže zhodou historických okolností, ani jeden členský štát únie nie je, a nikdy nebol, iba homogénnym kultúrno-etnickým spoločenstvom. Na území každého členského štátu únie v minulosti i dnes žije mnoho diferencovaných menšín – etnických, religióznych, jazykových, tradičných i tzv. nových migrantov. Ale idea *polyetnického štátu* alebo politika *multikulturalizmu* ani v minulosti, ani dnes, nepatrí do obľúbenej lexiky politických aktérov národných štátov. Naopak, zdrojom obhajoby *národného záujmu*, *suverenity* alebo *identity* členského štátu je stotožnenie štátu s *kultúrou* väčšinového národa. A od kultúry menšín sa zvyčajne vyžaduje „integrácia“, čo v skutočnosti neraz je iba kryptosymbolom asimilácie.

Neochota ku kultúrnemu pluralizmu na tradičnom území členského štátu sa prejavuje vo sfére všetkých vnútorných politík členských štátov. Hoci EÚ má dobrý legislatívny systém ochrany ľudských práv i špeciálnu agendu ochrany menšinových jazykov, ktoré bránia³ *balkanizácii* etnických problémov, zásada subsidiarity zoslabuje ich účinnosť.

Pokiaľ ide o nadštátnu úroveň európskej integrácie, je multikulturalita nepopierateľným faktom únie, ale skutočná *politika multikulturalizmu* v zmysle vzájomného interkultúrneho bohatstva a uznania je ešte v plienkach.

Kultúra, tento neuchopiteľný fenomén, sa nenachádza v objektoch, ale v *mentalite* ľudí. Pokiaľ ide o objekty, ako napríklad mestá, budovy, komunikácie, produkcie, médiá, konzum a podobne, sú aj v strednej Európe nepochybne „multikultúrne“. Nosíme čínsku obuv, sedíme v nemeckých alebo japonských autách, konzumujeme francúzske vína

² Jean Monet (1888-1979), bývalý predseda Vysokého úradu Montánej únie a spoluzakladateľ „Akčného výboru pre Spojené štáty Európske“ krátko pred smrťou sa vyjadril v tom zmysle, že keby mohol dielo európskeho zjednocovania začať ešte raz, začal by kultúrou. In: Schrotter, H. J.: *Das aktuelle Europa-Lexikon*. Politik, Wirtschaft, Zeitgeschichte und Kultur, 2002 (čes. prekl.:Aktuální slovník Evropské unie. Praha. Ed. Brána, 2003, s. 98.)

³ Charter of the minority/regional Languages, 199
Charter of Fundamental Rights, 2000

a americké „hot dogy“. Ale mentalitou sme neraz na úrovni stredoveku, alebo prinajmenšom 19. storočia a boli by sme radi, keby Slováci dnes boli taký istí ako voľakedy Štúr (či nebudaj Jánošík ako sa k jeho ľudovej tradícii nedávno verejne prihlásil jeden významný slovenský politik). Ani Maďari ani Slováci ešte nezabudli na vojenské hordy Osmanskej ríše, Česi na romantickú Masarykovu demokraciu, ale aj utrpenie počas protektorátu, Poliaci na vynikajúcu diplomáciu Jagellovcov, najmä na Jadwigu z Anjou, ktorá sa okrem iného zaslúžila o obnovenie univerzity v Krakove, ale ani na zničenie Poľska nemeckými fašistickými čizmami.

Komplikovaná zmes národnej pamäti kedykoľvek môže vyniesť na svetlo božie staré spomienky a nevyriešené otázky, ktoré sa môžu stať brzdou nielen ďalšieho rozširovania EÚ smerom na Balkán, či Turecko, ale aj brzdou posilňovania ekonomickej a legislatívnej integrity EÚ, hlavne medzi susediacimi štátmi.

Samuel P. Huntington vo svojej knihe venovanej civilizačným konfliktom⁴, o ktorej sa v odborných kruhoch diskutuje už vyše 10 rokov, pri skúmaní kultúrnej funkcie štátu preferoval etatistické východisko. Domnieval sa, že štát ako mocenská inštitúcia, je hlavným kultúrnym, resp. civilizačným aktérom medzikultúrnych procesov a difúzií. V tomto zmysle rozdelil štáty na tie, ktoré sú „centrálnymi štátmi“ určitej civilizácie, a tie ktoré sú satelity, alebo marginálne štáty. Štáty, ako Turecko, pokladá tento autor za tzv. rozorvaný štát, lebo kemalistická reforma štátu (ako inštitúcie) nepriniesla, (samozrejme), očakávané otočenie moslimského Turecka smerom na Západ. Lenže pravý dôvod tohto procesu nesúvisí v prvom rade so štátom, ale s faktom, že kultúra je taký sociálny a antropogénny jav, ktorý nemožno stotožniť so štátom ako inštitúciou. Kultúru nemožno zo dňa na deň zmeniť, zrušiť alebo ustanoviť ani politickou dobrou vôľou, ani politickým terorom. Kultúra je substrátom spoločnosti, nie štátu. Je zároveň habitualitou jednotlivcov, ich spôsobu hovorenia, myslenia, správania sa, uznávania alebo odmietania určitých hodnôt, vier a poznatkov. A túto mentálnu habitualitu spoločnosti možno v čase ohrozenia ponoriť do podzemnej rieky, možno zamraziť (A. Michnik), možno preniesť do šepkaných rozhovorov susedov, otcov a synov, ale nemožno zničiť. Možno iba obohatiť a na jednu pôvodnú vrstvu naakumulovať ďalšie nové podnety pochádzajúce z inej kultúry susedov.

Balkanizácia kultúry sa začína tam, kde kultúrne diverzity vidíme podľa politickej teórie konfliktov. Samuel P. Huntington definoval kultúru ako „mäkkú moc“ (*soft power*) štátu, zatiaľ čo jeho „tvrdá moc“ (*hard power*) spočíva v jeho vojenskej, ekonomickej

⁴ Huntington, S. P. : The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York, Published by Simon&Schuster A Touchstone Book 1997.

a technologickej prevahe nad ostatnými štátmi. To možno akceptovať. No na druhej strane, musíme brať do úvahy, že táto „mäkká moc“ je životaschopnejší fenomén ako samotný štát, lebo štáty možno založiť, zrušiť, transformovať, maximalizovať alebo minimalizovať, no *moc* kultúrnych hodnôt, vier a poznatkov pôsobí, aj keď tvorcovia a pôvodní nositelia už dávno zanikli.

Preto mám vážne pochybnosti v otázke, či etatizmus je vhodnou paradigmou pre skúmanie interkultúrnych vzťahov, či dostatočne vystihuje mnohorakosť a všetky historické formy kultúrnych difúzií. Ved' aktérmi týchto vzťahov môžu byť najrozličnejší jednotlivci, skupiny a organizácie. Môžu to byť cezhraniční susedia, tradičné i nové menšiny, migrujúca pracovná sila, azylanti, „mobilanti“ (študenti, učitelia, vedci, umelci, športovci, turisti), obchodníci, finančníci, redemptoristi, populárne osobnosti a verejné authority.

Preto **formy** interkultúrnych vzťahov môžu byť tak pestré, ako je pestrá ľudská kreativita a komunikácia. Z hľadiska medzikultúrnych procesov každý člen istej komunity je potenciálnym aktérom kultúrnej difúzie. Avšak štáty ako inštitúcie moci môžu „mäkkú moc“ kultúry použiť ako nástroj svojej politiky vo vnútroštátnom priestore alebo vo svojej zahraničnej politike. Z teoretického hľadiska však musíme brať do úvahy, že kultúra nie je „inštitúcia“,⁵ ale faktor antropogenézy a etnogenézy, a jej evolúčné a historické difúzie sú zmesou endogénnych i exogénnych faktorov, medzi ktorými štát je iba jedným z množstva iných činiteľov. Ved' kultúry mnohých národov dokázali tisíce rokov udržať svoju kontinuitu aj bez vlastného štátu, (napríklad Izraeliti), alebo *napriek* politike štátu (napríklad v „kultúrnej mrazničke“- ako Adam Michnik výstižne nazval obdobie totality v strednej Európe.

Vychádzam z presvedčenia, že *aktérmi* (a možno veľmi efektívnymi) sú hlavne idey a ich významy a hodnoty z hľadiska toho, čo chceme, v čo veríme, a o čom snívame v tomto stredoeurópskom priestore

Ak úprimne sa usilujeme o poznanie (a nestačí nám opakovať iba to, čo už povedali iní), k tomu nám možno stačí Sokratovo varovanie pred omylmi, Occamova britva na zbytočnosti, a napokon Kantov kategorický imperatív.

Pokúsím sa teraz formulovať súhrnnú odpoveď na otázku, ktoré idey a názory boli v politických debatách v stredoeurópskom priestore najfrekvencovanejšie po rozpade totality. Podľa mojej mienky to boli nasledovné:

1. Etnocentrizmus

⁵ Kymlicka, W.: Multicultural Citizenship. Canada, Clarendon Press, Oxford 1995

2. Regionalizmus a európska integrácia

3. Multikulturalizmus.

Tieto koncepty pokladám za hlavné **formy** "výmeny" ideí, ktoré významne transformovali intelektuálnu, a v istom zmysle aj politickú kultúru medzi susedmi v priestore strednej Európy.

Z historického hľadiska nejde o nové javy. Etnocentrizmus bol stáročia ideou štátotvornosti. Regionalizmus v zmysle pocitu, že tento priestor nikdy nebol centrom európskej kultúry, sprevádza vedomie všetkých tu žijúcich národov. Vzťah k Európe vždy bol súčasťou *hodnotenia* kultúrneho významu intelektuálnych a umeleckých výkonov. Dokonca bol synonymom „svetovosti“. Difúzie mnohých kultúr v tomto priestore, a ich vzájomné interakcie, sa dajú archeologicky dokumentovať už od neolitu.

Ale unikátnym javom je, že myšlienka európskej integrácie za menej ako jednu dekádu dokázala zmobilizovať vyše 70 miliónov ľudí, žijúcich na tomto území (mám na mysli štáty V-4) aby uskutočnili zmeny vo svojom živote, aj vo svojom myslení, čo v minulosti trvalo tisícročia a stáročia.

Láska k múdrosti (filozofia) a kult racionality patrí do jedinenčnej myšlienkového tradície Európy, ale ešte nikdy v histórii nemali idey takú praktickú moc, aby bez rinčania zbraní sa stali skutočnosťou. Toto sa stalo za posledných 19 rokov v priestore strednej Európy, kde došlo k ruptúrnej „výmene“ starých ideí za nové.

Termín „kultúrna výmena“ ideí z filozofického hľadiska evokuje predstavu rovnocennosti, slobody a aktivity všetkých subjektov, ktoré sa zúčastňujú na tomto procese. V tomto zmysle ho používam

Ak procesy kultúrnej výmeny skúmame z hľadiska **štátov** ako aktérov, požiadavka rovnosti je atribútom liberalizmu a demokratizmu.

Ale ak procesy "kultúrnej výmeny" skúmame z hľadiska **národov** (resp. etník), alebo politických strán ako skupinových aktérov, zistíme, že atribúty rovnosti, liberalizmu a demokratizmu často nie sú akceptované vôbec.

To, že často sami aktéri nerešpektujú rovnocennosť svojich pozícií v kultúrnej výmene, má mnoho príčin. Jedna kardinálna spočíva v tom, že moc /power/ ako nástroj štátu obvykle využíva kultúru aj na presadzovanie svojich ne-kultúrnych alebo mimokultúrnych cieľov. Moc je konštitutívny fenomén štátu, nemá atribút ontologicky chápaného bytia. Povedané jazykom antropologickej filozofie: nie je nevyhnutnosťou ľudskej existencie. Človek (*human being*) ako bytosť k svojej existencii nepotrebuje moc a vo filozofickom slova

zmysle nepotrebuje ani *štát*. To čo nevyhnutne potrebuje je spoločenstvo iných ľudí, "tých druhých" povedal by J. P. Sartre. Potrebuje **vzt'ah** medzi *ľuďmi*, potrebuje spoločnosť svojich rovnocenných druhov, potrebuje kultúru uznania, kultúru ako nástroj svojej sebaaprezentácie, ako výraz svojej kreativity a dôstojnosti.

Z hľadiska antropogenézy je **kultúra atributívnym substrátom evolúcie ľudskej spoločnosti**, zatiaľ čo *moc (power)* je "iba" konštitutívny fenomén. Hoci toto moje tvrdenie protirečí N. Machiavellimu i T. Hobbesovi, ale keby prežili tragédie 20. storočia, možno by zmenili svoje názory.

Etnocentrizmus

Z mozaiky názorov a ideí, ktoré si „vymieňali“ intelektuáli a politickí lídri medzi sebou počas rozpadu totality, idea **etnocentrizmu** patrí medzi novotvary (neoplasmus). Začali ho používať liberálne orientovaní intelektuáli a politici na Slovensku, v Čechách, Maďarsku i Poľsku ako opozitum voči výrazu nacionalizmus, ktorý mal nebezpečné konotácie.

Idea etnocentrizmu úspešne bojovala proti extrémistom, fundamentalistom, proti xenofóbii, intolerancii a šovinizmu. Etnocentrizmus sa prezentoval ako postoj, ktorý rešpektuje právo národov na sebaurčenie. Akceptuje vedecký poznatok, že jedným prameňom kultúrnej evolúcie sú národy. Táto idea evokovala všeobecne zrozumiteľné významy a hodnoty, o ktorých sa verejne diskutovalo počas nežnej revolúcie: ľudské práva, ľudská identita, občianska identita, vlasť, problém novej identity postkomunistických štátov.

Z hľadiska teórií kultúr v uvedených štátoch prevládal názor, že pojem etnocentrizmu možno úspešne využiť v argumentácii v mene myšlienky, že tvorcami i reprezentantmi kultúr sú národy. Mnoho definícií národov je založených na definíciách kultúr a vice versa, mnoho definícií kultúr vychádza z definícií pojmu národ.

Samozrejme, tieto siamské dvojčatá sú historickým faktom a pokúsiť sa o ich oddelenie by viedlo k popieraniu histórie. Na druhej strane však treba uznať, že kultúry, ktoré vznikli v procese etnogenézy národov, prežili svojich tvorcov, lebo niektoré národy zanikli, ale mnohé elementy ich kultúr sa ukázali ako nadčasové. Buď ich prevzali iné národy alebo sa stali prvkami univerzálneho axiologického systému ľudskej civilizácie (napríklad: písmo, náboženstvo, filozofia, veda, morálka).

Etnocentrizmus v procese transformácie postkomunistických krajín nadobudol mnoho podôb. Od extrémnych foriem nacionalizmu a šovinizmu až po úsilie o hegemonizáciu

majoritných národov v procese rozpadu a následnej tvorby nových štátov. Na Balkáne, žiaľ, tento proces vyvolal päťročnú krvavú vojnu medzi etnikami. V priestore užšie chápanej strednej Európy koniec studenej vojny a totality prežili Poliaci, Česi, Slováci a Maďari bez vážnejších etnických konfliktov. Politické strety odlišných názorov vyvolávali iba otázky súvisiace s kultúrnymi právami menšín a ich integráciou do "civilizovanej" spoločnosti (rómska otázka) alebo právami menšín, ktoré sa hlásili k svojej pôvodnej identite, pochádzajúcej z územia iného štátu, než obývali (tzv. krajanské zákony, "zahraniční Maďari", "zahraniční Slováci" a pod.).

Idea etnocentrizmu sa konceptualizovala, ako vieme, prostredníctvom myšlienkovvej tradície romantizmu a nemeckej klasickej filozofie. Toto dedičstvo východoeurópsky bolševický marxizmus pretvoril na internacionalizmus leninského typu. V tomto chápaní národy prestali existovať, aby uvoľnili miesto svetovému proletariátu.

Žiaľ, trvalo vyše 50 rokov, kým sa východoeurópske národy vymanili z tohto ideologického jarma. Preto neprekvapuje, že po skončení studenej vojny otázky národnej identity sa stali najfrekventovanejšími témami politických aj filozofických diskurzov.

Pojmy *majorita* a *minorita*, ktorých význam je jasne kvantitatívny, začali na seba nabalovať hodnotové konotácie. Tzv. menšiny senzitívne reagovali na fakt, že vo vznikajúcej postkomunistickej občianskej spoločnosti sú marginalizované, že sú "občanmi druhej kategórie", lebo štáty vytvorili, resp. transformovali aktéri majoritného národa. To, že etnocentrizmus v užšom priestore strednej Európy neprepukol do otvoreného etnického konfliktu, podľa môjho názoru, zapríčinila spoločná európska kultúrna identita Poliakov, Čechov, Maďarov a Slovákov a ich spoločná túžba vrátiť sa do európskej kultúry. Hoci geograficky Európu nikdy neopustili, kultúrna schizma bola dlhotrvajúca a zanechala hlboké stopy na povojnových generáciách.

Akceptácia etnocentrizmu ako sprievodného fenoménu vznikajúcej občianskej spoločnosti však bola rôznorodá. Liberálni politici iba s nechuťou tolerovali prejavy spájania liberalizmu s nacionalistickými požiadavkami. Menšiny očakávali, že to bude Európa, ktorá ich vytrhne z izolácie vo vlastnom štáte.

Vzťah medzi Čechmi a Slovákmí bol poznamenaný odlišným postojom Čechov k Maďarom a odlišným postojom Slovákov k Nemcom. Pre väčšinu Čechov neexistovala tzv. maďarská karta. Zatiaľ pre slovenských politikov táto karta hrala mimoriadnu úlohu. Slovensko-nemecké vzťahy boli poznamenané reminiscenciou na prvý slovenský vojnový štát počas 2. svet. vojny, ktorý vznikol za výdatnej podpory hitlerovského Nemecka. Naopak

Poliaci sa cítili viac spriaznení s Čechmi, jednak pre podobné vnímanie poľsko-nemeckých vzťahov počas 2. svetovej vojny a jednak v dôsledku úzkych kontaktov medzi disidentmi. Zaujímavé, že maďarský disident viac inklinoval k českému a poľskému ako k slovenskému. Zo strany Slovákov to bolo analogické, ale i pochopiteľné, lebo spolužitie Čechov a Slovákov v spoločnom štáte a blízkosť jazykov boli mostami porozumenia počas celého 20. storočia.

Etnocentrizmu v procese postkomunistickej transformácie v Strednej Európe môžeme hodnotiť na jednej strane ako pozitívnu myšlienku, ktorá prezentuje prijateľné hodnoty na rozdiel od nacionalizmu, šovinizmu, xenofóbie, antisemitizmu a všetkých foriem intolerancie medzi národmi.

Na druhej strane idea etnocentrizmu je nositeľom latentného „syndrómu balkanizácie“. V stredoeurópskom priestore však, po vstupe štátov V-4 do EÚ, šíreniu tohto syndrómu celkom úspešne bráni idea integrácie a európskej identity. Intelektuáli i politici proti prejavom nacionalizmu a intolerancie dnes už čoraz častejšie používajú argument, že "žijeme v Európe", "sme Európania". Aj toto patrí medzi dobré efekty nášho vstupu do EÚ.

Ak sa na ideu etnocentrizmu pozrieme z hľadiska kultúrnej výmeny a kultúrnej kreativity, musíme konštatovať, že túto ideu ešte dlho budeme potrebovať na zachovanie a rozvoj pestrej mozaiky a bohatosti európskej kultúry.

Regionalizmus a európska integrácia

Prečo hovorím regionalizmus "a" európska integrácia? Jednak z geografických dôvodov a jednak z filozofických. Poďme ich teraz preskúmať. Z geografického hľadiska myšlienkový koncept regionalizmu revitalizoval prirodzené formy kultúrnych kontaktov medzi etnikami, lebo otváral hranice medzi štátmi a spájaj prirodzené kultúrne komunity. V priestore, ktorý je predmetom môjho skúmania, sa regionalizmus často pokladal za alternatívu bipolarity. Po jej rozpade sa vynoril pojem strednej Európy, ktorý fascinoval mnohých intelektuálov i politikov. Nadšenie, že máme svoj špecifický priestor v Európe, kde vyše 70 miliónov ľudí sa bude cítiť ako tradiční a zároveň aj ako revitalizovaní tvorcovia budúcej Európy, hoci nebolo unisono, prinieslo veľa energie. Maďarskí, poľskí, českí, slovenskí historici za posledné 3-4 roky napísali množstvo článkov a kníh, kde prezentujú európske korene národov, žijúcich v tomto regióne. Vydavateľstvá chrlia preklady prác z francúzštiny, taliančiny, angličtiny, nemčiny, ktoré skúmajú európsku identitu.⁶

⁶ Napríklad kniha: *Une histoire européenne de l'Europe*, ktorá vyšla na Univerzite Montpellier (1999) pod vedením CH.-O. Carbonella za pár rokov sa stala učebnicou na všetkých významných univerzitách štátov V – 4.

Regionalizmus je argumentom stálej prítomnosti Čechov, Slovákov, Poliakov a Maďarov v stredoeurópskom priestore, minimálne od 4. a 9. storočia po Kr. Ale je argumentom prítomnosti aj iných "minoritných" etník v tomto priestore, Židov, Rómov, Nemcov, Rusínov, Chorvátov, Bulharov, Srbov, ak spomeniem iba tie, ktorých komunity prežili až do dnes.

Hoci etniká strednej Európy odlišným spôsobom absorbovali vplyvy helenizácie, latinizácie, christianizácie, napriek tomu, to, čo sa pestuje na univerzitách, v umeleckých školách a vo všetkých kultúrnych inštitúciách dnes sa dá súhrnne nazvať európska kultúra.

Argumenty európskej identity však mali za posledných 19 rokov aj iné podoby. To, že europeizácia zastihla jednotlivé národy tohto regiónu v rôznych štátnych alianciách, a v odlišných historických obdobiach, zapríčinilo, že národy v procese akceptácie európskych ideí a hodnôt reinterpretovali ich univerzálny význam na parciálne, etnocentrické, alebo až nacionalistické argumenty. Spoločnú európsku tradíciu intelektuálna elita Maďarov, Čechov, Slovákov, Poliakov používala ako argumenty pre posilnenie národného sebavedomia a zároveň národného separatizmu. Bolo to tak v čase "národného obrodzenia" /18.-19.storočie/, po prvej a druhej svetovej vojne, a v prípade Česko-Slovenska aj po skončení studenej vojny.

Môžete prelúskat' celé regály kníh vydaných od objavenia kníhtlače až po legendárne 60. roky 20. storočia, a nenájdete viac európsky orientovaných mysliteľov medzi týmito národmi ako máte prsty na jednej ruke. Európe z Foiníkie nekráčala po jantárovej ceste od Baltického mora na juh, vody Dunaja, Visly alebo Vltavy nechladili jej unavené nohy. Pýtate sa prečo? Pýtam sa aj ja. Neviem. Isté je, že dnes je už medzi nami.

Vnímanie „európanstva“ intelektuálnymi elitami uvedených národov sa vždy spájalo s akousi nostalgiou "malosti", periférnosti, ale aj s romantickým presvedčením, že významnejšiu rolu na scéne európskej politiky môžu hrať tieto národy, iba vtedy ak si vytvoria vlastné štáty.

Osobitne senzitívna bola táto idea medzi Slovákami a Čechmi po sametovej revolúcii. Etnocentricky alebo nacionalisticky orientované strany v ČSFR po skončení studenej vojny začali mávať zástavami samostatného štátu. Čechov a Slovákov. Vízie demokracie a európanstva sa medzi príslušníkmi majoritných národov - Čechov a Slovákov - splynuli s víziou samostatného štátu. Na rozdiel od nich Poliaci vnímali víziu "návratu do Európy" ako slobodu verejného vyznania svojej kresťanskej národnej identity. Maďari ideu Európy spájali

Iný príklad: celý náklad slovenského prekladu románu Umberta Eca: *Il nome della rosa* (2005) sa rozpredal v prvý deň na knižnom trhu ráno do 7 hod.

s možnosťou revitalizácie svojich liberálnych tradícií, s obnovením spojenia so Západom v zmysle kultúry i politiky.

Tamás Gáspár Miklós v roku 1991 napísal, že ideu "Európy" národy strednej Európy deformovali pre "vlastné potreby", lebo na jazyku Rumuna slovo Európa zvyčajne znamená, že Maďari sú ázijskí barbari, na jazyku Čecha, že majú svoju mienku o Slovákoch a na jazyku Poliaka Európa označuje ruskú hrozbu.⁷

Podľa môjho názoru idea regionalizmu a europocentrizmu bola inšpiráciou aj veľmi konkrétnych politických rozhodnutí predstaviteľov ČSFR, MR, PR pre založenie regionálneho neformálneho "zokupenia" známeho pod menom Visegrádska skupina (V – 4). Idea Visegrádu vznikla v roku 1990 na bratislavskom stretnutí prezidentov ČSFR, Maďarska a Poľska, Václava Havla, Árpáda Göncza a Lecha Walesu. Idea spojenectva týchto troch štátov evokovala historickú udalosť z roku 1335, keď sa vo Visegráde český kráľ Ján Luxemburský, poľský kráľ Kazimír III. Veľký a uhorský kráľ Karol I. Róbert uzavreli mierovú dohodu. Noví prezidenti týchto štátov, slobodne zvolení po skončení studenej vojny, chceli týmto návrhom symbolizovať kontinuitu spoločnej histórie.

Ďalšou inšpiráciou bola aj idea "Strednej Európy". Maďarský filozof Endre Kiss hovorí o vzniku špecifického typu stredoeurópskej racionality, ktorá založila základy veľkolepej epochy stredoeurópskej kultúry⁸ / (2.), Kiss, E.: Triumf racionality v Strednej Európe. In: Identita, Racionalita, Demokracia, Aspectus Philosophici, SAV, Bratislava 1994, s. 31/

Pojem „Strednej Európy“ fascinoval intelektuálov, politikov, ale aj ekonómov. Z pragmatického hľadiska myšlienka regionálnej spolupráce v tomto priestore bola všeobecne akceptovaná. Jednak preto, že všetky krajiny prechádzali rovnakými formami postkomunistickej ekonomickej i politickej transformácie a jednak z hľadiska spoločného cieľa, lebo všetky štyri štáty si vytýčili za cieľ čo najrýchlejší vstup do Európskeho spoločenstva a NATO.

Kultúrna výmena v podobe "idea za ideu", medzi intelektuálmi žijúcimi v priestore V-4, podľa môjho názoru, priniesla plody. Napriek mnohým pochybnostiam idea regionalizmu a spoločnej Európy má dnes hmatateľnú podobu. Stredná Európa je Európa v zmysle

⁷ Miklós, T. G. : *Másvilág*. Budapest. Új Mandátum Könyvkiadó, 1994, p. 290.

⁸ Kiss, E. : *Triumf racionality v Strednej Európe*. In: Identita. Racionalita. Demokracia. (Ed.: M. Zágoršeková), Bratislava, Aspectus Philosophici SAV 1994, p. 31.

Západnej civilizácie. O tom dnes nepochybuje ani taký znalec medzikultúrnych vzťahov ako S. P. Huntington.⁹

Multikulturalizmus

Multikulturalizmus v porovnaní s predchádzajúcimi ideami je azda najmladším pojmom. Napriek tomu, že obsah tohto pojmu opisuje najstaršie formy genézy kultúr. Pre jasnosť a zrozumiteľnosť - urobím toto rozlíšenie: Pojem *multikulturalizmus* /*multiculturalism*/ vyhradím na označenie myšlienok, názorov, postojov, politických vízií a iných ideových konceptov. Na vyjadrenie faktu, že v procese genézy ľudskej civilizácie sa vytvorilo mnoho kultúr a kultúrnych systémov budem používať pojem *multikulturalita* /*"multicultural"*./ Tento reálny historický proces evolúcie kultúr, však, samozrejme, nebudem skúmať na tomto mieste, lebo by som nikdy neskončila.

Multikulturalizmus ako idea prenikla do filozofických diskurzov a politických vízií v priestore visegrádskeho krajín iba "včera". Mnohí sú na tento pojem priam alergickí. Etnocentristi, nacionalisti, ortodoxní i "liberálni" kresťania - čo je zaujímavé - bez rozdielu, či sú Maďari, Slováci, Česi, alebo Poliaci pokladajú multikulturalizmus za červené súkno, ktoré medzi nich hodila globalizácia americkej alebo európskej proveniencie.

Filozofi, vedci, umelci s nonšalantnosťou im vlastnou akceptujú túto ideu ako inováciu tém, o ktorých sa oplatí hovoriť.

Politici, poslanci parlamentov a senátov v štátoch V4, reagujú často na toto slovo ako na kryptosymbol pre požiadavky sexuálnych menších.

Priznám sa, nepodarilo sa mi rozumne usporiadať ingrediencie tejto polievky, ktorá sa varí v strednej Európe v rozličných kotloch. Navyše ešte chýbajú monografické knihy, ktoré by poskytli nejakú syntézu.

Ale už fakt, že o multikulturalizme sa čoraz viac seriózne diskutuje, je podľa môjho názoru symptómom, že nové perspektívy kultúrnej výmeny medzi štátmi V4 (no, možno aj EÚ) budeme môcť derivovať z ideového konceptu multikulturalizmu. V akom zmysle?

Spomeniem iba dve možnosti:

a/ politickú možnosť, ako to uskutočnila Kanada z iniciatívy P. Trudeaua, prijatím

zákona o multikulturalite, (*Multicultural Act, 1971*),

b/ teoretickú možnosť, v zmysle kreovania argumentov v mene multikulturalizmu ako filozofie novej Európy. Je to príliš odvážné? Možno áno. Ale odvážnejšie bolo vytvoriť

⁹ Huntington, S. P. (c. d.) pp. 126, 158, 282, 293.

unikátne zoskupenie 27 štátov EÚ a rozhodnúť sa, že budeme spolu žiť v jednom budúcom štáte Európanov.

Preto dúfam, že multikulturalizmus môže byť filozofiou európskeho kultúrneho pilieru, lebo kultúrne odlišnosti národov táto idea nerozdeľuje, ale spája.

EÚ je nositeľom tradičnej i modernej kultúrnej diverzity svojich občanov.

Multikulturalizmus ako politika i filozofia vyjadruje túto nehomogénnosť. Napriek tomu existuje európska kultúrna identita. Mám na mysli to, čo Denis de Rougemont nazval "európskou myšlienkou v dejinách", čo filozofi (napríklad Voltaire) nazývajú "európskym duchom (l'Esprit européen).

Ale mám na mysli aj tie argumenty, ktoré používajú vedci a filozofi, keď o niektorom diele alebo knihe maďarského, slovenského, českého, či poľského autora konštatujú: „Toto dielo má európsku (rozumej: svetovú) **hodnotu**.“

Ak uvažujeme o perspektívach kultúrnej výmeny navrhujem preskúmajme nosnosť idey multikulturalizmu. Myslím si, že idey môžu mať väčšiu moc ako štáty, alebo ich zoskupenia. Domnievam sa, že po rozšírení EU už nie je dôležité - z hľadiska kultúry - či bude V4 alebo iné zoskupenie vo vnútri EU. Dôležité je, že kultúrna výmena bude prebiehať slobodne bez intervencie štátnej byrokracie. Ale, aby sme to zabezpečili, nemôžeme presunúť celú "kultúrnu agendu" EÚ iba do kompetencie členských štátov. Myslím si, že dnes potrebujeme koncipovať *európske memorandum o multikulturalizme európskej kultúrnej politiky*, aby sa vytvoril referenčný a legislatívny rámec pre zachovanie a ochranu celej kultúrnej diverzity Európy.

Použitá literatúra:

SAMSON, I.: *Začleňovanie krajín EZVO a visegrádskej skupiny do Európskej únie*. Slovak Academic Press. Kub Windsor. Bratislava 1995

Kawecka-Wyrzykowska, E.: *Elementy programu adaptacji polskiej gospodarki o stowarzyszenia ze Wspólnotami Europejskimi*. Kancelária Sejmu, Warszawa, November 1993.

LUKÁČ P., GYÁRFÁSOVÁ, O.: *The Role of History and Identity in Shaping Transatlantic Relations*. In: *Visegrad Countries in an Enlarged Transatlantic Community*, IVO, Bratislava 2002

PÁSTOR, Z.: *Politické dejiny Strednej Európy po roku 1945*. UMB, Banská Bystrica 2004.

KOVÁČ, D.: *Dejiny Slovenska*. Nakl. Lidové noviny, Praha 1998

KOUTLER, L., PRAŽÁK R.: *Dejiny Maďarska*. Nakl. Lidové noviny, Praha 2001.

MIKLÓS, T.G.: *Másvilág. Új Mandátum Könyvkiadó*. Budapest 1994.

HOBBS, T.: *Leviathan*, MKP, Melantrich Praha 1941

PECHAR, J.: *Križe identity. In. Identita. Racionalita. Demokracia. Aspectus Philosophici* (Ed. M. Zágoršková) SAV, Bratislava 1994 p.15-18.

FELFÖLDI, L., SÁNDOR, I.: *Multicultural Europe. Illusion or Reality*. Molnár and Kelemen Oriental Publishers. Budapest 1999.

BAK, H.: *Multiculturalism and the Canon od American Culture*. Amsterdam University Press. Amsterdam 1993.

ROBERTSON-WENSEAUR, C.Y.: *Multikulturalität- Interkulturalität? Probleme und Perspektiven der multikulturellen Gesellschaft*. Baden Baden 2000.

WALTZER, M.: *The Politics of Ethnicity*. Harvard Uni. Press, 1982.

ŠEBESTA, Š.: *Medzinárodná ochrana národností*. JUGA, Bratislava 1997.

BUGÁR, B.: *Žijem v takej krajine*. Kalligram, Bratislava 2004.

KYMLICKA, W.: *Multicultural Citizenship*. Clarendon Press-Oxford, New York 2000.

TETZLAFF, R. (HG.) *Weltkulturen unter Globalisierungsdruck*. Dietz. Bonn 2000.

HUNTINGTON, S. P. : *The Clash of Civilizations and the Remarking of World Order*. Simon and Schuster, New York 1997.

Letecká doprava ako faktor globalizácie spoločnosti – konkurencieschopnosť slovenských a českých letísk

Ing. Martin Grančay

Abstrakt

Letecká doprava je dôležitým hýbateľom globalizačných síl vo svetovej ekonomike. Má významné kvantitatívne a kvalitatívne dopady na cestovný ruch, zahraničný obchod, priame zahraničné investície, hospodársku štruktúru a produktivitu na národnej ako aj medzinárodnej úrovni. Popri aerolíniách sú najkritickejším prvkom leteckej dopravy letiská. V článku sa vypracúva metodika indexu konkurencieschopnosti letísk, ktorý porovnáva kvalitu slovenských a českých letísk so svetovými. Prichádza sa k záveru, že najkonkurencieschopnejším letiskom je Praha-Ruzyně, nasledovaná bratislavským letiskom Milana Rastislava Štefánika. V porovnaní so svetovými letiskami však obstojí iba Praha.

Abstract

Air transport is one of the fastest accelerators of globalization. It has important effects on quantity and quality of tourism, trade, foreign direct investment, economic structure and productivity at national and international level. Apart from airlines, the most critical element of air transportation are airports. The paper introduces the concept of airport competitiveness index and compares quality of Slovak and Czech airports with the world leaders. It comes to the conclusion that the most competitive airport is Prague-Ruzyně followed by Bratislava-Milan Rastislav Stefanik airport. However, only the Prague airport can compete with the world's best airports.

Úvod

Letecká doprava je spolu s informačnými technológiami odvetvím najvýznamnejším spôsobom prispievajúcim ku globalizácii. S počtom 2,2 miliardy prepravených pasažierov ročne a podielom na celosvetovom HDP vo výške 7,5%¹ zároveň významným spôsobom podporuje globálny hospodársky rast. Vzhľadom na relatívne vysokú elasticitu leteckej

¹ ATAG: The Economic and Social Benefits of Air Transport. Ženeva: ATAG, 2008. Str. 2.

dopravy², každé zníženie cien leteniek o dolár vytvára prostredníctvom priamych, nepriamych, indukovaných a katalytických efektov multiplikačné účinky v niekoľkonásobnej výške.

Existujú tri základné prvky umožňujúce fungovanie leteckej dopravy: pozemná infraštruktúra, letecké dopravné spoločnosti a podniky navigačných služieb. Kým podniky navigačných služieb a navigačné zariadenia sú prevažne vlastníctvom štátov, v oblasti dopravcov a infraštruktúry prišlo v uplynulých 20 rokoch k významnej liberalizácii a deregulácii. Svoj doterajší vrchol dosiahla liberalizácia leteckej dopravy 30. marca 2008, kedy vstúpila do platnosti Dohoda o otvorenom nebi medzi USA a EÚ. Jej hlavným prínosom je možnosť európskych a amerických aerolínií obsluhovať akúkoľvek transatlantickú linku bez obmedzení v počte týždenných letov, prepravených pasažierov, v cenotvorbe a pod. Vytvárajú sa tak podmienky pre budúce vytvorenie jednotného transatlantického leteckého trhu.

Otvorenie transatlantického neba prinieslo nielen zvýšenie konkurencie medzi aerolíniami. Zvyšuje sa tiež boj medzi letiskami o to, kto priláka najvyšší podiel liberalizáciou vyvolaného nárastu dopravy. Letiská medzi sebou súťažia prostredníctvom cenovej politiky, kvality poskytovaných služieb, ako aj iných exogénne daných faktorov – napr. geografická lokácia. Cieľom tohto článku je aplikovať index konkurencieschopnosti letísk na české a slovenské letiská a porovnať ich s najvýznamnejšími svetovými letiskami. Prvá kapitola prináša prehľad literatúry k téme konkurencieschopnosti letísk. Druhá a tretia kapitola analyzujú jednotlivé zložky indexu a charakterizujú zdroje dát použité pri výpočtoch. Štvrtá kapitola sa venuje porovnávaniu konkurencieschopnosti slovenských a českých letísk, a ich komparácii s vybranými svetovými letiskami. Posledná kapitola vytvára prepojenie medzi letiskami, ich konkurencieschopnosťou, medzinárodným obchodom a hospodárskym rastom.

Prehľad literatúry

Zostavenie indexu konkurencieschopnosti letísk je náročnou úlohou. Na Slovensku, pokiaľ je nám známe, neexistujú žiadne publikované vedecké práce k danej tematike. Aj v celosvetovom meradle je relevantných vedeckých prác málo. Existujú výlučne publikácie regionálneho charakteru, porovnávajúce letiská v rámci jedného štátu, resp. relatívne homogénnej skupiny štátov. Celosvetové hodnotenia letísk sa vypracúvajú iba z hľadiska

² Letecká doprava je relatívne luxusným statkom. Existuje množstvo štúdií skúmajúcich jej elasticitu, pričom najčastejšie sa zistená hodnota elasticity pohybuje medzi 1,2 a 1,5. Pre viac informácií pozri napr. InterVISTAS: Estimating Air Travel Demand Elasticities, 2007.

služieb pasažierom na základe pravidelne vyhodnocovaných dotazníkov.³ Pohľad skúmajúci všeobecnú konkurencieschopnosť letísk chýba.

Park⁴ sa zaoberá komparáciou konkurencieschopnosti najvýznamnejších letísk v regióne juhovýchodnej Ázie. Do úvahy berie päť faktorov: priestorový faktor, faktor vybavenosti letísk, faktor dopytu, faktor poskytovaných služieb a faktor manažmentu. Prichádza k záveru, že najkonkurencieschopnejšie letiská sú New Hong Kong International, Singapore Changi a Seoul Incheon International. Tieto výsledky korešpondujú s jeho predchádzajúcou štúdiou,⁵ ktorej metodológia bola odlišná.

Reynolds-Feighan a McLay⁶ porovnávajú európske letiská, predovšetkým so zameraním na Veľkú Britániu a Írsko. Hľadiskom skúmania v ich práci je napojenosť letísk na regionálne, kontinentálne a globálne siete leteckých liniek. S výnimkou londýnskeho systému letísk najlepším prístupom k destináciám na celom svete majú Dublin a Manchester.

Mnoho ďalších prác analyzuje letiská pomocou ukazovateľov finančného výkonu. Spomenúť možno štúdiu talianskych letísk od Barrosa a Diekeho⁷ a španielskych od Martina s Romanom.⁸ Veľmi často sa pritom používa metóda Data Envelopment Analysis. Aj keď sú finančné ukazovatele letísk nesporne dôležité pre akcionárov, podľa nášho názoru nehrajú významnú úlohu z hľadiska rozhodovacieho procesu aerolínií. Existencia silnej kúpnej sily v regióne a nízke letiskové poplatky sú faktory, ktoré majú oveľa vyšší význam. Tvrdíme preto, že pri zachovaní predpokladu ceteris paribus, zadlžené letisko s nízkymi poplatkami je pre manažment aerolínií prijateľnejšie ako vysoko ziskové letisko s vysokými poplatkami. Viac ako hospodárenie letísk je pre aerolínie dôležitá nízka cena a kvalitné služby.

Metodológia

Pri hodnotení konkurencieschopnosti letísk existujú dve závažné metodologické otázky. V prvom rade ide o problém voľby relevantných ukazovateľov: je nutné zhodnotiť všetky faktory, ktoré reálne môžu ovplyvniť študovanú tému. Úloha niektorých z týchto

³ Medzi najrešpektovanejšie rankingy letísk z hľadiska spokojnosti pasažierov patria Global Airport Monitor zostavovaný organizáciou IATA a rebríček kvality letiskových služieb od Medzinárodnej rady letísk.

⁴ PARK, Y.: An analysis for the competitive strength of Asian major airports. In: *Journal of Air Transport Management*, 2003, Vol. 9, pp. 353-360.

⁵ PARK, Y.: Applications of a fuzzy linguistic approach to analyze Asian airports' competitiveness. In: *Transportation Planning and Technology*, 1997, Vol. 20, pp. 291-309.

⁶ REYNOLDS-FEIGHAN, A. – MCLAY, P.: Accessibility and attractiveness of European airports: A simple small community perspective. In: *Journal of Air Transport Management*, 2006, Vol. 12, pp. 313-323.

⁷ BARROS, C.P. – DIEKE, P.U.C.: Performance evaluation of Italian airports: A data envelopment analysis. In: *Journal of Air Transport Management*, 2007, Vol. 13, pp. 184-191.

⁸ MARTIN, J.C. – ROMAN, C.: The relationship between size and efficiency: A benchmarking analysis of Spanish commercial airports. In: *Airport Management*, 2008, Vol. 2, pp. 183-197.

faktorov je však tak nízka, že nie je vhodné zaradiť ich do zostavovanej funkcie a pre jednoduchosť od nich treba abstrahovať. Druhým problémom je zostavenie konkrétnej metódy pre výpočet indexu konkurencieschopnosti, pričom dôležitú úlohu hrá alokácia váh pre jednotlivé indikátory.

Pri hodnotení slovenských a českých letísk sme vychádzali z indexu konkurencieschopnosti letísk (airport competitiveness index, ACI), ktorý sme vypracovali v predchádzajúcej vedeckej činnosti. Ide o ukazovateľ zložený zo 4 samostatných indexov, vynásobených tzv. koeficientom bezpečnosti. Tabuľka č. 1 uvádza prehľad indikátorov zahrnutých v ACI.

Tabuľka 1: Zložky indexu konkurencieschopnosti letísk

Ukazovateľ	Skratka	Low value	High value
INDEX TRHOVÉHO POTENCIÁLU (I_m)			
Počet obyvateľov metropolitnej oblasti	POP	0	3,000,000
Hrubý domáci produkt	GDP	0 USD	35,000 USD
Obľúbenosť destinácie	TRS	Neutrálna	Vysoká
Postavenie letiska ako prepravného uzlu	HUB	Veľké aerolínie	Žiadne
Liberalizácia leteckej dopravy	LIB	Žiadna	USA aj EÚ
INDEX INFRAŠTRUKTÚRY (I_i)			
Cestná infraštruktúra	RDS	Slabá	Rozvinutá
Systém hromadnej dopravy	PTS	Slabý	Rozvinutý
Podiel omeškaných odletov	DEL	100%	0%
INDEX POPLATKOV (I_{ch})			
Letiskové poplatky (B737-800 s 189 os.)	CHA	5000 USD	0 USD
Existencia letiskových uzávier	CUR	Áno	Nie
INDEX VÝKONOV (I_t)			
Rast počtu pasažierov za posledných 5 r.	PAX	0%	+100%
Počet aerolínií na letisku	ARL	0	20
Počet obsluhovaných destinácií	DES	0	200
KOEFICIENT BEZPEČNOSTI	SAF	Výstraha	Udržateľný

Index konkurencieschopnosti letísk predstavuje jednoduchý priemer štyroch uvedených indexov, vynásobený koeficientom bezpečnosti:

$$ACI = 0.25 * SAF * (I_m + I_i + I_{ch} + I_t) \quad (1)$$

V ďalšom texte podrobne analyzujeme všetky zložky ACI a poukážeme na spôsoby výpočtu jednotlivých čiastkových indexov.

Index trhového potenciálu

Rovnako ako v ostatných odvetviach ekonomiky, aj v civilnej leteckej doprave je najdôležitejším predpokladom úspešného podnikania existencia dostatočnej kúpnej sily, t.j. trhový potenciál. Ide o populáciu spádovej oblasti letiska, úroveň príjmov obyvateľstva, turistickú atraktivitu regiónu, ale aj ďalšie faktory.

Veľkosť populácie (POP) je rozhodujúca z hľadiska počtu potenciálnych pasažierov. Platí priama úmera – čím viac obyvateľov žije v spádovej oblasti letiska, tým väčší je potenciál letiska. Podľa štatistík OSN na svete dnes existuje 19 aglomerácií s viac ako 10 milión obyvateľmi, 49 aglomerácií nad 5 miliónov obyvateľov a 431 miliónových metropol.⁹ Pre potreby výpočtu ACI sme horný limit stanovili na 3 milióny, pričom letisko s viac ako 3 miliónmi spádových obyvateľov dostáva 1.0 bodu a ostatné letiská úmerne znížený bodový počet. V podmienkach Českej a Slovenskej republiky uvažujeme s odhadovaným počtom obyvateľov v kraji letiska, resp. v iných krajoch, pre ktoré je dané letisko najbližším medzinárodným letiskom.

Letisko v konžskej Kinshase zrejme nebude mať podobný počet pasažierov ako letisko v Chicagu, aj napriek tomu, že ide o mestá s približne rovnakým počtom obyvateľov. Popri veľkosti populácie je preto dôležitým indikátorom aj kúpna sila meraná pomocou hrubého domáceho produktu na obyvateľa v parite kúpnej sily (GDP). Bodový limit sme stanovili na 35000 USD per capita. Pri hodnotení letísk ČR a SR používame hrubý domáci produkt na úrovni regiónov NUTS 3.

Dôležitým faktorom je turistická obľúbenosť destinácie. V prípade, že letisko sa nachádza v relatívne málo osídlenej oblasti, môže získať veľký počet pasažierov, ak je v okolí miesto významného turistického záujmu. Typickými príkladmi sú letiská na malých karibských ostrovoch, Montego Bay na Jamajke alebo Punta Cana v Dominikánskej republike. Posledné menované letisko sa nachádza v spádovej oblasti s cca. 100 tisíc obyvateľmi, napriek tomu prepravilo v roku 2007 viac ako 3 milióny pasažierov. Preto je nutné zahrnúť do výpočtu indikátora konkurencieschopnosti letísk turistickú popularitu regiónu (TRS). Problémom je fakt, že ukazovatele cestovného ruchu sú zväčša vykazované na národnej úrovni, čo je pre naše potreby absolútne nepostačujúce. Berieme preto do úvahy dva

⁹ OSN: Urban agglomerations 2007. UN Publication ST/ESA/SER.A/277, 2008.

relevantné zoznamy najpopulárnejších turistických miest. Konkrétne sa jedná o „Forbes Traveler 50 najnavštevovanejších atrakcií“ a „Euromonitor International 150 najnavštevovanejších miest.“ Letiská v blízkosti ktoréhokoľvek miesta uvedeného na prvých 50 priečkach jedného zo zoznamov za rok 2007 dostávajú v TRS 1.0 bodu. Tie, ktoré sa neumiestnili, sú ohodnotené 0.0 bodmi. Spomedzi slovenských a českých destinácií jediným zástupcom je Praha na 20. mieste rebríčka Euromonitor International.

Štvrtým faktorom, ktorý ovplyvňuje potenciál letísk z hľadiska počtu prepravených pasažierov je indikátor HUB. Skúmame, aké je zastúpenie aerolínií na letiskách. Najideálnejšou je situácia, kedy letisko slúži ako prestupný uzol (hub) jedného z veľkých sieťových dopravcov. Letisko tak okrem koncových pasažierov získava nezanedbateľný počet transferových pasažierov. Zároveň sa dá predpokladať, že letisko slúžiace ako hub niektorej veľkej sieťovej leteckej dopravnej spoločnosti má vyššie šance pritiahnuť nové aerolínie, predovšetkým s ohľadom na tzv. systém hub-and-spokes. Z týchto dôvodov letiskám slúžiacim ako hub veľkých sieťových aerolínií¹⁰ udeľujeme v indikátore HUB maximálny možný bodový počet 1.0. Fenoménom začiatku 21. storočia sú nízkonákladové spoločnosti. Ich vplyv na potenciálny rast počtu pasažierov letísk je nižší ako u sieťových dopravcov, pretože sa orientujú na model point-to-point a vo väčšine prípadov nevytvárajú prílev transferových pasažierov. Letiskám so silnou prítomnosťou veľkého nízkonákladového dopravcu preto udeľujeme 0.7 bodu.¹¹ 0.4 bodu získavajú letiská s prepravou nad 10 miliónov pasažierov ročne, ktoré neslúžia ako hub žiadneho alebo slúžia ako hub malého sieťového dopravcu (napr. LOT Polish). Nulové bodové hodnotenie získavajú všetky ostatné letiská.

Posledným faktorom, ktorý berieme v úvahu pri zostavovaní indexu trhového potenciálu, je stav liberalizácie leteckých dopravných služieb (LIB). Reštriktívne bilaterálne letecké dohody významným spôsobom obmedzujú konkurencieschopnosť letísk, keďže zamedzujú prístupu veľkého počtu aerolínií na daný trh. Stav bilaterálnych leteckých dohôd

¹⁰ Na účely indexu konkurencieschopnosti letísk považujeme za veľkého sieťového dopravcu takého dopravcu, ktorý sa nachádza na zozname 50 najväčších sieťových dopravcov za prvý polrok 2007 vypracovaného časopisom the Airline Business: American, Air France-KLM, Delta, United, Continental, Northwest, Lufthansa, British, US, Qantas, Singapore, Japan Airlines, Cathay Pacific, China Southern, Air Canada, Air China, Thai, All Nippon, China Eastern, Iberia, Korean, Malaysia, Virgin Atlantic, Alitalia, China Airlines, TAM, Alaska, Air New Zealand, Turkish, Scandinavian, EVA Air, Swiss, Aeroflot, LAN, Hainan, Asiana, Air India, Finnair, TAP, Philippine Airlines, Aer Lingus, Jet Airways, Hawaiian, Aerolineas Argentinas, Vietnam Airlines, Spanair, Brussels, Copa Airlines, Garuda Indonesia a Czech Airlines.

¹¹ Silná prítomnosť nízkonákladového dopravcu na letisku znamená, že letisko za jednu zo svojich základní využíva niektorý z dopravcov zo zoznamu 25 najväčších nízkonákladových dopravcov za prvý polrok 2007, vydaného časopisom Airline Business: Southwest, JetBlue, Ryanair, EasyJet, AirTran, Air Berlin, Gol Transportes Aereos, WestJet, Virgin Blue, Frontier, Jetstar, AirAsia, Spirit, Air Deccan, Germanwings, GB Airways, FlyGlobespan.com, Vueling, Norwegian, spiceJet, SkyEurope, Jet2.com, SilkAir, flybe a BRA.

je pritom letiskám exogénne daný vládou. Letiská hodnotíme s ohľadom na liberalizáciu vo vzťahu k dvom najväčším svetovým leteckým trhom – EÚ a USA. Letiská nachádzajúce sa v štátoch s liberalizovanými leteckými vzťahmi s USA hodnotíme piatimi desatinami bodu. Pol bodu dostávajú tiež letiská v krajinách s liberálnymi vzťahmi s EÚ. Maximom je tak 1.0 bodu. Následkom uzatvorenia Dohody o otvorenom nebi medzi EÚ a USA s platnosťou od marca 2008 všetky slovenské a české letiská dosahujú v indikátore LIB maximálny bodový počet.

Súhrnom, index trhového potenciálu vypočítame ako jednoduchý aritmetický priemer uvedených piatich indikátorov:

$$I_m = 0.2 * (POP + GDP + TRS + HUB + LIB) \quad (2)$$

Index infraštruktúry

Akakoľvek dopravná sieť je vysoko závislá od stavu infraštruktúry. Výnimkou nie je ani letecká doprava. Infraštruktúra v leteckej doprave zahŕňa dve základné zložky: letiskovú infraštruktúru a pozemnú dopravnú infraštruktúru. Súčasťou letiskovej infraštruktúry sú prístávacie dráhy, pojazdové dráhy, vybavovacie a parkovacie plochy, terminály a.i. Nedostatočná úroveň letiskovej infraštruktúry spôsobuje kapacitné obmedzenia, vyššie letiskové poplatky a meškania. Pozemná infraštruktúra je súhrnom cestných a železničných spojení letiska so svojou spádovou oblasťou.

Pre každé letisko je dôležité kvalitné cestné prepojenie. Nízka priepustnosť ciest spôsobuje dopravné zápchy a znemožňuje pasažierom stihnúť svoj odlet. Preto sme do indexu infraštruktúry zahrnuli indikátor RDS. Najvyššie bodové hodnotenie 1.0 získavajú letiská, ktoré sú so svojou spádovou oblasťou (resp. mestom, ktoré obsluhujú), prepojené minimálne štvorprúdovou cestou. Hodnotenie 0.5 bodu patrí letiskám s akýmikoľvek inými cestnými prepojeniami s pevným povrchom. Nulové hodnotenie dostávajú letiská s neexistujúcim pevným cestným prepojením; je zrejmé, že toto nie je problémom žiadneho zo slovenských, resp. českých letísk.

Popri samotnej cestnej infraštruktúre musíme vziať do úvahy aj dostupnosť služieb hromadnej dopravy (PTS). Letiská sa nie vždy nachádzajú priamo v katastri obce, ktorú obsluhujú. Rovnako nie všetci pasažieri preferujú odvoz vlastným autom, nakoľko parkovacie poplatky na letiskách sú zväčša stanovené vysoko. Navyše, doprava vlastným autom predstavuje riziko z hľadiska potenciálnych cestných kongescií – v závislosti od hustoty

premávky sa čas potrebný na prekonanie tej istej vzdialenosti môže niekoľkonásobne líšiť. Hromadná doprava preto predstavuje významný prvok dostupnosti letísk. Nezanedbateľná je tiež jej environmentálna dimenzia.

Letiská s prístupom k vysokorýchlostnej železničnej doprave (napr. nemecký Frankfurt) získavajú 1.0 bodu.¹² Faktickým dôsledkom vysokorýchlostnej železničnej dopravy je rozšírenie spádovej oblasti letísk prostredníctvom kratšieho času prepravy aj z väčších vzdialeností. Často sa pritom poskytujú dodatočné služby ako check-in batožiny priamo na východzej železničnej stanici a pod. Tento spôsob dopravy čoraz viac využívajú pasažieri business, resp. first class. Letiská s klasickým železničným prepojením sú hodnotené 0.75 bodu. V prípade, že letisko je obsluhované linkou metra, bodový zisk je na úrovni 0.5 bodu. Logika tohto hodnotenia spočíva v nižšom komforte poskytovanom metrom ako klasickou železnicou. Ak je letisko so svojou spádovou oblasťou prepojené iba pravidelnou autobusovou dopravou, ziskava 0.25 bodu. Ak je frekvencia prepojenia nižšia ako jeden autobus za hodinu alebo ak prepojenie s hromadnou dopravou neexistuje, hodnotenie je nulové. Uvedené bodové hodnotenia sú absolútne, nie kumulatívne, t.j. letisko s vlastnou železničnou stanicou aj linkou metra dostane 0.75 bodu (nie 1.25).

Letisková infraštruktúra je významným faktorom úspechu každého letiska. V indexe konkurencieschopnosti letísk porovnávame iba letiská s kvalitnými pristávacími a pojazdovými dráhami, preto nie je potrebné venovať sa hodnoteniu letiskovej infraštruktúry z tohto hľadiska. Významným faktorom je však saturácia letísk. Viaceré letiská v USA a Európe sú chronicky preplnené a operujú na hornom limite svojej kapacity – ako príklad možno uviesť prípad londýnskeho Heathrow alebo newyorských letísk. Najvýznamnejšími problémami, ktoré saturácia prináša, je nemožnosť získať nové sloty a meškanie odletov a príletov. Predovšetkým meškanie odletov je faktorom, ktorý každoročne spôsobuje leteckým dopravcom miliardové straty. Preto sme do indexu infraštruktúry zahrnuli indikátor DEL. Skúmame podiel letov s menej ako 15-minútovým meškaním na odlete. Bodové hodnotenie DEL získame vynásobením tohto podielu koeficientom 0.01. V prípade, ak národné orgány ani letiská túto štatistiku nevykazujú, bodové hodnotenie je odhadom založenom na dostupných zdrojoch.

Index infraštruktúry vypočítame ako jednoduchý aritmetický priemer troch hore vysvetlených indikátorov:

¹² Pre účely ACI za vysokorýchlostnú železničnú dopravu považujeme pravidelné spojenie medzi letiskom a jeho spádovou oblasťou s priemernou rýchlosťou prepravy aspoň 160 km/h.

$$I_i = 1/3 * (RDS + PTS + DEL) \quad (3)$$

Index poplatkov

Letiská za služby spojené s použitím letiskovej infraštruktúry vyberajú poplatky. Tieto poplatky predstavujú často ich rozhodujúci príjem. Na druhej strane, letiskové poplatky znamenajú náklady pre letecké dopravné spoločnosti – predovšetkým nízkonákladové spoločnosti sú závislé na nízkych letiskových poplatkoch a vyberajú si svoje destinácie s ohľadom na ne. Malé letiská v okolí veľkých miest tak často lákajú nízkonákladových prepravcov stanovením nízkych poplatkov. Naopak, letiská, ktoré sa chcú orientovať na klasické sieťové spoločnosti a interkontinentálne linky (zväčša ide o kapacitne plne saturované letiská) stanovujú poplatky vyššie, a tak odrádzajú low cost prepravcov.

Vo všeobecnosti možno vymedziť štyri základné typy poplatkov: pristávací poplatok (stanovovaný v závislosti od maximálnej vzletovej hmotnosti lietadla), letisková taxa (v závislosti od počtu odletových pasažierov), parkovací poplatok a bezpečnostný poplatok. Každé letisko však má svoju vlastnú schému, v ktorej kombinuje niektoré z uvedených poplatkov, prípadne uplatňuje iné kritériá. Napríklad letisko Adelaide stanovuje všetky typy poplatkov v závislosti od počtu pasažierov a neuplatňuje kritérium maximálnej vzletovej hmotnosti.

Je pochopiteľné, že z dôvodu rôznej kapacity a vzletovej hmotnosti celková výška letiskových poplatkov závisí na použitom type lietadla. Pre objektívne porovnanie konkurencieschopnosti letísk podľa poplatkov (CHA) tak musíme zvoliť zásady, ktoré potom rovnako aplikujeme na všetky letiská. Rozhodli sme sa pre Boeing 737. B737 je historicky najpredávanejším komerčným prúdovým lietadlom s viac ako 5800 lietadlami v prevádzke a 2300 ďalšími objednanými kusmi.¹³ Ide o úzkotrupové lietadlo so stredným doletom, nízkou spotrebou paliva a kvalitným technologickým vybavením, čo z neho robí ideálny dopravný prostriedok budúcnosti tak pre sieťových ako aj pre nízkonákladových dopravcov. Pri výpočte ukazovateľa CHA kalkulujeme s Boeingom 737-800 s maximálnou vzletovou hmotnosťou 79010 kg a počtom pasažierov 189, ktoré v tejto konfigurácii pristane na každom z letísk, vyloží a naloží pasažierov a o 30 minút znovu vzlietne. Ak skúmané letisko uplatňuje odlišnú cenovú politiku v závislosti od času pristátia, berieme do úvahy najvyššiu dennú úroveň poplatkov. Ak sa líšia poplatky pre vnútroštátne a medzinárodné lety, kalkulujeme s medzinárodnými letmi. Rovnako v prípade nutnosti zahŕňame hlukové a emisné príplatky.

¹³ Pozri: <http://active.boeing.com/commercial/orders/index.cfm>.

Bodovanie je nepriamo úmerné s 0.0 bodmi na úrovni 5000 USD a 1.0 bodu pri úrovni poplatkov 0 USD.

Popri poplatkoch je dôležitým faktorom existencia, resp. neexistencia letiskových uzávier (CUR). Niektoré letiská vyhlasujú uzáveru pre nočné priletý/odlety s výnimkou naliehavých prípadov. Často ide o letiská situované priamo v mestách alebo letiská, ktorých náletová dráha vedie nad husto osídlenou oblasťou. Ďalšou možnosťou je uzavretie letiska aj v stanovených denných hodinách, a to z dôvodu šetrenia personálnych, energetických a iných nákladov – pochopiteľne, toto využívajú iba niektoré malé letiská. Aj napriek tomu, že sa uzávěry väčšinou týkajú iba nočných hodín, významným spôsobom znižujú flexibilitu plánovania letového poriadku leteckých spoločností. Preto udeľujeme letiskám s existenciou uzáver 0.0 bodov a letiskám bez obmedzení 1.0 bodu.

Index poplatkov vypočítame ako jednoduchý aritmetický priemer indikátorov CHA a CUR:

$$I_{ch} = 0.5 * (CHA + CUR) \quad (4)$$

Index výkonov

Štvrtým subindexom zahrnutým v indikátore konkurencieschopnosti letísk je index výkonov. Ukazovatele rastu počtu prepravených pasažierov, počtu aerolínií obsluhujúcich letisko a počtu destinácií zvyrazňujú výsledky letiskovej politiky.

Rast počtu prepravených pasažierov (PAX) je jedným z najobjektívnejších indikátorov úspechu letiskovej politiky. Pochopiteľne, analyzovať mieru rastu iba za ročné obdobie by bolo nedostatočné, vzhľadom na rôzne náhodné faktory, ktoré sa v danom roku mohli vyskytnúť a skresliť tak výsledky. Je nutné zamerať sa na dlhodobý trend. Porovnáваме preto rast počtu pasažierov za päťročné obdobie 2002-2007. Akýkoľvek pokles, resp. stagnácia počtu pasažierov je hodnotená 0.0 bodmi. Rast v rozmedzí 0-100% za päťročné obdobie je hodnotený priamo úmerne 0.0-1.0. Vyšší rast dostáva 1.0 bodu.

Dôležité indikátory sú aj počet aerolínií obsluhujúcich letisko (ARL) a počet destinácií obsluhovaných z letiska (DES). Predpokladáme, že čím vyšší je počet oboch indikátorov, tým vyššia je aj konkurencieschopnosť daného letiska. Zvýšenie počtu destinácií z 50 na 60 však nebude mať rovnaký efekt ako zvýšenie z 10 na 20. So zohľadnením zákona klesajúcich výnosov preto maximálny bodový limit pre destinácie stanovujeme na 200 a pre počet aerolínií na 20. Bodové hodnotenia sú následne pridelované priamo úmerne 0.0-1.0.

Index výkonov vypočítame ako jednoduchý aritmetický priemer uvedených troch ukazovateľov:

$$I_t = 1/3 * (PAX + ARL + DES) \quad (5)$$

Koeficient bezpečnosti

Indexy trhového potenciálu, infraštruktúry, poplatkov a výkonov sú základom pre porovnávanie konkurencieschopnosti letísk. Akékoľvek dobré výsledky v týchto oblastiach však dokáže zmazať nestabilné spoločenské prostredie v regióne letiska. Preto musíme brať do úvahy faktor politickej stability (SAF). The Fund for Peace zostavuje každý rok tzv. index zlyhávajúcich štátov, v ktorom zaraďuje krajiny sveta na základe 12 rôznych indikátorov do 4 kategórií: udržateľné, uspokojivé, štáty s upozornením a štáty s výstrahou. Štátom v prvých dvoch skupinách pridelujeme maximálnu hodnotu koeficientu bezpečnosti, t.j. 1.0. Kategória „štáty s upozornením“ zahŕňa najväčší počet štátov a pridelujeme im koeficient 0.8. Do skupiny najviac ohrozených štátov za rok 2008 patrilo 35 krajín. Ich koeficient predstavuje 0.5.

Po zohľadnení rovníc (1) - (5) a koeficientu bezpečnosti, index konkurencieschopnosti letísk vypočítame nasledujúcim spôsobom:

$$ACI = 0.25 * SAF * [(POP+GDP+TRS+HUB+LIB)/5 + (RDS+PTS+DEL)/3 + (CHA+CUR)/2 + (PAX+ARL+DES)/3] \quad (6)$$

Zdroje dát

Tabuľka č. 2 predstavuje prehľad zdrojov použitých pri výpočte jednotlivých indikátorov. Naším cieľom vždy bolo použiť najhodnovernejšie prístupné databázy. V podmienkach Slovenskej a Českej republiky viaceré údaje (napr. ukazovateľ omeškaných odletov DEL) letiská nevykazujú, preto používame vlastné odhady.

Tabuľka 2: Zdroje dát

Ukazovateľ	Zdroj
POP	OSN: Urban Agglomerations 2007; Eurostat
GDP	Databáza World Economic Outlook, IMF 2008; Eurostat
TRS	Forbes Traveler: 50 najnavštevovanejších tur. atrakcií, 2007 Euromonitor International: Top 150 navštevovaných miest, 2006
HUB	Oficiálne webstránky aerolínií
LIB	Zoznam open skies dohôd, www.state.gov, 2008 Zoznam horizontálnych dohôd, DG TREN, 2008
RDS	Vlastný výskum, rôzne zdroje
PTS	Vlastný výskum, rôzne zdroje
DEL	Sekcia dopravnej štatistiky USA: Štatistika meškaní odletov podľa letísk 1/2008-9/2008, Forbes Traveler, Asociácia európskych aerolínií, vlastné odhady
CHA	Oficiálne webstránky letísk, e-mail, vlastné výpočty
CUR	Letiskové protihlukové opatrenia, Boeing.com, 2008
PAX	Medzinárodná rada letísk, 2002-2007 Oficiálne webstránky letísk
ARL	Databáza www.theairdb.com, November 2008
DES	Databáza www.theairdb.com, November 2008
SAF	Index zlyhávajúcich štátov 2008, The Fund for Peace

Predovšetkým pri komparácii ukazovateľa letiskových poplatkov (CHA) bolo nutné previesť všetky údaje na rovnakú menu. Z dôvodu dosiahnutia čo najlepšej celosvetovej porovnateľnosti sme sa rozhodli pre americký dolár. Vo výpočtoch používame kurzy 20 CZK/USD a 1.25 USD/EUR.

Index konkurencieschopnosti letísk

Výsledky hodnotenia konkurencieschopnosti slovenských a českých letísk na základe vyššie popísanej metodiky sú obsiahnuté v tabuľke č. 3. Z tabuľky vyplýva, že momentálne najkonkurencieschopnejším letiskom v Českej republike je Praha-Ruzyně a v Slovenskej republike Bratislava-Milana Rastislava Štefánika. Letisko Ruzyně dosiahlo pritom hodnotu

ACI o 0.18 bodu vyššiu ako Bratislava, a to z dôvodu vyššieho trhového potenciálu a lepších ukazovateľov dosiahnutých výkonov. Na ďalších miestach sa umiestnili letiská Brno-Tuřany, Košice-Barca a Žilina-Dolný Hričov. Tieto výsledky možno hodnotiť ako očakávané. Letiská v oblasti veľkých miest sa vo všeobecnosti umiestnili lepšie ako letiská v malých mestách s nižším trhovým potenciálom.

Tabuľka 3: Index konkurencieschopnosti slovenských a českých letísk

Poradie	Letisko	Štát	ACI	I _m	I _i	I _{ch}	I _t	SAF
1.	PRG Praha	CZE	0.75	0.9	0.6	0.5	0.8	1.0
				6	9	0	7	
2.	BTS Bratislava	SVK	0.57	0.6	0.6	0.5	0.4	1.0
				2	8	0	7	
3.	BRQ Brno	CZE	0.55	0.3	0.6	0.7	0.3	1.0
				8	8	7	9	
4.	KSC Košice	SVK	0.48	0.3	0.6	0.5	0.3	1.0
				6	8	0	9	
5.	ILZ Žilina	SVK	0.48	0.3	0.6	0.5	0.3	1.0
				3	8	4	5	
6.	TAT Poprad	SVK	0.45	0.2	0.6	0.5	0.3	1.0
				8	8	0	5	
7.	OSR Ostrava	CZE	0.45	0.3	0.5	0.5	0.3	1.0
				9	2	0	9	
8.	SLD Sliač	SVK	0.44	0.3	0.6	0.5	0.3	1.0
				2	0	0	3	
9.	KLV Karlovy Vary	CZE	0.43	0.3	0.5	0.5	0.3	1.0
				1	2	3	7	
10.	PZY Piešťany	SVK	0.36	0.3	0.6	0.5	0.0	1.0
				3	0	0	0	

Z tabuľky je zrejmé, že najvyšší rozptyl vykazujú hodnoty indexu trhového potenciálu a indexu výkonov. Naopak, v prípade koeficientu bezpečnosti všetky letiská dosiahli hodnotu 1.0. Tento fakt je logický, keďže Česká aj Slovenská republika sú hodnotené ako stabilné krajiny. Nízky rozptyl vykázali tiež indexy infraštruktúry a poplatkov. V prípade

infraštruktúry možno poznamenať, že letiská majú relatívne rovnakú vybavenosť. V blízkosti väčšiny z nich sa nachádza kvalitná štvorprúdová cestná komunikácia a existuje pravidelné MHD autobusové spojenie s obsluhovaným mestom, prípadne služby tzv. airport expressu. Koľajová doprava neobsluhuje ani jedno zo skúmaných letísk; do budúcnosti ale možno predpokladať jej zavedenie na bratislavské letisko v rámci jedného z projektov transeurópskych sietí. Ukazovateľ omeškaných odletov letísk česko-slovenského regiónu nevykazujú (s výnimkou Prahy, kde dosahuje 17%). Paušálne preto u všetkých letísk kalkulujeme s úrovňou 20% omeškaných odletov.

Index poplatkov má s výnimkou Brna u všetkých letísk takmer rovnakú hodnotu. Keďže nikde neexistujú letiskové uzávery, variácia sa obmedzuje na letiskové poplatky. Tie sa na Boeing 737 pohybujú v okolí 5000 USD. U letísk, ktorých cenník poplatkov nemáme k dispozícii a správca nereagoval na našu požiadavku o jeho zaslanie (TAT, SLD, PZY), preto tiež počítame s hodnotou 5000 USD. Jedinou významnou odchýlkou od uvedenej sumy je brnenské letisko, kde otočenie plne obsadeného Boeingu 737-800 v rámci pravidelnej leteckej dopravy stojí 2341 USD. V prípade, že nejde o pravidelnú dopravu sa aj v Brne súhrn poplatkov zvýši na dvojnásobok (t.j. 4682 USD) a celkový ACI indikátor klesne na 0.50. Aj v tomto prípade si ale Brno udrží celkovú tretiu pozíciu v tabuľke.

Hodnota indexu výkonov sa pohybuje v širokom rozmedzí 0.00 – 0.87 bodu. Letiská Piešťany a Sliač nemajú v súčasnosti pravidelnú dopravu, čo významným spôsobom znižuje ich hodnotenie. Aj väčšina ostatných letísk je obsluhovaná iba 1-3 aerolíniami s počtom destinácií do 5. Výnimkou je Bratislava a interkontinentálne letisko v Prahe. Nárast počtu pasažierov v rokoch 2002-2007 u všetkých letísk predstavoval viac ako 100%, resp. 97% v prípade Prahy. Jediné letisko v Piešťanoch zaznamenalo tretinový pokles pasažierov. Ide však o letisko bez pravidelnej leteckej dopravy.

Najväčší rozptyl vykazuje index trhového potenciálu. S výnimkou indikátoru liberalizácie, ktorý je u všetkých letísk Európskej únie rovnaký, hodnoty ostatných ukazovateľov variujú o viac ako 0.7 bodu. Najlepšie výsledky dosahujú letiská v hlavných mestách, predovšetkým s ohľadom na vysoké regionálne HDP, resp. populáciu spádovej oblasti. Pražské letisko tiež pôsobí ako hub veľkého sieťového dopravcu a letisko Bratislava ako základňa nízkonákladových aerolíní.

Tabuľka č. 4 prináša porovnanie konkurencieschopnosti slovenských a českých letísk s významnými svetovými letiskami.¹⁴

Tabuľka 4: Porovnanie s najúspešnejšími svetovými letiskami

Poradie	Letisko	Štát	ACI	I _m	I _i	I _{ch}	I _t	SAF
1.	SIN Singapur	SIN	0.85	1.0	0.7	0.9	0.6	1.0
				0	8	5	8	
2.	JFK New York	USA	0.85	1.0	0.7	0.8	0.8	1.0
				0	2	3	4	
3.	EWR New York	USA	0.80	1.0	0.8	0.7	0.7	1.0
				0	1	0	0	
4.	DXB Dubai	UAE	0.80	0.6	0.6	0.9	0.8	1.0
				7	7	7	9	
5.	ATL Atlanta	USA	0.78	0.8	0.7	0.9	0.6	1.0
				0	4	0	9	
6.	DEN Denver	USA	0.77	0.7	0.6	0.9	0.7	1.0
				5	7	4	0	
7.	SFO San Francisco	USA	0.75	1.0	0.8	0.6	0.5	1.0
				0	4	0	7	
8.	MCO Orlando	USA	0.75	0.8	0.6	0.8	0.6	1.0
				3	8	1	8	
9.	DFW Dallas	USA	0.73	0.8	0.7	0.7	0.6	1.0
				0	3	2	7	
10.	LGA New York	USA	0.72	1.0	0.6	0.7	0.4	1.0
				0	6	9	4	

Porovnanie ukazuje, že jediným skutočne celosvetovo konkurencieschopným letiskom na území Českej republiky a Slovenskej republiky je Praha-Ruzyně, ktoré sa hodnotou ACI vyrovná letiskám v San Franciscu a Orlande. Ostatné letiská výrazne zaostávajú. Príčiny

¹⁴ Okrem uvedených desiatich boli v našom výskume zahrnuté aj nasledovné letiská (podľa poradia na 11.-29. mieste): ORD Chicago, MAD Madrid, LGW Londýn, CLT Charlotte, DTW Detroit, MEL Melbourne, CDG Paríž, MUC Mníchov, AMS Amsterdam, SYD Sydney, LHR Londýn, EZE Buenos Aires, ORK Cork, AKL Auckland, FRA Frankfurt, CAI Káhira, JNB Johannesburg, ADL Adelaide a MBJ Montego Bay.

prítom možno vidieť predovšetkým v nízkom trhovom potenciále premietajúcom sa do malého počtu aerolínií obsluhujúcich iba malý počet destinácií.

Konkurencieschopnosť letísk, medzinárodný obchod a transnacionálne korporácie

Existencia vysoko konkurencieschopného letiska so širokou paletou destinácií je pozitívom nielen pre domáce odvetvia naviazané na leteckú dopravu. Z prítomnosti kvalitného letiska profituje tiež mesto, región, prípadne celé národné hospodárstvo. V súčasnom globalizovanom svete založenom na interdependencii národných ekonomík, vysoko rozvinutej deľbe práce, existencii transnacionálnych korporácií a produkcii statkov s vysokou pridanou hodnotou a krátkym životným cyklom je letecká doprava službou bez substitútov. Krajina bez prístupu ku kvalitnej leteckej doprave má tak významnú konkurenčnú nevýhodu.

Hospodárske efekty, ktoré prinášajú vysoko konkurencieschopné letiská regiónu, resp. celej národnej ekonomike možno rozdeliť na 4 základné skupiny: priame, nepriame, indukované a katalytické. Všetky tieto prínosy možno analyzovať tak z hľadiska zamestnanosti, príspevku k rastu hrubého domáceho produktu ako aj iných makroekonomických veličín.

Priame hospodárske prínosy sa týkajú sektoru leteckej dopravy – ide o vplyv na prevádzku letísk, aerolínií, podniky riadenia leteckej prepravy, obrat letiskových obchodov, letiskových reštauračných zariadení a pod. Vysoko konkurencieschopné letiská majú silný potenciál prilákať nové aerolínie, vyvolať otvorenie nových destinácií, a tým zvýšiť počet prepravených pasažierov. Väčší počet letov a pasažierov následne prinesie vyššie príjmy z letiskových poplatkov a rast obratu letiskových komerčných zariadení. To súčasne pôsobí na zvýšenie počtu pracovných miest na letisku.

Nepriame hospodárske prínosy smerujú do odvetví úzko spätých s leteckou dopravou alebo s konštrukciou, resp. zásobovaním letísk. Zo zvýšenia počtu letov a pasažierov na danom letisku nepriamo profituje široká paleta ekonomických subjektov: ide o producentov a dodávateľov leteckých palív, výrobcov náhradných dielcov do lietadiel, stavebné podniky vykonávajúce rekonštrukcie a rozšírenia letísk ako aj podniky výrobné a distribučnej siete zásobujúcej letiskové komerčné prevádzky.

Špecifickým typom sú indukované dopady. Možno ich charakterizovať ako prínosy vyvolané multiplikačným efektom priamych a nepriamych dopadov. Subjekty, ktoré

v priamom alebo nepriamom dôsledku rozšírenia leteckej dopravy získali dodatočnú rentu, použijú túto na nákup statkov a služieb od iných subjektov. Aj na leteckej doprave zdanlivo úplne nezávislé podniky tak indukované profitujú z jej rozšírenia prostredníctvom zvýšenia svojich tržieb.

Priame, nepriame a indukované dopady pôsobia krátkodobo, resp. strednodobo. V závislosti od veľkosti sklonu k spotrebe v danej ekonomike sa ich potenciál skôr alebo neskôr vyčerpá. Ide teda pri nich o čisto kvantitatívnu zmenu.

Z hľadiska medzinárodných hospodárskych vzťahov sú najvýznamnejšou skupinou dopadov katalytické efekty. Sú nositeľmi kvalitatívnych zmien v jednotlivých ekonomikách ako aj v globálnom meradle. Vzhľadom na ich dlhodobý reštrukturalizačný účinok možno tvrdiť, že hospodárske katalytické dopady rozšírenia leteckej dopravy sú väčšie ako úhrn priamych, nepriamych a indukovaných dopadov.¹⁵

Identifikujeme niekoľko typov katalytických efektov. Medzi najdôležitejšie z nich patria dopady na cestovný ruch, zahraničný obchod, produktivitu, hospodársku štruktúru, priame zahraničné investície a sídla transnacionálnych korporácií.

Dopady na cestovný ruch

Zrejme najzjavnejším dôsledkom zvýšenej konkurencieschopnosti letiska a vyššieho počtu prepravených pasažierov je rast v objeme cestovného ruchu. Tento rast má pritom tendenciu byť bidirekcionálny, t.j. tak v počte prichádzajúcich ako aj odchádzajúcich turistov. Vzhľadom na vyššiu príjmovú elasticitu dovolenkových pasažierov v porovnaní s obchodnými cestujúcimi¹⁶ sa dá predpokladať, že akékoľvek zvýšenie počtu pasažierov bude pozostávať predovšetkým z rodinných, resp. turistických návštev.

Katalytické efekty leteckej dopravy na cestovný ruch v Európskej únii analyzuje štúdiá Eurocontrolu. Prichádza k záveru, že jej efekty sú pre Európu z finančného hľadiska negatívne – spotreba európskych turistov v zahraničí prevyšuje zahraničnú spotrebu v Únii o cca. 15-30 percent.¹⁷ Kvalitatívna stránka ale vyvažuje akékoľvek potenciálne finančné negatíva: Letiská umožňujú migráciu za štúdiom, prácou, rodinné návštevy, služobné cesty a pod. Zároveň podporujú kultúrnu, profesionálnu a inteligenčnú výmenu.

¹⁵ Air Transport Action Group: The Economic and Social Benefits of Air Transport 2008. Ženeva: ATAG, 2008. Str. 6.

¹⁶ Vid' napr. InterVISTAS: Air Travel Demand Elasticities. Washington: InterVISTAS, 2007.

¹⁷ Eurocontrol: The Economic Catalytic Effects of Air Transport in Europe. Brusel: Eurocontrol, 2005. EEC/SEE/2005/004. Str. 28.

Príkladom vzájomnej interakcie rýchleho rozvoja letísk a cestovného ruchu je Bratislava. Od roku pred začiatkom prevádzky nízkonákladového dopravcu Sky Europe (2001) do r. 2006 vzrástol ročný počet pasažierov bratislavského letiska z 293 tisíc na 1,9 milióna. V rovnakom období sa zvýšil počet prenocovaní v bratislavskom kraji z 1,2 na 1,7 milióna za rok.¹⁸ Aj keď nárast leteckých pasažierov (cca. 800 tisíc jedným smerom) je vyšší ako nárast prenocovaní (500 tisíc), je zrejmé, že uvedené dve veličiny spolu súvisia. Nárast počtu turistov v bratislavskom kraji bol do veľkej miery zapríčinený zvýšením konkurencieschopnosti letiska M.R. Štefánika.

Dopady na zahraničný obchod

Letecká doprava je v súčasnosti jediným druhom dopravy použiteľným pri interkontinentálnom transporte produktov s vysokou pridanou hodnotou. Tovary sú prepravované tromi spôsobmi: v cargo priestore klasických aerolínií, špeciálnymi cargo lietadlami leteckých spoločností a prostredníctvom tzv. integrátorov. Na všetky tri spôsoby významným spôsobom vplýva konkurencieschopnosť letísk.

Ak letisko dokáže vytvoriť podmienky pre pritiažnutie nových aerolínií a zvýšenie počtu destinácií a frekvencie letov, zvyšuje sa zároveň dostupná užitočná kapacita pre prepravu carga. Z hľadiska ekonomickej teórie zväčšenie kapacity pri inak nezmenených podmienkach (t.j. rast ponuky) stlačí ceny prepravy nadol, čím si ponuka automaticky vytvorí dodatočný dopyt. Vyššia dostupnosť leteckej prepravy statkov pôsobí ako stimul pre zvýšenie obchodovania so zahraničím. Podnikatelia, pre ktorých dovtedy letecká distribúcia tovarov bola finančne neúnosná, začnú využívať jej služby a budú sa snažiť etablovať aj na vzdialených trhoch. Pochopiteľne, efekt zvýšenia zahraničného obchodu sa prejaví aj opačným smerom, t.j. konkurencieschopnosť letiska podporí zvýšenie importu do krajiny. Otázkou tak je, či zvýšenie zahraničnej výmeny bude mať pozitívne alebo negatívne dopady na saldo obchodnej bilancie danej národnej ekonomiky. V podmienkach Európskej únie ako rozvinutej vysoko-konkurencieschopnej ekonomiky bude tento dopad pozitívny a export porastie rýchlejšie ako import.¹⁹

Slovenská aj Česká republika sú súčasťou vnútorného trhu EÚ a schengenského priestoru. Tovary aj pasažieri v ňom majú právo voľného pohybu bez akýchkoľvek diskriminačných obmedzení a bez colných resp. iných protekcionistických opatrení. To

¹⁸ Údaje Štatistického úradu SR: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/index.htm>.

¹⁹ Pozri: Eurocontrol: The Economic Catalytic Effects of Air Transport in Europe. Brusel: Eurocontrol, 2005. EEC/SEE/2005/004. Str. 29-32.

znásobuje význam letísk a ich konkurenčného boja. Pri kvalitnej úrovni cestnej infraštruktúry sa rozširuje spádová oblasť letísk, bez ohľadu na štátne hranice. Letiskovým párom, ktorý možno dnes vnímať ako priamych konkurentov je Viedeň-Schwechat a Bratislava-MRŠ. Ich cestná vzdialenosť je 70km, pričom celý úsek predstavuje diaľnica. Dokiaľ SR nebola členom EÚ, existencia ciel a colnej administratívy do istej miery odrádzala zasielateľov posielat' tovary do Rakúska cez bratislavské a na Slovensko cez viedenské letisko. Tento efekt odvracania obchodu dnes už neexistuje. Letiskové prostredie je preto viac konkurenčné a otvárajú sa nové možnosti pre zahraničný obchod.

Megatrendom začiatku 21. storočia je rozvoj integrátorov. Ide o spoločnosti, ktoré sa zaoberajú výlučne prepravou zásielok od dverí k dverám, a to predovšetkým expresným spôsobom. Tieto transnacionálne korporácie vlastnia lietadlá aj regionálnych cestných dopravcov a tým integrujú celú logistickú sieť pod hlavičkou jednej organizácie. Štyria hlavní integrátori dnes sú FedEx, UPS, DHL a TNT. Pre letiská je mimoriadne dôležité poskytovať integrátorom vysokokvalitné služby. Hlavným dôvodom je, že podiel integrátorov na medzinárodnej leteckej preprave tovaru sa v posledných desiatich rokoch niekoľkonásobne zvýšil. Celková letecká prepravná kapacita dvoch najväčších integrátorov (FedEx a UPS) je 28 000 ton rozdelených na 597 lietadiel. Pre porovnanie, tretie v poradí (Korean Air) má k dispozícii len 2 600 ton a 23 lietadiel.²⁰ Prilákaním integrátorov sa zvýši nielen obrat letiska, ale v konzekvencii aj HDP a zahraničný obchod celého príslušného regiónu.

Dopady na produktivitu

Kým priame, nepriame a indukované dopady sú relatívne ľahko kvantifikovateľné, katalytické dopady na produktivitu je zväčša možné vyčíslit' len spätne. Ako bolo poukázané v predchádzajúcom odseku, kvalitné letiská umožňujú podnikateľským subjektom v regióne rozšírenie odbytových trhov. Zväčšenie počtu zákazníkov vedie k zvýšeniu výroby. Pri zväčšenej výrobe sa fixné náklady podniku rozdelia na vyšší počet vyrobených jednotiek, t.j. príde k úsporám z rozsahu. Ďalším príkladom pozitívneho vplyvu leteckej dopravy na produktivitu môže byť logistika. Spoľahlivé vysoko-frekvenčné letecké spojenia znižujú náklady na skladovanie. Podniky v blízkosti konkurencieschopného letiska môžu prejsť na systém zásobovania a expedície just in time, čo prináša nižšie nároky na skladovú infraštruktúru a zároveň znižuje dodaciu dobu. Rovnako v prípade porúch sa výrazne znižuje čas potrebný na doručenie náhradných dielcov.

²⁰ German Aerospace Center: Annual Analyses of the European Air Transport Market – Annual Report 2007. Kolín: DLR, 2008. TREN/05/MD/S07.74176. Str. 106.

Dopady na hospodársku štruktúru

Letecká doprava prináša do národných ekonomík novú kvalitu hospodárskej štruktúry. Tým, že umožňuje vstup nových zahraničných účastníkov na domáce trhy, zvyšuje konkurenčný boj, najmä v odvetviach s vysokou mierou zisku. To vedie k zvýšenej efektívite a k návratu odvetvia na bežnú úroveň miery zisku. Kvalitné letiská v spojitosti s liberalizáciou zahraničného obchodu tak predstavujú vážnu hrozbu pre monopoly.

Dopady na hospodársku štruktúru majú dynamický charakter a je nemožné vyčíslit' ich ex ante. Možno však konštatovať, že letiská napomáhajú prechodu regiónov na vyšší stupeň rozvoja. Letecká doprava neprináša takmer žiadne výhody pre odvetvia s nízkou pridanou hodnotou a podporuje tak odvetvia orientované na technológie a znalostnú ekonomiku.

Dopady na priame zahraničné investície

Jedným z dôležitých katalytických efektov leteckej dopravy je dopad na priame zahraničné investície. Je pochopiteľné (s ohľadom na vyššie uvedené pozitívne dopady na obchod), že pri rozhodnutiach o investíciách v zahraničí budú investori prikladať vysoký význam dopravnej infraštruktúre v regióne, a to v čoraz väčšej miere práve s ohľadom na leteckú infraštruktúru. Predovšetkým hi-tec investície sa už dnes nezaobídu bez letiska s prístupom k celosvetovej dopravnej sieti.

Hospodársky rozvoj, rast priamych zahraničných investícií a rozvoj letísk so sebou navzájom súvisia a často nie je možné povedať, ktorý z nich je generátorom ostatných. Možno si ale položiť otázku, či existuje na svete prosperujúci región bez prístupu k medzinárodnému letisku. Pokiaľ je nám známe, nie. Dá sa ale nájsť mnoho zaostalých regiónov bez prístupu k letisku. Existencia konkurencieschopného letiska je teda jednou z nutných podmienok hospodárskeho rozvoja.

Napriek tomu, že neexistujú relevantné štúdie potvrdzujúce tento fakt, je možné domnievať sa, že jedným z rozhodujúcich faktorov koncentrácie priamych zahraničných investícií v bratislavskom kraji je popri vysokej kúpnej sile obyvateľstva a kvalitnej infraštruktúre aj konkurencieschopné letisko. Hovoríme pritom o bratislavskom, ale najmä viedenskom letisku. Rovnako Žilina (Hričov) a Poprad (Tatry) majú veľký potenciál rozvoja práve vďaka existujúcim letiskám. Na druhej strane sa nachádza región južného Slovenska, pre ktorý je možnosť prístupu k leteckej doprave značne obmedzená. Domnievame sa, že pre rozvoj regiónu je dôležitá nielen urýchlená výstavba diaľnic, ale aj jeho napojenie na leteckú

sieť. Medzinárodné letisko v oblasti Rimavskej Soboty by určite urýchlilo hospodársky rozvoj a prílev zahraničných investícií do regiónu.

Dopady na sídla transnacionálnych korporácií

S priamymi zahraničnými investíciami úzko súvisí aj problematika voľby firemného sídla. Viaceré štúdie potvrdili, že prítomnosť konkurencieschopného letiska v regióne je jedným z najdôležitejších faktorov braných do úvahy transnacionálnymi korporáciami pri rozhodovaní o umiestnení sídla. Bel s Fagedom po vykonaní extenzívnej ekonometrickej analýzy prichádzajú k záveru, že existuje priama spojitosť medzi počtom interkontinentálnych letov z letiska a počtom transnacionálnych korporácií so sídlom v regióne.²¹ Zároveň poukazujú na vyššiu závislosť firiem znalostnej ekonomiky na leteckej preprave v porovnaní s firmami z iných odvetví. Pri pohľade na výsledky indexu konkurencieschopnosti letísk možno empiricky zistiť, že na popredných miestach sa umiestňujú letiská s vysokým podielom interkontinentálnych letov. Preto robíme záver, že konkurencieschopnosť letísk má priamy vplyv na počet sídel veľkých korporácií v príslušnom regióne.

Záver

V článku bolo poukázané na enormný význam, ktorý má letecká doprava pre národnú ekonomiku v súčasnom globalizovanom svete. Neexistencia kvalitných vysoko konkurencieschopných letísk predstavuje pre štát významnú konkurenčnú nevýhodu. Letiská dokázateľne vedú k zvýšeniu cestovného ruchu, zahraničného obchodu krajiny, majú pozitívny vplyv na produktivitu, menia hospodársku štruktúru a lákajú priame zahraničné investície.

Zvolený spôsob porovnávania konkurencieschopnosti letísk abstrahuje od niektorých faktorov, ktoré iní autori používajú, my ich však nepovažujeme za dôležité. Ide predovšetkým o ukazovatele finančnej výkonnosti letísk a environmentálne faktory. Finančná stabilita je dôležitá pre letiskových akcionárov; naopak, letecké dopravné spoločnosti nemajú dôvod zohľadňovať ju pri rozhodovaní o letovom pláne. V prípade, že dané letisko poskytuje všetky požadované služby na dobrej úrovni a za prijateľnú cenu, jeho finančná situácia nie je rozhodujúca. Z hľadiska racionálnych rozhodnutí je zadĺžené, ale fungujúce letisko s nízkymi

²¹ BEL, G. – FAGEDA, G.: Getting There Fast: Globalization, Intercontinental Flights and Location of Headquarters. In: Harvard University Research Working Paper Series. September 2005. 29 s. WP05-04.

poplatkami pre aerolínie lepším variantom ako finančne dobre zabezpečené letisko s vysokou úrovňou poplatkov. Rovnako environmentálne faktory nepovažujeme za výnimočne dôležité.

Vypracovaný index konkurencieschopnosti nezohľadňuje typ vlastníctva letísk. Historicky boli letiská vlastnené štátom, resp. nižšími orgánmi štátnej správy a samosprávy; postupujúca privatizácia transformuje čoraz viac letísk do súkromných rúk. Považovať súkromným investorom spravované letiská za konkurencieschopnejšie by však bola číra špekulácia.

Vynechávame aj niektoré iné faktory, ktoré nepochybne majú vplyv na konkurenčné postavenie letísk, ich vplyv je ale ťažké kvantifikovať. Zároveň pre jednoduchosť vynechávame menej dôležité faktory. Ako príklad možno uviesť geografickú polohu letiska, typické poveternostné podmienky, technologickú pripravenosť letiska na lietadlá novej generácie (Airbus A380, Boeing 787) a pod.

Je nutné upozorniť na fakt, že letiská sú porovnávané výlučne z hľadiska konkurencieschopnosti v osobnej leteckej doprave. Cargo sektor má svoje vlastné špecifiká, ktoré presahujú rozmer nášho výskumu. Vo všeobecnosti však na Slovensku ani v Čechách neexistujú samostatné nákladné letiská (ako napr. Wilmington, OH a pod.). Cargo preprava sa tak uskutočňuje predovšetkým z letísk Praha-Ruzyně a Bratislava-Milana Rastislava Štefánika, a to tak prostredníctvom nákladného priestoru osobných lietadiel ako aj integrovaných operátorov (FedEx, UPS, DHL, TNT).

V prípade záujmu o dáta použité pri výpočte indexu konkurencieschopnosti letísk, kontaktujte autora.

Použitá literatúra:

Air Transport Action Group: *The Economic and Social Benefits of Air Transport 2008*. Ženeva: ATAG, 2008. 28 s.

BARROS, C.P. – DIEKE, P.U.C.: Performance evaluation of Italian airports: A data envelopment analysis. In: *Journal of Air Transport Management*, 2007, Vol. 13, pp. 184-191.

BEL, G. – FAGEDA, G.: Getting There Fast: Globalization, Intercontinental Flights and Location of Headquarters. In: *Harvard University Research Working Paper Series*. September 2005. 29 s. WP05-04.

German Aerospace Center: *Annual Analyses of the European Air Transport Market – Annual Report 2007*. Kolín: DLR, 2008. TREN/05/MD/S07.74176. 224 s.

Eurocontrol: *The Economic Catalytic Effects of Air Transport in Europe*. Brusel: Eurocontrol, 2005. EEC/SEE/2005/004. 72 s.

InterVISTAS: *Estimating Air Travel Demand Elasticities*. Washington: InterVISTAS, 2007. 49 s. (dostupné na <http://www.iata.org>)

MARTIN, J.C. – ROMAN, C.: The relationship between size and efficiency: A benchmarking analysis of Spanish commercial airports. In: *Airport Management*, 2008, Vol. 2, pp. 183-197.

MICCO, A. – SEREBRISKY, T.: Competition regimes and air transport costs: The effects of open skies agreements. In: *Journal of International Economics*, 2006, Vol. 70, pp. 26-51.

OSN: *Urban agglomerations 2007*. UN Publication ST/ESA/SER. A/277, 2008.

PARK, Y.: Applications of a fuzzy linguistic approach to analyze Asian airports' competitiveness. In: *Transportation Planning and Technology*, 1997, Vol. 20, pp. 291-309.

PARK, Y.: An analysis for the competitive strength of Asian major airports. In: *Journal of Air Transport Management*, 2003, Vol. 9, pp. 353-360.

REYNOLDS-FEIGHAN, A. – MCLAY, P.: Accessibility and attractiveness of European airports: A simple small community perspective. In: *Journal of Air Transport Management*, 2006, Vol. 12, pp. 313-323.

Energetika ázijských krajín na príklade Číny a Indie

Maria Glavatskikh

Abstrakt

Za posledné desaťročie sa vo svete vyskytol nový fenomén v oblasti takzvaných „leadership“ v globálnom ekonomickom raste. Rýchlosť zmien sa stále zväčšuje. Akcelerátorom rastu sú inovácie vo svete globalizácie. Svetový rozvoj určuje rastúce množstvo a novú kvalitu hráčov. K tradičným centráram sily sa pripojili Čína a India.

Dynamický rast Čínskej a Indickej ekonomiky za posledné roky prispel k rastu výroby a spotreby ropy. Tak, Čína a India mali podiel na svetovej spotrebe ropy v roku 2008 na úrovni 346 mil. ton¹ a 150 mil. ton ropy², čo predstavuje v prípade Číny 8,2 % z celkovej svetovej spotreby a v prípade Indie 3,2 %. Oba štáty majú veľmi výrazný podiel na celkovom ročnom absolútnom raste nielen celkovej spotreby energie, ale najmä ropných produktov.

Kľúčové slova: Čína, India, ekonomický rast, spotreba energie, konkurencia v oblasti energetických zdrojov.

Abstract

For the last ten years in the world appears new phenomenon in brand so-called „leadership“ in global economical growth. Rapidity of changes is expanding all the time. Innovations are accelerators of growth in the world of globalization. The world expansion is defined by increasing quantity and new quality of players. To traditional power centre are added China and India.

For the last years the dynamical growth of China's and Indian's economy contributes to increase of production and oil consumption. In the year 2008 China and India had a share on the world oil consumption 346 mil. ton and 150 mil. ton, in China's case it's 8,2% of the whole world consumption and in India case it's 3,2%. The both states has expressive share on the all year absolute growth not only all energy consumption, but especially oil products.

Key words: China, India, economic growth, power consumption, competition in the world of energy resources.

¹ http://russian.china.org.cn/business/txt/2008-02/08/content_9662256.htm

² gov.cap.ru/home/15/vystavka/deli-2007/obzor_indiy.doc – Stručný prehľad ekonomiky Indie.

Úvod

Energetické zdroje sú dôležitou hmotnou základňou pre existenciu a rozvoj ľudstva. Pri pozorovaní histórie jeho rozvoja, je vidieť, že každý značný progres civilizácie ľudstva bol sprevádzaný zlepšením a zmenou zdrojov energie. Osvojenie a použitie energetických zdrojov pridajú výkonný impulz pre ďalší rast svetovej ekonomiky a rozvoju ľudskej spoločnosti. Za posledných 100 rokov rozvinuté krajiny postupne ukončili proces industrializácie, pritom vynaložili veľké množstvo prírodných zdrojov, najmä energetických. V súčasnosti niektoré rýchlo rozvíjajúce sa krajiny vstupujú do etapy industrializácie, pritom rast energetických výdavkov sa stáva objektívnou potrebou pre zabezpečenie sociálno-ekonomického rozvoja. Čína a India sú štátmi, ktoré sa rýchlo rozvíjajú. Rozvoj ekonomiky a likvidácia chudoby v dlhoročnej perspektíve sú hlavnými úlohami vlády a ľudí.

Hlavným cieľom je prieskum miesta a významu energetiky v ekonomike Číny a Indie, energetických zdrojov a ich spotreby. Ázijská rozvojová banka zvýšila prognózu tempa rastu HDP Ázií v roku 2010, čo znamená rast parity kúpnej sily v porovnaní s hospodársky vyspelými štátmi a nárast v dopyte po rope a plyne, v dôsledku čoho sa konkurencia v oblasti energetických zdrojov a trhov jednoznačne stane ostrejšia. Podľa referátu banky Čína a India sú východiskom z krízy ekonomiky celého regiónu. Úspešné odolávanie kríze posilňuje ich pozície v globálnej ekonomike, najmä v riešení otázky zabezpečenia energetickými zdrojmi pre ďalší rast a rozvoj národnej ekonomiky.

Miesto energetiky v ekonomike Číny a Indie

Od začiatku 70-tych rokov minulého storočia, Čína ako rozvíjajúca sa krajina s najväčším tempom rozvoja vo svete dosahuje dobré výsledky v sociálno-ekonomickom rozvoji a upútava medzinárodnú pozornosť. Tak v súčasnosti Čína je druhou najväčšou krajinou vo svete podľa výroby a spotreby zdrojov energie. Stály rast dodávok rôznych druhov energie zabezpečuje dôležitú podporu pre sociálno-ekonomický rozvoj, a rýchle tempo spotreby energetických zdrojov otvára priestor pre rozvoj svetového trhu týchto tovarov. Čína sa stala potrebnou zložkou svetového trhu energetických nosičov, a hrá stále väčšiu a kladnú rolu v zabezpečení energetickej bezpečnosti vo svete. Čínska vláda sa riadi vedeckou koncepciou rozvoja a rýchlym tempom pestuje moderný energetický priemysel, realizuje štátnu politiku, ktorá je založená na ekonómii prírodných zdrojov a ochrane životného prostredia, staví do popredia tvorbu energeticky šetriacej spoločnosti s priateľským vzťahom k životnému prostrediu pri realizácii stratégie industrializácie

a modernizácie, buduje inovačný štát s trvalo udržateľným rozvojom a snaží sa prispieť ku ekonomickému rozvoju a prosperovaniu planéty. Od začiatku uskutočnenia politiky reforiem v Číne energetický priemysel krajiny sa rozvíja rýchlym tempom a takým spôsobom zabezpečuje dlhotrvajúci a dynamický rast národného hospodárstva. V rozvoji zdrojov energie sa Čína riadi princípom „úsporného, čistého a bezpečného rozvoja“. Za obdobie 1980-2009 priemerný ročný rast národného hospodárstva dosiahol 9,8%, a ročná spotreba energie tvorila iba 5,6%.³ Medzi energetickými zdrojmi prevládajú uhlie, hlavnú rolu hrá elektrická energia a zároveň sa osvojuje ropa, zemný plyn a obnoviteľné zdroje energie.

India je rozvíjajúca sa agrárna industriálna krajina s vyvinutým priemyslom. Často ju volajú krajinou paradoxov. India má veľké množstvo prírodných zdrojov, najmä veľké zásoby uhlia a železnej rudy. Pri spotrebe prvotných zdrojov energie podiel uhlia tvorí ¾ celkovej spotreby. Podľa jeho ťažby India sa nachádza na treťom mieste vo svete po Číne a USA. Ale niektoré prírodné zdroje buď vôbec sa nenachádzajú na územie krajiny alebo sú nedostatočné. Za roky rozvoja India dosiahla veľké úspechy v ekonomike ale do teraz štvrt' obyvateľstva žije za hranicou chudoby. India je veľmi atraktívna pre zahraničných investorov vďaka veľkému trhu, ktorý sa stále rozvíja, infraštruktúre, finančnému sektoru a pružnému regulačnému prostrediu. V najbližšej perspektíve chce vláda Indie zachovať trvalý rast ekonomiky na úrovni 8-9%⁴, urýchlený rozvoj priemyslu, uskutočnenie reforiem v poľnohospodárstve pre riešenie existujúcich problémov, zväčšiť export krajiny a zväčšiť efektivitu a transparentnosť finančného systému a zabezpečiť ročný prítok priamych zahraničných investícií. V rokoch 2008-2009 Ministerstvo energetiky Indie spolu s regionálnymi orgánmi uskutočnilo realizáciu krátkodobých a dlhodobých programov rozvoja elektrickej energetiky a programy tvorby jednotného energetického systému, rozvoja atómovej, veternej, slnečnej energetiky atď. Základným cieľom programov je likvidácia deficitu elektrickej energetiky a zabezpečenie stále rastúcej potreby ekonomiky.

Energetické zdroje Číny a Indie

Energetické zdroje sú základom pre rozvoj energetiky. Po vzniku Novej Číny v krajine prieskum energetických zdrojov sa stáva viac intenzívnejší. V Číne stav energetických zdrojov sa charakterizuje nasledujúcimi špecifikami: veľké súhrnne množstvo energetických nosičov. Čína disponuje rozmanitými zásobami nerastných energetických surovín, pri tom

³ http://russian.china.org.cn/government/archive/baipishu/txt/2008-06/17/content_15840243.htm - Situácia a politika Číny v sfére energetiky.

⁴ gov.cap.ru/home/15/vystavka/deli-2007/obzor_indiy.doc

vedúcu rolu hrajú čierne uhlie. V provincii Siňczjaň bolo zistené veľké ložisko uhlia, potvrdené zásoby ktorého tvoria viac ako 200 miliárd ton, pri dnešnej úrovni spotreby tieto stačia Číne na 100 rokov, podľa Čínskeho informačného internet -centra. Podľa hodnotenia niektorých odborníkov, zásoby ložiska, ktoré sa nachádza v Čžungarskej priehlbine môžu tvoriť viac ako 390 miliárd ton.⁵

Podľa zásob čierneho uhlia Čína sa nachádza na treťom mieste vo svete, zásoby tvoria 13% svetových. Zistené zásoby ropy a zemného plynu nie sú veľké, ale sú veľké potenciálne možnosti zistenia takých energetických surovín ako horľavé bridlice a plyn uhoľných slojov. Čína disponuje veľkými zásobami obnoviteľných energetických zdrojov. Čína je na prvom mieste vo svete podľa zásob vodnej energie, ktoré tvoria 12%. Ďalším špecifikom Číny je nízka úroveň disponovania energetickými zdrojmi na osobu, čo je podmienené veľkým počtom obyvateľstva. Zdroje uhlia a vodnej energie na obyvateľa sa rovnajú 50% svetovej úrovni, a ropy a zemného plynu – iba okolo 1/15.⁶ Energetické zdroje sú rozmiestnené nerovnomerne. Uhlie najmä v Severnej a Severozápadnej Číne, a ložiská ropy a zemného plynu sú sústredené vo východných, centrálnych a západných regiónoch krajiny, taktiež vo vodných plochách. Aj keď vedúci spotrebitelia energie sa nachádzajú v ekonomicky rozvinutých pobrežných rajónoch Juhovýchodnej Číny, geografia rozmiestnenia energetických zdrojov je veľmi odlišná od geografie ich spotrebiteľov. Ďalším špecifikom je problém spracúvania energetických zdrojov. V porovnaní so situáciou v iných krajinách uhlie v Číne je uložené v ťažkých geologických podmienkach pre spracúvanie.

V roku 2020 ročný dopyt Číny na ropu bude tvoriť 560-600 mil. ton. Takú prognózu predpovedá zástupca riaditeľa Centra výskumu energetickej ekonomiky a stratégie jej rozvoja pri Štátnom komitáte rozvoja a reforiem Číny Lju Sjaoli. Podľa nej dopyt Číny raste rýchlym tempom, ročná potreba krajiny v rope v roku 2015 dosiahne 490-520 mil. ton. V roku 2008 ťažba ropy v Číne sa nachádzala na úrovni 190 mil. ton, vrátane 84,8% ropy bolo dosiahnuté na ropnej ťažbe na pevnine. Čistý objem importu ropy sa rovnal približne 200 mil. ton. Závislosť Číny od importu ropy tvorila 51%. V budúcnosti zásobovanie ropou v krajine bude zabezpečené ťažbou na ropných ložiskách, ktoré sa nachádzajú v Západnej časti Číny a na more, tak tiež na starých ťažbách. Lju Sjaoli predpovedá, že ťažba ropy v krajine v roku 2010 bude tvoriť 200 mil. ton, a v roku 2020 – 200-220 mil. ton.⁷

⁵ <http://www.rosinvest.com/news/575504/> - V Číne je objavené veľké ložisko uhlia.

⁶ http://russian.china.org.cn/government/archive/baipishu/txt/2008-06/17/content_15840243.htm - Situácia a politika Číny v sfére energetiky.

⁷ http://belta.by/huachi.nsf/belta_inter/11149041FEAA925E4225763A0049D75B?opendocument.

V roku 1947 India získala nezávislosť a Džavacharlal Neru stanovil hlavný cieľ, ktorý spočíval v zabezpečení krajiny ropou a plynom. Za 35 rokov bolo objavených 60 ložísk ropy a plynu, zásoby ropy tvorili 515 mil. ton (vrátane morské – 250 mil. ton), plynu – 400 miliárd kub.m.; 24 ložísk bolo uvedených do exploatácie. India sa stála štátom, v ktorom ťažiť ropa.⁸

Územie Indie tvorí 3,2 mil. km². Z 26 sedimentačných bazénov iba v 6 zistené priemyselné zásoby ropy a plynu. Špecifikom je to, že 56% všetkých perspektívnych bazénových plôch patria ku morským plochom, z nich značný podiel (1,35 mil. km²) – k hlboko vodnému sektoru. Jedným z problémov je nízka úroveň konkurencie medzi ropnými plynovými spoločnosťami. V súčasnosti v Indie fungujú okolo 20 štátnych a súkromných národných ropných a plynových spoločností, ktoré ako pravidlo, vykonávajú plný cyklus prác – od prieskumu do spracúvania; prieskum a ťažbu vodných plôch uskutočňujú viac ako 100 servisných spoločností.

Vedúcu rolu v prieskume a ťažbe ropy udržiava Štátna korporácia ropy a plynu (ONGC), ktorá oslávila 50. narodeniny v roku 2006, jej patrí aj iniciatíva v hľadaní alternatívnych zdrojov energie. ONGC otvorilo 367 ropných a plynových ložísk, z nich 233 na pevnine a 134 na mori. Celková ťažba tvorila: ropy – 790 mil. ton, plynu – 460 miliárd kub.m. Dnes táto spoločnosť ťaží 80% indickej ropy. Jedným zo špecifik je ropná a plynová „intervencia“ Indie. Pre splnenie daného účelu bola vytvorená špeciálna podskupina ONGC Videsh Company (OVL), ktorá realizuje 38 projektov v 18 krajinách.

India realizuje všetky svoje možnosti pre získanie alternatívnych zdrojov energie, a to sú metán z uhoľných plástov, podzemné splyňovanie uhlia, veterná, slnečná, vodíková, prílivová a odlivová energetika, plynový hydrát. Dnešné zdrojové hodnotenie Indie tvorí okolo 200 triliónov ton uhľovodíkových plynov, vrátane nakopenia plynových hydrátov. Za najperspektívnejšie sa považujú Andamanské ostrovy, kde zásoby hydrátových plynov sa hodnotia v 6 triliónov kub.m. Vláda Indie spracovala národný program o plynových hydrátoch, ktorý je zameraný na prieskum a osvojenie zdrojov plynových hydrátov v krajine.

Okrem toho, v Indii sa používajú aj tradičné obnoviteľné druhy paliva. Pre uspokojenie potreby sa používa suchý hnoj a drevo. Podľa expertov, podiel týchto druhov paliva tvorí 20% celkovej spotreby energie v Indie.

⁸ <http://www.oilandgaseurasia.ru/articles/p/101/article/971/> - Energetika Indie – minulosť, prítomnosť, budúcnosť.

Záver

Energetika a energetické zdroje sú základom pre rozvoj ekonomiky, a preto zväčšenie energetického potenciálu znamená nezávislosť a prekvitanie každého štátu v procese globalizácie. Dynamický rast ekonomiky ázijských krajín za posledné roky prispel k rastu výroby a spotreby zdrojov energie. India a Čína v súčasnosti využívajú všetky svoje možnosti pre získanie alternatívnych zdrojov energie, zníženie energetickej závislosti pri zachovaní svojho ekonomického rastu.

Napriek ťažkej situácii vo svete, Ázia, ktorá sa nachádza na správnej ceste rozvoja môže sa stať rušňom globálnej ekonomiky, podľa referátu Ázijskej rozvojovej banky. Medzi základné faktory rýchlej regenerácie vedúcich krajín regiónu patrí nemennosť ich finančného sektoru, zníženie centrálnymi bankami základných diskontných sadziieb na nízku úroveň, taktiež moderné anti-krízové vládne programy. Celkový objem štátneho prílevu kapitálu do sektoru reálnej ekonomiky Ázii prekročil 950 miliárd dolárov, vrátane anti-krízového balíku Čínskej vlády na sumu 586 miliárd dolárov.⁹

„Veľké ázijské ekonomiky – Čína a India – v pozadí krízy, zníženia spotreby a slabo fungujúcich kreditových trhov ukazujú kladnú dynamiku HDP. Tak kríza zvýšila relatívny podiel rozvojových krajín vo svetovom HDP, predovšetkým vďaka Juhovýchodnej Ázii,“ – podľa slov riaditeľa oddelenia ekonomickej analýzy Ázijskej banky rozvoja Evgenija Vinokurova. – Na poslednom summite G20 hlas rozvíjajúcich sa krajín bolo dobre počuť. Táto tendencia bude iba zosilňovať pri diskusiách o globálnych trhovách, investičných, finančných a energetických otázkach“.

Použitá literatúra

GOGOLEV, K.: *India, Čína, Japonsko*. – 4. vydanie., 2004.

POPOV, A.: *Politické systémy a politické režimy v Číne 20. storočia.*, 2007.

WORKIE, T. M.: *Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky EÚ*. SAV, Bratislava, 2006.

<http://www.finam.ru/analysis/conf000010027C/default.asp> - on-line konferencie - *Čína vo svetovej ekonomike: lokomotíva ostala bez motoru?*

GOLDSTEIN A., PINAUD N., REISEN H., CHEN X. *The Rise of China and India (What's in it for Africa)*. OECD 2006.

⁹ http://russian.china.org.cn/government/archive/baipishu/txt/2008-06/17/content_15840243.htm - Situácia a politika Číny v sfére energetiky.

CUI L., SYED M. *The Shifting Structure of China's Trade and Production*. IMF Working Paper. [online]. WP/07/214. IMF, 2007.

dostupné na internete: <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2007/wp07214.pdf>>

LAMPTON D.M. *The Faces of Chinese Power, Foreign Affairs*. In: Foreign Relations. Január/Február 2007. New York: Council of Foreign Relations. 2007.

World Oil Outlook 2007. [online]. OPEC (Vienna, Austria), 2007. Dostupné na internete:

<<http://www.opec.org/library/World%20Oil%20Outlook/pdf/WorldOilOutlook.pdf>>

http://russian.china.org.cn/business/txt/2008-02/08/content_9662256.htm

gov.cap.ru/home/15/vystavka/deli-2007/obzor_indiy.doc

<http://www.rosinvest.com/news/575504/>

<http://www.ua.all-biz.info/news/index.php?newsid=298702>

http://russian.china.org.cn/government/archive/baipishu/txt/2008-06/17/content_15840243.htm

<http://www.oilandgaseurasia.ru/articles/p/101/article/971/> - *Energetika Indie – minulosť, prítomnosť, budúcnosť*

http://belta.by/huachi.nsf/belta_inter/11149041FEAA925E4225763A0049D75B?opendocument

Seminár na tému: „Globálna kríza a jej politické, bezpečnostné a ďalšie súvislosti a následky z pohľadu teórie medzinárodných vzťahov“

Miroslav Kupkovič

25. februára 2009 sa konalo vedecké zasadnutie Katedry medzinárodných politických vzťahov Fakulty medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave, ktorého súčasťou bol seminár na aktuálnu tému „**Globálna kríza a jej politické, bezpečnostné a ďalšie súvislosti a následky z pohľadu teórie medzinárodných vzťahov**“. Úvodný príspevok predniesol vedúci katedry doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.. Konštatoval, že o globálnej kríze v súčasnosti už existuje množstvo úvah, ktoré sa zatiaľ vyznačujú prílišnou neusporiadanosťou. Prevažuje tu mediálny a politický pohľad, často sú prezentované stanoviská rôznych manažerov. Čo absentuje je zväčša mlčanie teoretickej sféry (ekonómov, politológov, filozofov, právnikov, historikov a pod.). V tejto ideovej neistote je isté len to, že nevie čo si s fenoménom globálnej krízy počať. Česť zachraňuje malá skupina výskumníkov zo Slovenskej akadémie vied (Kárász, Páleník), ktorá však nenachádza rovnocenných partnerov a to ani v podobe prívržencov prípadne oponentov. Vzniká kríza slovenského ekonomického i politického neoliberalizmu, ktoré oba s najväčšou pravdepodobnosťou smerujú k vlastnej intelektuálnej skaze a sebazániku.

Možno rozlíšiť nasledovné východiská pohľadu na globálnu krízu:

- **ekonomické** – je symptomatické, že na Fakulte medzinárodných vzťahov sa o tejto téme, ktorá môže vyústiť do paradigmatickej zmeny v nazeraní na svetovú ekonomiku, diskutuje zatiaľ málo,
- **v rámci teórie medzinárodných vzťahov ide o pohľad inklinujúci ku kritickým teóriám**, ktoré zvyrazňujú nové podoby hegemonie v nich (Immanuel Wallerstein, postmodernizmus, neomarxizmus – neogramsciánstvo),
- pohľad, ktorý je spätý s **historickou sociológiou** (Ch. Tilly, M. Mann) zvyrazňujúci protirečivú úlohu moci a bohatstva.

Tieto vyššie uvedené konštatovania môžu viesť k renesancii marxizmu, jeho politickej ekonómie i náuky o spoločnosti.

V hľadaní základných príčin globálnej krízy možno vyjsť z nasledovných hypotéz:

1. Základnou príčinou krízy je dlhodobo deformovaný spôsob dosahovania, udržiavania a distribúcie bohatstva a moci, ktorý sa mimoriadne zdynamizoval v posledných dvoch - troch desaťročiach.
2. Napriek tomu, že sa globálna kríza očakávala (znepokojenie sa u časti odbornej verejnosti objavuje už na jeseň 2007), prepukla relatívne prudko v lete 2008, bez schopnosti systémovo na ňu reagovať. Vidia sa skôr podnety, ktoré viedli k jej prepuknutiu, ale neuvažuje sa o jej príčinách, ktoré spočívajú práve vo vytvorenom systéme bohatstva a moci – obavy z jeho regulácie.
3. Existuje až panický strach z diskontinuity, pričom sa pripúšťa, že kríza bude nielen dlhá a ťažká, ale že sa zmení svet viac, ako sa zmenil po zániku bipolárneho usporiadania medzinárodných vzťahov. Globálna kríza mení svet podobne, ako ho menil rozpad ZSSR, konštatuje G. Soros. Prezident Obama však v inauguračnom prejave akoby zmeny spojené s globálnou krízou nevidel, nevzdáva sa cieľa udržania vedúceho postavenia USA vo svete, vykresľuje svet okolo USA ako svet nenávisti a násilia.

Tieto tri hypotézy vyúsťujú do neekonomického záveru. Politické turbulencie pred dvadsiatimi rokmi v bývalých európskych socialistických krajinách sa dnes z pohľadu globálnej krízy javia nie ako snaha Západu o rozšírenie zóny demokracie a stability ale ako snaha získať a obsadiť nové trhy (priestor pre ekonomický rast Západu). Príklady sú očividné. Väčšina bývalých štátov RVHP nedosahuje úroveň rôznych ekonomických ukazovateľov z konca 80. rokov 20. storočia a sotva ju v blízkej budúcnosti dosiahne – Maďarsko, Ukrajina, pobaltské štáty. Za týmito politickými zmenami neboli žiadne sprisahania zosnované tajnými službami či spoločnosťami slobodomurárov a pod.. K autorstvu sveta, ktorý dnes žijeme sa však nikto nehlási.

V teórii medzinárodných vzťahov, ak sa charakterizuje obdobie po skončení studenej vojny, sa poukazuje na to, že zásadne nové podmienky medzinárodných vzťahov tentokrát nevznikli po svetovej vojne, či vojne veľkého rozsahu (ako to bolo na začiatku predchádzajúcich etáp medzinárodných vzťahov) a na ňu nadväzujúcej sérii rokovaní, zmlúv, organizácií, paktov a pod..

Je na mieste otázka o aké obdobie medzinárodných vzťahov ide:

- Ide o prechodné obdobie?
- Začala sa postvestfálska éra?
- Nesiahnuť po kategórii epocha (historická epocha)?

Ako teda označiť a ako zaradiť situáciu, ktorá vznikla v spojitosti s globálnou krízou? Je potrebné sa vrátiť k pojmu globalizácia, pojmu, ktorý vzniká na začiatku 90-tych rokov ako potreba označiť „novú jednotu sveta“ (Wallerstein). Pri hľadaní koreňov možných historických príčin súčasnej globálnej krízy je nevyhnutné trezливо sa orientovať v spleti mnohostranných a zložitých súvislostí, na ktoré odpoveď nachádzame v odbornej literatúre. Na tomto základe bolo vyselektovaných šesť medzníkov vymedzujúcich spätne posledné poltisícročie, medzníkov, ktoré idú spätne ďalej ako len za prelom 80. a 90. rokov 20. storočia:

1. Na koniec 70. rokov minulého storočia, keď začali pôsobiť sociálno-ekonomicky deformované „reaganomika“ a „tatcherizmus“, ktoré sa vydávali za jeden z faktorov, čo sa podieľal na páde socializmu v strednej a východnej Európe. Zrejme však išlo len o efemérnu ideu bez šance na dlhodobú realizáciu.
2. Na koniec 40. rokov 20. storočia. Ide o výsledok procesov, pre ktoré sa vytvoril priestor vo vývoji svetovej ekonomiky a politiky, v podmienkach keď sa USA stali supervelmocou stojacou na čele západného bloku a chceli vytvárať svet na svoj obraz (realizácia Marshallovho plánu – napojenie európskej ekonomiky na ekonomiku USA).
3. Do 30. rokov 20. storočia ide o návrat k situácii z veľkej hospodárskej krízy v 30. rokoch, ale v inej historickej podobe, keď sa postupne odbúrali všetky opatrenia, ktoré sa prijali a vykonali na zabránenie jej opakovaniu.
4. Na koniec 19. storočia. Spája sa so vznikom imperialistického štádia vývoja kapitalizmu. Nejde len o marxistickú (leninskú) teóriu imperialismu, ale aj o jeho charakteristiku podanú J.A. Hobsonom a neskôr rozpracovanú z viacerých hľadísk a prístupov.
5. Do 18. - 19. storočia. Ide o pohľad, ktorý je spojený so vznikom západnej, modernej (industriálnej) spoločnosti, čo evokuje v rôznych podobách najmä návrat k Marxovi a marxizmu.
6. Zhruba pred 500 rokov. Ide o pohľad, ktorý prezentuje teória sveto-ekonomiky a na ňom založenom sveto-systéme, známa z diela I. Wallersteina.

Je pravdepodobné, že časom vystúpia do popredia **bezpečnostné problémy**. Kríza vzhľadom na svoj charakter, rozsiahlosť a mnohostrannosť má výrazný rozsah a obsah. Povedie k zmenám aj v oblasti medzinárodnej bezpečnosti, o čom sa teraz príliš nehovorí. Bezpochyby priame **finančné a ekonomické dopady krízy a ich sociálne súvislosti** (najmä

hrozba nezamestnanosti, chudoby a s nimi spojené ďalšie negatívne javy a procesy) a perspektívy ich rozširovania **sú príliš desivé.**

Pri forsírovaní neoliberalného fetišu ekonomického rastu založeného na spotrebe sa neuvažovalo o rozvoji (a už vonkoncom nie o trvalo udržateľnom). Nový pohľad na bezpečnosť je však spojený s potrebou zaistenia rozvoja subjektu (štátu), čo stavia problém do kvalitatívne inej roviny aj vo vzťahu k súčasnej kríze.

S komentárom k úvodnému slovu doc. Škvrndu vystúpil PhDr. Peter Greguš, CSc., ktorý nazval liekom na svetovú hospodársku krízu – „New Deal F.D. Roosevelta“. Ten už v inauguračnom prejave v marci 1933 za vinníka hospodárskej krízy označil „peňazomencov“, ktorí sa riadia pravidlami „triedy sebcov“, teda finančný kapitál. Sľúbil znížiť nezamestnanosť, ktorá presahovala 25% a zaviesť štátny dozor nad všetkým peňažníctvom, ktorý by zabránil špekuláciám s peniazmi druhých a zaistil zdravú menu. Mobilizujúcou bola myšlienka, že ľudia sa musia obávať pred strachom, ktorý by bránil prijímať nevyhnutné riešenia. V rámci prvých 100 dní svojej vlády mal odvahu dať schváliť zákon o úsporných opatreniach, ktorý znižoval penzie pre federálnych úradníkov a vojnových veteránov. K najdôležitejším opatreniam však patrili štátne regulácie v oblasti ekonomiky.

Poriadok do priemyslu a obchodu mal zaviesť Zákon o priemyselnej obnove (NIRA). Zákon umožňoval stanovovať výrobné kvóty, upravoval pracovné podmienky robotníctva (určenie výšky minimálnych miezd a maximálnej dĺžky pracovného času) a zároveň mal obmedziť nečestné konkurenčné praktiky. Krízu v poľnohospodárstve mala riešiť jeho regulácia, ktorá mala drasticky znížiť produkciu a veľkosť obrábanej pôdy. Cieľom tejto reštriktívnej politiky bolo dosiahnuť aby sa pokryl dopyt po poľnohospodárskych produktoch za vládou stanovené ceny, ktoré sa mali stanoviť tak, aby sa vyrovnal dovtedajší vysoký nepomer medzi cenami priemyselných a poľnohospodárskych produktov.

Najdrastickejším problémom bolo ako vyriešiť nezamestnanosť, keďže počet nezamestnaných prevyšoval 14 miliónov. Jediným reálnym a účinným riešením mohol byť iba rozsiahly program verejných prác. Tu narazil Roosevelt aj na odpor niektorých členov jeho vlády. Aj keď sa mu toto riešenie podarilo napokon presadiť, mohol ho uskutočňovať len pomaly a po etapách. Spektrum verejných prác bolo široké, výstavba elektrární, plynární, prístavov, letísk, mostov, verejných budov, nemocníc, priehrad, ciest a železníc, ale aj obytných budov. Prijali sa aj opatrenia na pomoc nezamestnaným duševne pracujúcim, napríklad sa zriaďovali štátne orchestre pre nezamestnaných hudobníkov, boli zakladané štátne inštitúcie na vedecký výskum a pod.

Výsledky politiky New Dealu neboli najprv výrazné. Priemyselná výroba síce zaznamenala od marca do júna 1933 istý vzostup, no potom nasledoval znova pokles. Lenže počet nezamestnaných sa zakrátko znížil o 3 milióny. Avšak dopady politiky New Dealu sa už od začiatku roku 1934 začali pozitívne prejavovať do tej miery, že bolo zrejmé, že nastáva koniec hospodárskej krízy. Podnikatelia, ktorí najprv v politike New Dealu videli jedínú záchranu, ju začali považovať za neúnosné obmedzovanie súkromnej iniciatívy. Predovšetkým sa to prejavovalo v nedodržiavaní predpisov o dĺžke pracovnej doby a výške miezd.

Jedinou mocenskou inštitúciou, ktorá začala Rooseveltovej politike klásť tvrdý odpor bol Najvyšší súd USA. Justičný aparát a menovite Najvyšší súd bol obsadený zväčša ľuďmi, ktorí boli menovaní do úradu počas vlády republikánov. V roku 1935 Najvyšší súd vyhlásil za neústavné hlavné zákony tvoriace New Deal a to Zákon o priemyselnej obnove (NIRA) a Zákon o ozdravení poľnohospodárstva (AAA). Úder od Najvyššieho súdu Rooseveltovu politiku nezastavil. Kongres v roku 1935 znova prijal zákony podporujúce politiku New Dealu, navyše boli prijaté zákony o vysokom zdanení ziskov a drastická dedičská progresívna daň (až do výšky 75%).

Zákony New Dealu začali rušiť Rooseveltovi prezidentskí nasledovníci až po 2. svetovej vojne a posledné z nich zrušil Ronald Reagan.

Dnes sme svedkami svetovej hospodárskej krízy, ktorá podľa niektorých názorov možno dosiahne či dokonca aj prevýši úroveň krízy z 30. rokov minulého storočia. Potom čo posledné prezidentské voľby v USA vyhral B. Obama, je otázne, či nájde cestu zo súčasnej hospodárskej krízy. Môžeme sa iba dohadovať, či má toľko síl a schopností, aby mohol uplatňovať politiku podobnú Rooseveltovmu New Dealu. Aby sa tak stalo, je pravdepodobne iba želaním. Existuje priveľa argumentov, že Obama nebude tak odvážny.

Oba príspevky vyvolali širokú odozvu u účastníkov seminára, ktorá sa prejavila v následnej diskusii. PhDr. Peter Weiss, CSc. si kládol otázku či sú dostupné kvantifikácie neekvivalentného vzťahu, neekvivalentnej výmeny Tretí svet versus USA a Veľká Británia. Doc. Škvrnda pripomenul teóriu závislosti (Raul Prebisch) – kolonializmus, neokolonializmus, postkolonializmus. Mgr. Kupkovič upozornil na výsledky prieskumu osobitného splnomocnenca generálneho tajomníka OSN J. Zieglera, ktorý v ňom dospel k záveru, že zadlžovanie rozvojových krajín v dôsledku praxe svetového finančnictva a permanentne sa šíriaci hlad a bieda (v súčasnosti takmer 2 miliardy ľudí) možno označiť za zbrane masového ničenia. Doc. Marton uviedol, že paradigma ekonómie sa v mnohom

zmenila, mnohé protikrízové opatrenia paradoxne pripomínajú liečenie tými liekmi, ktoré spôsobili chorobu samotnú. Dr. Greguš pripomenul, že to bol G. Soros, kto okrem varovania pred Bushovou agresívnou zahraničnou politikou a snahou o svetovládu vo svojich vystúpeniach predpokladal vznik globálnej svetovej hospodárskej krízy. Podľa doc. Škvrndu nie sú viditeľné hlbšie príčiny, ktoré viedli ku globálnej kríze. Poukázal na rozdiel medzi rastom a rozvojom. Silný rast ešte nemusí viesť k rozvoju, nemusí tam byť priamy vzťah. Dr. Weiss sa tiež prikláňa k názoru, že základnou príčinou globálnej krízy je (tak ako to bolo konštatované v úvodnom vystúpení doc. Škvrndu) deformovaný spôsob distribúcie bohatstva a moci, ktorý môže priniesť zmenu svetového poriadku. Podľa neho Z. Brzezinsky výstižne zdôrazňuje, že „terorizmus je reakcia na nespravodlivé rozdeľovanie statkov“.

Doc. Sorby svojím videním problémov spojených s globálnou krízou sa pripája k doc. Škvrndovi a Dr. Weissovi a rovnako ako oni hlavnú príčinu vidí v nespravodlivom spôsobe prerozdelenia bohatstva. V Treťom svete bola šterlingová sféra nahradená v 50. a 60. rokoch 20. storočia dolárom. Paradoxom doby je, že spúšťač a nositeľ globálnej krízy naďalej zostáva hegemonom svetovej politiky. Keď bol porazený a zanikol hlavný nepriateľ (ZSSR) v 90. rokoch, tak si USA vymysleli terorizmus.

Doc. Lidák poukázal na politický a duchovný krach neoliberalizmu a neorealizmu jeho delením politiky na nízku a vysokú. Dáva za pravdu Wallensteinovi, že politická stabilita bude závislá od ekonomiky. Prikláňa sa k názoru, že vzťah medzi severom a juhom je v súčasnosti ťažiskový. Stále sa nachádzame v prechodnom období (prestali platiť staré pravidlá a nové ešte neplatia – vid' dezintegrácia vo WTO, chudobné krajiny tam nechcú prijať.). I on je presvedčený, že kľúčovým bude vývoj v Treťom svete.

V závere diskusie zaznelo varovanie Dr. Weissa, že svet trpí militarizáciou ekonomiky. Doc. Škvrnda uzavrel diskusiu s tým, že aj ruský vojensko-priemyselný komplex je rád, že je globálna kríza.

Skončený seminár znamenal pre zúčastnených posun v ich poznaní a chápaní súčasného globálneho status quo.

Medzinárodné utečenecké právo a nelegálna migrácia¹

Pytel'ová Klaudia

Abstrakt

Svet sa radikálne zmenil od vzniku úradu Vysokého komisára OSN pre utečencov (UNHCR) a od nadobudnutia platnosti Dohovoru o právnom postavení utečencov, ale aj napriek tomu aj naďalej tvoria základný rámec ochrany. Úrad Vysokého komisára OSN pre utečencov bol založený s cieľom pomôcť utečencom, ktorí boli v dôsledku druhej svetovej vojny vysídlení zo svojich domovských štátov a jeho mandát bol obmedzený na obdobie troch rokov. Milióny ľudí je nútených utekať pred prenasledovaním z vlastnej krajiny aj v súčasnej dobe, pričom UNHCR aj naďalej pôsobí v tejto oblasti. Dohovor o právnom postavení utečencov tvorí právny nástroj ochrany na medzinárodnej úrovni a predstavuje akúsi „utečeneckú listinu práv a povinností“.

Kľúčové slová: medzinárodné utečenecké právo, Vysoký komisár OSN pre utečencov, Dohovor o právnom postavení utečencov, utečenci.

Abstract

The world has substantially changed since the formation of the UN High Commissioner for Refugees (UNHCR) and since the coming into force of the Convention relating to the status of refugees but in spite of that fact they still form the basic framework of protection. The UN High Commissioner for Refugees was founded with the aim to help the refugees who had been expatriated from their home countries by consequence of the World War II and its mandate was limited to the period of three years. Due to persecution, millions of people are forced to leave their own countries also at present, whereas the UNHCR continues to act in this area. The Convention regulating the Legal Status of Refugees forms a legal tool of protection on international level and creates a kind of „refugees document of rights and duties“.

Key words: international refugee law, UN High Commissioner for Refugees, Convention relating to the status of refugees, refugees.

¹ Štúdiá bola spracovaná v rámci riešenia projektu VEGA 1/0802/08 – Migračná politika Európskej únie

Úvod

Medzinárodná migrácia predstavuje celosvetový problém. Rozoznávame vnútroštátnu migráciu, ktorá sa uskutočňuje v rámci hraníc jedného štátu a medzinárodnú migráciu, pri ktorej jednotlivec – migrant prekračuje všeobecne uznávané hranice štátov, z jednej krajiny do inej. Oficiálna definícia znie „migrácia je proces priestorového premiestňovania osôb cez hranice, spojený so zmenou miesta bydliska na dobu kratšiu či dlhšiu, prípadne natrvalo.“² Nútená migrácia je jednou z foriem medzinárodnej migrácie. Pod pojmom nútená migrácia rozumieme nútený presun osoby alebo osôb mimo ich domovov, resp. mimo hraníc ich domovského štátu. Počet utečencov a vnútorne presídlených osôb v poslednom období narastá. Utečenectvo sa ako problém objavilo až v 20. storočí, najmä po oboch svetových vojnách a v dôsledku lokálnych konfliktov po celom svete.

Migranti vo všeobecnosti opúšťajú svoje domovské štáty s predstavou lepších životných podmienok v iných než vlastných krajinách, v ktorých majú postavenie cudzincov. Ale v konečnom dôsledku, väčšinou ide o horšie postavenie ako majú osoby so štátnou príslušnosťou daného štátu. Utečenci sú migranti, ktorí odchádzajú zo štátu, ktorého sú štátnymi príslušníkmi, z dôvodu politického, náboženského alebo etnického prenasledovania. To znamená, že predpokladajú nájdenie bezpečnejšieho útočiska za hranicami vlastného štátu. Utečenci utekajú zo svojich domovov zo strachu o svoj život alebo z dôvodu upierania iných ľudských práv alebo slobôd. Štáty majú primárnu zodpovednosť za ochranu utečencov, avšak je čím ďalej tým ťažšie zlučiť tento záväzok s bezpečnosťou štátu a s verejným záujmom.

Pravidlá medzinárodného práva limitujúce kompetencie štátu v záležitostiach migrácie predstavujú prostriedok, na základe ktorého sa uskutočňuje sloboda pohybu a pobytu osôb ako jedného zo základných ľudských práv. Avšak štátu pripadá možnosť kontroly vstupu cudzincov na svoje územie, a následne možnosť povoliť, resp. zakázať vstup na základe podmienok zákonne ustanovených, ktoré slúžia na ochranu národných záujmov a štátnej bezpečnosti. Teda sloboda pohybu a pobytu neznamena neobmedzenú možnosť vstupu iných štátnych príslušníkov na územie ktoréhokoľvek štátu.

Vymedzenie pojmu cudzinec

Sloboda pohybu a pobytu ako základ migrácie je jedným zo základných ľudských práv a slobôd, ktoré je zakotvené v rôznych multilaterálnych a bilaterálnych dohovoroch. Európsky

² Dostupné na internete: <<http://www.rozvojovevzdelavanie.sk/pojmy/migracia.html>>

dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd uverejnený v Zbierke zákonov ako Oznámenie č. 209/1992 Zb. zakotvil garancie slobody pohybu a pobytu v Dodatkovom protokole č. 4 v článkoch 2-4.

Pojem cudzinec možno definovať dvoma spôsobmi. A to po prvé „cudzincom je fyzická osoba, ktorá nie je občanom štátu pobytu, ale má štátoobčiansky vzťah k inému štátu.“³ Ide o užšie vymedzenie, v rámci ktorého vynechávame apolitov. Širšia definícia znie, že cudzincom je každá fyzická osoba, ktorá nie je občanom daného štátu. V súvislosti s čl. 2 ods. 1 spomenutého dohovoru – „právoplatne zdržiavať sa na území iného štátu“ znamená, že cudzinec má právoplatné povolenie na pobyt, ktoré vydáva prijímajúci štát, resp. príslušné štátne orgány. Z toho vyplýva, že každý štát si samostatne vytvára zákonné podmienky, požiadavky a postupy na udelenie povolenia, ktoré musia byť splnené, inak pôjde o ilegálny pobyt. V zásade platí, že cudzinec môže vstúpiť na územie štátu s cestovným dokladom a vízom (krátkodobý pobyt) alebo s cestovným dokladom a povolením na pobyt (dlhodobý pobyt). Najdôležitejším zákonom, ktorý upravuje pobyt cudzincov na Slovensku je zákon č. 48/2002 Z.z. o pobyte cudzincov v znení neskorších predpisov (ďalej len „zákon o pobyte cudzincov“). Podľa Zákona o pobyte cudzincov sa cudzincom rozumie každý, kto nie je občanom Slovenskej republiky. Pobyt občanov Európskej Únie a Európskeho hospodárskeho priestoru (EHP) - ktorí sú takisto z pohľadu zákona cudzincami - sa však spravuje osobitným režimom. Cudzinec môže požiadať o povolenie na jeden z troch typov pobytov: trvalý pobyt, prechodný pobyt alebo tolerovaný pobyt.

Štát nemá právo brániť cudzincovi v odchode, avšak má právo vyzvať cudzinca, ktorý svojím správaním ohrozuje alebo poškodzuje bezpečnosť a poriadok v štáte, z nedostatku existenčných prostriedkov, z dôvodu páchania trestnej činnosti a pod., aby jeho štátne územie opustil. V prípade, ak neuposlúchne, nasleduje vyhodenie.

Migračné právo

Migračné právo môžeme vo všeobecnosti definovať ako súhrn zásad a princípov upravujúcich právne postavenie migrantov. Migrant je osoba, ktorá migruje z jedného štátu, spravidla ktorého je štátnym občanom, do iného. V rámci medzinárodného práva verejného sa obyvateľstvom štátu rozumie „spoločenstvo ľudí žijúcich na území štátu a podliehajúcich jeho výlučnej jurisdikcii“⁴. Obyvateľstvo môžeme rozdeliť do dvoch skupín, a to na štátnych

³ Mráz, S.: Medzinárodné právo verejné. 2007. S.221.

⁴ Klučka, J.: Medzinárodné právo verejné. 2008. S. 245.

občanov a cudzincov, pričom medzi cudzincov zaraďujeme aj bipolitov (osoby so štátnym občianstvom dvoch alebo viacerých štátov) a apolitov (osoby bez štátnej príslušnosti). Štátne občianstvo predstavuje „trvalý politicko-právny osobný zväzok konkrétnej fyzickej osoby s konkrétnym štátom, z ktorého pre obe strany vyplývajú určité práva a povinnosti verejného charakteru“⁵. V Haagskom dohovore o niektorých otázkach stretov zákonov o štátnom občianstve z roku 1930 sa nachádzajú ustanovenia, z ktorých možno vyvodit' záver, že je záležitosťou každého štátu, aby bolo zákonne definované, kto sú jeho štátni občania. Tieto vnútroštátne predpisy musia byť zároveň uznané inými štátmi a k tomu dochádza len za podmienky, že sú v súlade s medzinárodnými dohovormi, medzinárodnými obyčajmi a všeobecne uznávanými zásadami v oblasti štátneho občianstva. Ponechanie úpravy štátneho občianstva výlučne na vnútroštátnu legislatívu je jedným z prejavov zvrchovanosti a suverenity štátov.

Nedotknuteľnosť suverenity štátov

Podľa medzinárodného práva verejného iba suverénne štáty sú plnoprávnymi a pôvodnými subjektmi medzinárodného práva, čo znamená, že štát získava svoju medzinárodnoprávnu subjektivitu na základe svojej štátnej suverenity. Suverénny štát uplatňuje svoju suverénnu moc na svojom štátnom území a voči osobám, ktoré sa tam nachádzajú.

Suverénny štát v absolútnom zmysle slova v súčasnosti neexistuje. Suverenita štátu je obmedzovaná interakciou k iným štátom, členstvom v medzinárodných organizáciách (z dôvodu kooperácie a integrácie), a taktiež môžeme konštatovať aj dodržiavaním kogentných noriem a všeobecných zásad medzinárodného práva.

Medzinárodné utečenecké právo

Medzinárodné utečenecké právo predstavuje súbor pravidiel a postupov, ktoré sa zameriavajú na ochranu

- 1.) osôb hľadajúcich azyl pred prenasledovaním,
- 2.) osôb uznaných za utečencov podľa relevantných dokumentov.

Tento zákonný rámec poskytuje jasnú a zreteľnú ochranu týmto špecifickým skupinám osôb, avšak nevyhnutne sa táto právna ochrana prekrýva s medzinárodnoprávnu ochranou základných práv a slobôd, a s medzinárodným humanitárnym právom.

⁵ Tomko, J. a kol.: Medzinárodné verejné právo. 1988. S. 211.

Hlavnými prameňmi utečeneckého práva sú medzinárodné zmluvy, predovšetkým Dohovor o právnom postavení utečencov z roku 1951 (ďalej iba Dohovor), spoločne s jeho Protokolom (ďalej iba Protokol) z roku 1967, a taktiež obyčaje. Oba dokumenty odrážajú základné ľudské hodnoty, a sú prvými a jedinými nástrojmi na globálnej úrovni, ktoré konkrétne regulujú zaobchádzanie s tými, ktorí sú prinútení opustiť svoje domovy z dôvodu prerušenia vzťahov s krajinou ich pôvodu.

Dohovor bol prijatý 28. júla 1951 v Ženeve a vstúpil do platnosti v apríli 1954. Článok 1 Dohovoru z roku 1951 obmedzoval jeho rozsah na „udalosti, ku ktorým došlo pred 1. januárom 1951“ (časová obmedzenosť) a bol obmedzený aj miestne, čo znamená, že sa vzťahoval len na zmluvné štáty. Toto obmedzenie bolo odstránené Protokolom podpísaným dňa 31. januára 1967 v New Yorku.

Dohovor spoločne s Protokolom predstavuje globálny nástroj ustanovujúci kľúčové princípy, na ktorých je ochrana utečencov založená.

Ženevský dohovor a New Yorský protokol o právnom postavení utečencov nadobudol pre Českú a Slovenskú federatívnu republiku účinnosť 24. februára 1992. Slovenská republika prevzala tieto medzinárodné záväzky v rámci sukcesie bezprostredne po rozdelení ČSFR.

Vymedzenie pojmu „utečenec“

Medzinárodná právna ochrana utečencov sa sústreďuje na osoby, ktoré spĺňajú kritéria utečeneckého statusu ustanovené v Dohovore. Podľa článku 1(A)2 sa termín „utečenec“ aplikuje na akúkoľvek osobu, ktorá:

„sa nachádza mimo svojho štátu a má oprávnené obavy pred prenasledovaním z rasových, náboženských a národnostných dôvodov alebo z dôvodu príslušnosti k určitej sociálnej skupine alebo zastávania určitých politických názorov, nemôže prijať alebo v dôsledku uvedených obáv odmieta ochranu svojho štátu; alebo osobe bez štátneho občianstva, ktorá sa nachádza mimo štátu svojho doterajšieho pobytu v dôsledku týchto udalostí a ktorá sa tam vzhľadom na uvedené obavy nemôže alebo nechce vrátiť“.

Z uvedeného ustanovenia možno definovať tri základné typické znaky utečenca:

- osoba, ktorá sa nachádza mimo hraníc štátu, ktorého je štátnym príslušníkom, alebo mimo štátu, kde mala pôvodne trvalý pobyt,
- osoba, ktorá nemôže alebo nechce využiť ochranu vlastnej krajiny, alebo sa tam vrátiť, a to z odôvodneného strachu pred prenasledovaním,

- strach z prenasledovania je založený na jednom z piatich nasledujúcich dôvodov: rasa, náboženstvo, národnosť, príslušnosť k určitej sociálnej skupine alebo zastávanie určitých politických názorov.

Termín rasa je potrebné vykladať „v najširšom zmysle slova, aby zahrňovala najrôznejšie etnické skupiny označované v bežnej uzancii za rasy“⁶. Termín náboženstvo vykladáme obdobne. Národnosťou chápeme národnostnú menšinu alebo etnickú skupinu z hľadiska svojho pôvodu. Určovanie sociálna skupina bude vychádzať z tzv. teórie vrodenej charakteristiky, alebo z tzv. teórie sociálnej percepcie. V konkrétnom prípade však bude vždy záležať na konkrétnych okolnostiach prípadu⁷.

Priznanie právneho postavenia⁸ utečenca má len deklaratórnu povahu, čo znamená, že osoba je uznaná za utečenca, ak splní všetky podmienky ustanovené v definícii. „Preto uznanie jej právneho postavenia ako utečenca z nej utečenca nečiní, ale prehlasuje ju za neho. Nestáva sa teda utečencom, pretože je takto uznaná, ale je takto uznaná, pretože je utečencom“⁹.

Dohovor sa ale nevzťahuje na všetkých utečencov. V článku 1, písmene C a D sú vymenované výnimky, kedy uvedená definícia neplatí. Ide o prípady, kedy osoba- utečenec:

- dobrovoľne znova požiada o ochranu štátu, ktorého je štátnym príslušníkom,
- po tom, čo stratí občianstvo, znova ho dobrovoľne nadobudne,
- nadobudne nové štátne občianstvo a nachádza sa pod ochranou štátu, ktorý jej toto občianstvo udelil,
- dobrovoľne sa opätovne usadí v štáte, ktorý opustila, alebo kam sa nechcela vrátiť zo strachu pred prenasledovaním,
- nemôže ďalej odmietat' ochranu štátu, ktorého je príslušníkom, z dôvodu zániku príčin udelenia statusu utečenca.

Prenasledovanie je kľúčovým prvkom pre definíciu utečenca. Avšak samotný Dohovor daný pojem bližšie nešpecifikuje, a súčasne neexistuje ani iný medzinárodný dokument, ktorý by tento problém riešil. A z toho dôvodu, si jednotlivé štáty a aplikačná prax vytvorili rozdielny výklad.

⁶ Príručka k postupom a kritériám pre určovanie právneho postavenia utečencov, Ženeva, január 1992, bod 68.

⁷ tak bola napr. ako sociálna skupina uznaná sociálna skupina osamelých žien v Afganistane, alebo ženy v Pakistane; vid' Jílek a kol: Společný evropský azylový systém-právní pojem pronásledování, Masarykova Univerzita, Brno, 2005, s.93.

⁸ Priznanie právneho statusu utečenca nastáva po individuálnom prehodnotení relevantných údajov daného prípadu a po aplikácii na definície Dohovoru a Protokolu.

⁹ Príručka k postupom a kritériám pre určovanie právneho postavenia utečencov, Ženeva, január 1992, str. 11.

Dohovor Organizácie africkej jednoty (Organization of African Unity, OAU) týkajúci sa špecifických aspektov utečeneckej problematiky v Afrike je oblastnou dohodou prijatou v roku 1969, ktorá pripojila k definícii utečenca obsiahnutej v Dohovore z roku 1951 objektívnejšie prvky (rozšírenie definície utečenca na osobu nútenú opustiť krajinu pôvodu nielen z dôvodu prenasledovania):

- utečencom je každá osoba donútená opustiť svoju krajinu pôvodu kvôli agresii, okupácii, zahraničnej nadvláde alebo udalostiam, ktoré závažne narúšajú verejný poriadok v časti štátu alebo v celej krajine.

V roku 1984 prijala konferencia predstaviteľov latinskoamerických vlád a významných právnikov Kartagenskú deklaráciu. Podobne ako Dohovor OAU pripojila i Kartagenská deklarácia k definícii utečenca z Dohovoru z roku 1951 objektívnejšiu úvahu:

- Utečencami sú osoby, ktoré opustia svoju krajinu „pretože ich životy alebo slobody sú ohrozené všeobecným násilím, zahraničnou agresiou, vnútorným konfliktom, rozsiahlym porušovaním ľudských práv alebo inými okolnosťami závažne narúšajúcimi verejný poriadok“.

Rozšírené definície pojmu utečenec obsiahnuté v Konvencii OAU a v Kartagenskej deklarácii umožnili veľkému počtu ľudí, ktorí by nemohli získať štatút podľa Konvencie z roku 1951, požívať medzinárodnú ochranu. Ide o ľudí, ktorí museli utiecť zo svojej krajiny kvôli prenasledovaniu, hromadnému porušovaniu ľudských práv, ozbrojeným konfliktom a celkovému násiliu. Tieto rozšírené definície sa ukázali ako nutné zvlášť v prípadoch hromadných útekov, kde bolo nemožné skúmať možnosť priznania štatútu utečenca individuálne.

Princíp „non-refoulement“

Princíp „non-refoulement“ (zákaz vyhostenia alebo vrátenia) je negatívnym záväzkom štátu, pričom v zmysle článku 33 Dohovoru ide o povinnosť štátu nevrátiť utečenca do krajiny, kde by mu hrozilo nebezpečenstvo prenasledovania:

„Žiadny zmluvný štát nevyhostí utečenca akýmkoľvek spôsobom alebo ho nevráti na hranice území, na ktorých by jeho život alebo jeho osobná sloboda boli ohrozené z dôvodov jeho rasy, náboženstva, národnosti, príslušnosti k určitej sociálnej skupine alebo zastávania určitých politických názorov“.

Toto ustanovenie zakazuje navrátenie utečenca do krajiny, kde by utečenec riskoval prenasledovanie na základe jedného z konvencionálnych dôvodov. Výslovne zaväzuje štáty,

ktoré prijali Dohodu, a taktiež zaväzuje štáty, ktoré spomínanú dohodu neprijali, ale prijali až tzv. Protokol. Na rozdiel od niektorých iných ustanovení Ženevskej dohody o právnom postavení utečencov, ide o ustanovenie ktoré je nederogovateľné¹⁰.

Utečenca možno výnimočne vrátiť do krajiny, a to na základe dvoch dôvodov:

1. v prípade vážneho porušenia národnej bezpečnosti štátu pobytu,
2. v prípade dokázanej a závažnej trestnej činnosti, ktorá predstavuje pokračujúce nebezpečenstvo pre spoločnosť.

Princíp „non-refoulement“ sa považuje za časť obyčajového medzinárodného práva. Tento princíp je zároveň inkorporovaný do niekoľkých dohôd o medzinárodných ľudských práv, napríklad v Dohode proti násiliu (1984), v ktorom je ustanovený zákaz násilného premiestnenia osôb do krajiny, kde existuje reálne nebezpečenstvo násilia, ktoré by mu bezprostredne hrozilo.

Vnútorne presídlené osoby

Vnútorne presídlené osoby sú definované v Základných princípoch vnútorného presídlenia (1998) ako „osoby alebo skupiny osôb, ktoré boli nútené alebo prinútené utiecť alebo opustiť svoje domovy alebo miesta svojho trvalého pobytu, za účelom vyhnúť sa dopadom ozbrojeného konfliktu, stavu všeobecného násilia, porušovaniu ľudských práv alebo prírodným alebo ľudským katastrofám, a ktoré neprekročili všeobecne uznávané hranice štátu“.

V súčasnosti UNHCR predpokladá, že počet vnútorne presídlených osôb dosahuje 20-25 miliónov, pričom postavenie týchto osôb je podobné postaveniu utečencov. Avšak existujú tri podstatné rozdiely:

- 1) vnútorne presídlené osoby nie sú subjektmi zmluvy prijatej na univerzálnej úrovni, hoci Základné princípy sú založené ako súčasť medzinárodných ľudských práv a humanitárneho práva,
- 2) na rozdiel od utečencov, vnútorne presídlené osoby neprekračujú medzinárodné hranice vlastných štátov,
- 3) definícia vnútorne presídlených osôb v Základných princípoch je podstatne širšia ako definícia utečencov, pretože zahŕňa tých, ktorí sú vysídlení v dôsledku ozbrojeného konfliktu, porušovania ľudských práv a prírodných katastrof, kým definícia utečencov

¹⁰ zmluvný štát nemôže uplatniť voči tomuto článku výhradu.

je obmedzená na tých s odôvodnenou obavou z prenasledovania, ktorá je založená na jednom z piatich dôvodov.

Obchodovanie s ľuďmi a nelegálne prekračovanie štátnych hraníc

Nárast nelegálnej - „prevádzačskej“ migrácie, zahŕňajúcej organizované nelegálne prekračovanie hraníc a obchodovanie s ľuďmi, ďalej pokračuje. Tento vývoj je sčasti následkom globalizácie a sčasti výsledkom reštriktívnej imigračnej politiky industrializovaných štátov, ktoré viac či menej nútia ekonomických migrantov a utečencov k nelegálnym postupom. Organizované prevádzačstvo a obchodovanie s ľuďmi sa považuje za trestnoprávny problém. Tieto problémy narúšajú územnú integritu štátov pretože zahŕňajú nedovolené prekračovanie štátnych hraníc a nelegálny pobyt osôb, čo predstavuje porušenie tak trestných zákonov, ako aj imigračných. Obchodovanie s ľuďmi a nedovolené prekračovanie štátnych hraníc tiež ničí vládu práva a politické základy štátov, keďže obchodníci a prevádzači sú zväčša súčasťou organizovaných skupín uchylujúcich sa k násiliu a korupcii. Zvyčajnou odpoveďou štátu na národnej úrovni je definovanie nedovoleného prekročenia štátnych hraníc a nedovoleného pobytu osôb ako trestných činov a cudzinecké kontroly za účelom trestného stíhania a potrestania obchodníkov a prevádzačov a redukovanie prílevu nelegálnych migrantov.

Použitá literatúra:

AZUD, Ján. *Medzinárodné právo*. Bratislava: VEDA Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2003. ISBN 80 -224-0753-4.

BALGA, Jozef. *Cudzinecký režim*. Bratislava: Akadémia Policajného zboru, 1998. ISBN 80-8054-083-7

ČEPELKA, Č., ŠTURMA, P. *Mezinárodní právo veřejné*. Praha: Eurolex Bohemia, 2003. ISBN 80-86432-57-2.

KLUČKA, Ján.: *Medzinárodné právo verejné (všeobecná a osobitná časť)*. Bratislava: Iura Edition 2008. ISBN 978-80-8078-219-1.

MALENOVSKÝ, J.: *Mezinárodní právo veřejné (obecná část)*. Brno: Edice učebnic Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brne. Nakladatelství Doplněk, 1997.

MRÁZ, S., POREDOŠ, F., VRŠANSKÝ, P. *Medzinárodné verejné právo*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, Vydavateľské oddelenie, 2005. ISBN 80-7160-202-7.

MRÁZ, S.: *Medzinárodné právo verejné*. Banská Bystrica: Právnická fakulta UMB, 2007. ISBN 978-80-8083-451-7.

POTOČNÝ, M., ONDŘEJ, J.: *Obecné mezinárodní právo v dokumentech*. Praha: C.H.Beck, 2000.

Rozvojové vzdelávanie. [online], [citované 1.2.2009]. Dostupné na internete:
<<http://www.rozvojovevzdelavanie.sk/pojmy/migracia.html>>

TOMKO, J. a kol. *Medzinárodné verejné právo*. Bratislava: Obzor, 1988.

Ženevská dohoda o právnom postavení utečencov z roku 1951.

Relevantné právne predpisy:

Ústava Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb.

Európsky dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd, Oznámenie č. 209/1992 Zb.

Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach, Vyhláška č. 120/1976 Zb.

Zákon č. 135/1982 Zb. o hlásení a evidencii občanov v znení neskorších predpisov.

Zákon . 48/2002 Z. z., o pobyte cudzincov v znení neskorších predpisov.

Zákon . 480/2002 Z. z., o azyle v znení neskorších predpisov.

Zákon č. 300/2006 Z. z. (Trestný zákon) v znení neskorších predpisov.

K vybraným aspektom vyhodnocovania rozvojovej pomoci

Michal Ščepán

Abstrakt

Na rozvojovú pomoc sa podľa kritérií OECD ročne vynakladá viac ako 120 mld. USD. Kým na jednej strane proponenti rozvojovej pomoci vyzývajú k väčším objemom takto alokovaných prostriedkov a k dodržiavaniu prijatých medzinárodných záväzkov čo do výšky pomoci ako podielu vlastného HNP, ozývajú sa stále častejšie aj hlasy argumentujúce neefektívnym používaním a plytvaním týchto prostriedkov pre rozličné dôvody uberajúce kredibilitu rozvojovej iniciatívy. Vyhodnocovanie rozvojovej pomoci ponúka významný nástroj pre revidovanie platnej koncepcie a stratégie poskytovania rozvojovej pomoci, dokáže ponúknuť odpoveď na otázku efektivity pomoci a v konečnom dôsledku aj jej opodstatnenosti. Článok ponúka analýzu problematiky vyhodnocovania rozvojovej pomoci z pohľadu prístupov, zainteresovaných subjektov, časového uplatnenia a druhov hodnotenia.

Kľúčové slová: Rozvojová pomoc a spolupráca, rozvojová agentúra, efektívnosť, vyhodnocovanie pomoci.

Abstract

Development aid expenditures are according to OECD criteria more than 120 bil. USD yearly. While on one hand proponents of development aid call for larger amounts of funds allocated this way and for keeping of international commitments as a share of GNP, are on the other hand opponents arguing with ineffective use and wasting of aid funds for various reasons lowering the credibility of development initiatives. Evaluating of development aid offers an important tool to revise the established concept and strategy for development aid provision, it can offer answers to the question of effectiveness and ultimately its justification. The article presents an analysis of the problem of development aid evaluation from the viewpoint of approaches, involved subjects, chronological application and evaluation types.

Keywords: Development aid and cooperation, development agency, effectiveness, aid evaluation

Dva prístupy k prínosom vyhodnocovania rozvojovej pomoci

Otázka hodnotenia a vyhodnocovania rozvojovej pomoci stojí od začiatku pred teoretickým problémom dichotómie dôvodov pre takúto činnosť. Sú to zdanlivo súperiace úlohy, ktoré by malo hodnotenie rozvojovej pomoci spĺňať. Na jednej strane je to odôvodnenosť poskytovania rozvojovej pomoci a na strane druhej je to schopnosť poučenia sa zo získaných skúseností. Podľa prvej z funkcií vyhodnocovania rozvojovej pomoci by jej hlavným zmyslom mala byť schopnosť odpovedať na otázku, či je rozvojová pomoc ako nástroj podpory rozvoja účinná a nakoľko je rozvojová pomoc v takomto snažení efektívna. Podľa druhej spomenutej funkcie vyhodnocovania rozvojovej pomoci by takáto činnosť nemala byť samoučelná, ale mala priniesť na základe vyhodnotenia úspešných a neúspešných postupov poučenie do budúcnosti s cieľom vylepšiť alebo zmeniť jednotlivé prístupy po vzore úspešných stratégií.

Táto dichotómia nie je náhodná a opiera sa o postoje jednotlivých subjektov zainteresovaných na rozvojovej pomoci resp. aktivitách s ňou spojených. Pravdepodobne najhlavnejším subjektom v zmysle rozriešenia uvedenej dichotómie vyhodnocovania rozvojovej pomoci je samotná rozvojová agentúra v pozícii realizátora rozvojovej pomoci. V tejto polohe rozvojová agentúra nemusí riešiť otázku vlastného financovania a je preto zameraná hlavne na kontinuálny proces zdokonaľovania vlastných postupov. Jej hlavným záujmom na hodnotení rozvojovej pomoci je schopnosť vyvedenia dôsledkov z úspešnosti rozvojových projektov s cieľom poučenia sa do budúcnosti. Vyhodnocovanie rozvojovej pomoci má z tohto pohľadu predstavovať kľúč k úspešnému koncipovaniu rozvojových stratégií a robiť ich lepšími.

V kontraste k tomuto prístupu stojí zdanlivo na opačnej strane subjekt disponujúci finančnými a inými zdrojmi pre rozvojovú pomoc. Mechanizmus poskytovania rozvojovej pomoci je totiž založený prevažne na transfere vlastných finančných a kapitálových zdrojov rozvinutých štátov do rozvojových štátov, čím predstavuje de facto realokáciu svojich daňových príjmov mimo svojho územia. Používanie vlastných zdrojov pre účely tretích subjektov musí byť obhájiteľné nielen z pohľadu motívov resp. zámerov či konkrétnych cieľov sledovaných poskytovaním rozvojovej pomoci, ale aj z pohľadu účinnosti a reálnych efektov vynakladanej pomoci. Tieto subjekty budú preto zainteresované na vyhodnocovaní rozvojovej pomoci primárne z dôvodu dokazovania účinnosti a odôvodnenosti využívania svojich prostriedkov, hlavne v porovnaní s možnosťami ich prípadného efektívnejšieho

využitia inou formou. Jedná sa o štátne pokladnice, parlamenty, vlády, ale aj rôzne mimovládne združenia zainteresované na problematike rozvojovej spolupráce a médiá.

Problémom spomenutej dichotómie je však sklbiť tieto postoje do homogénneho prístupu k vyhodnocovaniu rozvojovej pomoci ako ilustruje tabuľka č. 1. Aspekt relatívnej váhy kladenej na jeden alebo druhý prístup k vyhodnocovaniu rozvojovej pomoci je pritom kľúčový vzhľadom na organizáciu a realizáciu hodnotiacich procedúr v rozvojových agentúrach. V zmysle spomenutých princípov jednotlivých prístupov k očakávaniam kladeným na výsledky hodnotenia rozvojovej pomoci bude táto váha ovplyvňovaná mierou závislosti rozvojovej agentúry na subjektoch, ktoré financujú jej činnosť. Multilaterálni donori, ako napríklad Svetová banka, sústreďujú pozornosť v hodnotiacich správach svojich rozvojových projektov hlavne na moment úspechu alebo neúspechu rozvojových aktivít, aby na výsledkoch demonštrovali svojim členským subjektom opodstatnenosť vynakladania spoločných prostriedkov z pocitu zodpovednosti pri nakladaní s financiami spoločného rozpočtu a z povinnosti ukázať, že všetky vynakladané prostriedky podliehajú hodnoteniu a sú využívané efektívne. Okrem výnimiek, ako je napríklad Európska komisia, je však už dôraz kladený na snahu zlepšovať interné postupy smerom k lepšiemu využívaniu týchto prostriedkov a ich vyššej účinnosti menší. V prípade bilaterálnej formy rozvojovej pomoci dané agentúry nepociťujú spravidla podobný tlak na ich fungovanie zo strany financujúcich subjektov a ich hodnotiace programy sú zamerané skôr na druhý prístup, teda smerom k zdokonaľovaniu vlastných postupov a poučeniu sa do budúcnosti, ako rozvojové programy neustále zdokonaľovať.

**Tabuľka č. 1: Porovnanie prístupov k očakávanému cieľu vyhodnocovania
rozvojovej pomoci**

	<i>Odôvodnenosť rozvojovej pomoci ako hlavný zámer</i>	<i>Poučenie sa z výsledkov ako hlavný zámer</i>
Hlavné zameranie:	Orientácia na minulé výsledky	Orientácia na budúce výsledky
Dôraz kladený na:	Stupeň úspešnosti alebo neúspechu	Dôvod úspechu alebo neúspechu
Preferovaný subjektmi:	Parlament, štátna pokladnica, médiá, záujmové skupiny	Rozvojové agentúry, výskumné inštitúcie, konzultanti, rozvojové štáty
Výber tém:	Založený na náhodnom výbere	Projekty vybrané pre potenciál poučiť sa
Štatút vyhodnocovania:	Vyhodnocovanie je koncový produkt	Vyhodnocovanie je súčasťou projektového cyklu
Štatút hodnotiacich subjektov:	Nestranní a nezávislí (za optimálnych podmienok)	Často členovia rozvojových agentúr
Význam údajov v hodnotení:	Údaje samé osebe sú relatívne nedôležité	Údaje sú dôležité vzhľadom na plánovanie a koncipovanie nových projektov
Význam spätnej väzby:	Relatívne nedôležitá	Veľmi dôležitá
Zdroj: CRACKNEL, B., E.: <i>Evaluating development aid : Issues, problems and solutions</i> . Delhi : SAGE Publications, 2005. Piate vydanie. Str. 56. ISBN 0-7619-9404-1		

Nesúlads medzi týmito odlišnými očakávaniami významne ovplyvňuje aj koncipovanie hodnotenia. Analýza štúdií hodnotení rozvojovej pomoci zameraných na jeden alebo druhý východiskový predpoklad môže dostatočne vyčerpávajúco odpovedať na predstreté problémy v rámci daného prístupu, nemusí však mať vypovedaciu schopnosť vzhľadom na opačné poňatie hodnotenia. Napríklad hodnotiace správy zamerané na potenciál identifikovať úspešné rozvojové stratégie a schopnosť ponúknuť lekcie úspešnosti koncipovania rozvojových projektov nemusia uspokojivo riešiť problémy opodstatnenosti rozvojovej pomoci a otázky s tým spojené. Pritom návrh, aby dochádzalo k vyššej koordinácii hodnotiacich sekcií rozvojových agentúr a harmonizácii referenčných faktorov s cieľom ponúknuť vyššiu mieru porovnateľnosti jednotlivých prípadov, ale i agentúr a ich výsledkov pochádza ešte z 80. rokov minulého storočia.¹¹

¹¹ OECD: *Methods and Procedures in Aid Evaluation*. London : DAC Expert group on aid evaluation, 1986.

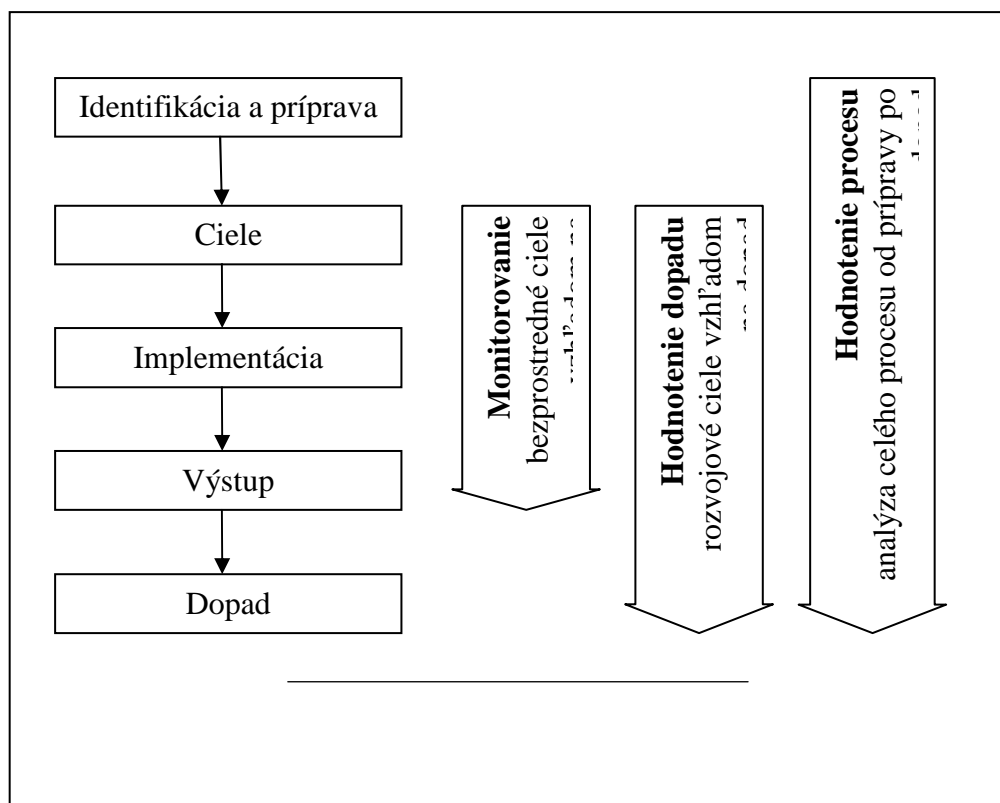
Typy hodnotenia rozvojovej pomoci

„Hodnotenie rozvojovej pomoci je systematické a objektívne vyhodnocovanie prebiehajúcich alebo ukončených projektov, programov alebo politík, ich podôb, implementácie a výsledkov. Jeho cieľom je zistiť relevantnosť a naplnenie rozvojových cieľov, efektivitu, hospodárnosť a dopad rozvojovej pomoci.“¹² Vyhodnocovanie rozvojovej pomoci v tomto zmysle znamená systematickú analýzu podniknutých opatrení a intervencií s cieľom zhodnotiť ich prípadný úspech či neúspech vzhľadom na stanovený cieľ. Aj s ohľadom na spomenuté prístupy k prínosom vyhodnocovania rozvojovej pomoci je dôležité odlíšiť dva hlavné typy hodnotení, konkrétne hodnotenie procesu a hodnotenie dopadov rozvojovej pomoci. Ako napovedá už sám názov, hodnotenie procesu má za cieľ vyhodnotiť celý proces realizácie rozvojovej pomoci v jeho jednotlivých fázach. Hodnotenie dopadov rozvojovej pomoci má naopak za cieľ zhodnotiť, do akej miery sa podarilo danými opatreniami a danou intervenciou dosiahnuť zamýšľaný výsledok v súlade so stanovenými cieľmi. Rovnako dôležitou je takisto diferenciácia medzi výstupmi a dopadmi intervencie. Zatiaľ čo pod výstupom chápeme bezprostredný výsledok realizovanej intervencie, teda priame efekty primárne kvantitatívneho charakteru, ktoré samé osebe nie sú samoučelom (akými sú napríklad počet novovybudovaných škôl alebo počet žiakov zapísaných do školských tried), pod dopadom rozumieme zmeny vyvolané danými výstupmi v závislosti od formulácie cieľov, teda efekty kvalitatívneho charakteru, odvodené a presahujúce úroveň dosiahnutých výstupov (ako je napríklad dopad miery vzdelanosti na zdravie obyvateľstva, ekonomickú situáciu jednotlivcov, a pod.).

Často takisto dochádza k zamieňaniu pojmov a za hodnotenie sa nie celkom presne pokladá aj monitorovací proces v rámci projektového cyklu. „Monitorovací proces má za úlohu sledovať využívanie plánovaných prostriedkov a potvrdiť alebo vyvrátiť, či zabezpečujú zamýšľané výstupy z realizácie. Tieto faktory sú v rámci hodnotenia zisťované takisto, avšak hodnotenie zachádza o krok ďalej keď sa skúma, či bol dosiahnutý aj zamýšľaný dopad.“¹³ Monitorovanie je preto súčasťou hodnotenia ale nie je jeho cieľom. Grafické porovnanie jednotlivých procesov ilustruje graf č. 1.

¹²OECD: *Glossary of statistical terms* [online]. K dispozícii na <<http://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=7097>>

¹³MARTINUSSEN, J. D. – PEDERSEN, P. E.: *Aid : Understanding international development cooperation*. London : Zed Books Ltd., 2003. Str. 217.

Graf č. 1: Porovnanie hodnotiacich postupov vzhľadom na fázy procesu

Kritériá pre hodnotenie rozvojovej pomoci

Dá sa predpokladať, že vzhľadom na typologické špecifiká vyplývajúce z rozdielnej vecnej, časovej a priestorovej podstaty rozličných foriem realizácie rozvojovej pomoci ako sú programy, projekty, politiky a pod. podlieha aj každé hodnotenie rozvojovej pomoci špecifickým kritériám. Tento predpoklad je z veľkej časti opodstatnený, no napriek tomu je možné identifikovať súbor univerzálnych kritérií pre hodnotenie rozvojovej pomoci, ktoré sú koncepčného charakteru a nie sú limitované metodologicko-technickými parametrami viazanými na konkrétny prípad. Všeobecne sa za také pokladajú široko akceptované kritériá Výboru pre rozvojovú pomoc Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (DAC OECD): relevantnosť, hospodárnosť, efektívnosť, dopad a udržateľnosť.¹⁴ Tieto kritériá predstavujú reatívne robustný základ vo vzťahu k rozličným aspektom hodnotenia rozvojovej pomoci.

¹⁴ OECD: *DAC Criteria for Evaluating Development Assistance*. [citované online dňa 30.1.2009] K dispozícii na <http://www.oecd.org/document/22/0,2340,en_2649_34435_2086550_1_1_1_1,00.html>

Relevantnosť

Kritérium relevantnosti hovorí o miere súladu rozvojovej intervencie a jej cieľov s potrebami danej lokality resp. obyvateľstva, s národnými rozvojovými stratégiami a plánmi daného rozvojového štátu ako aj donorskými politikami. V zásade predstavuje otázku užitočnosti a vhodnosti konkrétnej aktivity vzhľadom na potreby a priority cieľovej skupiny, recipienta a donora. Detailné zhodnotenie východiskových zámerov v tejto polohe ponúka zdôvodnenie motívov pre takúto činnosť (napríklad či je projekt realizovaný z politických motívov prestíže, alebo objektívnych ekonomických motívov, akým môže byť napríklad stavba cestnej komunikácie). Cieľom hodnotenia má byť zistenie skutkovej podstaty v súlade s horeuvedenou definíciou a pokiaľ sa hodnotením nedospeje k uspokojivému prepojeniu, môže hodnotenie relevantnosti viesť na vyšších úrovniach k rozhodnutiam o pokračovaní realizácie danej intervencie alebo o jej pozastavení. Z tohto dôvodu musí ponúknuť odpovede predovšetkým na otázky, do akej miery sú ciele intervencie stále platné, či sú aktivity a výstupy intervencie konzistentné s celkovým cieľom a s jeho dosiahnutím ako aj vzhľadom na zamýšľaný dopad takej intervencie.

Hospodárnosť

Kritérium hospodárnosti (angl. orig.: efficiency) hovorí o ekonomickej, časovej, pracovnej alebo inej náročnosti sledovanej intervencie vzhľadom na vzťah jej vstupov a výstupov. Inými slovami, ako hospodárne dochádza ku konverzii zdrojov na výsledky. Hospodárnosť demonštruje významový rozdiel medzi hospodárnym využívaním rozvojovej pomoci vzhľadom na dosiahnutý cieľ a samotné dosiahnutie cieľa. Pokiaľ bol sledovaný cieľ dosiahnutý, môžeme v zásade hovoriť o efektívnej pomoci. Ak bol však dosiahnutý napríklad použitím neúmerne veľkého objemu prostriedkov alebo za neúmerne dlhé časové obdobie, potom nemôžeme hovoriť o hospodárnosti takejto pomoci (tradičným príkladom je cena za kilometer pri stavbách cestných komunikácií). O hospodárnosti teda môžeme uvažovať v tom prípade, ak bol stanovený cieľ dosiahnutý pomocou najmenej náročnej skladby vstupov, avšak za daných okolností stále adekvátnej. V tomto prípade však treba pri hodnotení zohľadniť aj kvalitatívnu stránku problému. Nie za každých okolností je totiž najekonomickejšie riešenie vzhľadom na ciele aj najvhodnejšie. Náročnosť hodnotenia podľa tohto kritéria je podčiarknutá aj skutočnosťou, že je potrebné vykonať komparatívnu analýzu voči alternatívnym postupom a možnostiam realizácie, aby bola miera hospodárnosti vyhodnotená čo najobjektívnejšie. Podľa tohto kritéria musí hodnotenie teda ponúknuť

odpovede predovšetkým na otázky, či bola intervencia realizovaná nákladovo efektívne, či došlo plneniu na čas a či zvolený spôsob implementácie predstavoval najúčinnjší spôsob v porovnaní s alternatívnymi možnosťami.

Efektívnosť

Efektívnosť rozvojovej pomoci v zmysle kritérií hodnotenia môže vyvolávať nejasnosti vo vzťahu k efektivite rozvojovej pomoci ako takej. V širšom zmysle a všeobecne prevládajúcom chápaní významu tohto termínu predstavuje efektivita rozvojovej pomoci súbor viacerých faktorov vo vzájomnom prepojení a v interakcii, v zásade však široko definovanú účinnosť tejto pomoci vzhľadom na schopnosť dosahovať stanovené ciele. V užšom zmysle rozumieme pod efektívnosťou pri hodnotení rozvojovej pomoci mieru dosiahnutia vytýčených cieľov. Ako bolo naznačené už skôr, efektívnosť rozvojovej pomoci preto nemusí nevyhnutne znamenať hospodárnu pomoc a naopak. Pod efektívnosťou rozvojovej pomoci teda rozumieme situáciu, v ktorej dosiahnuté výstupy zabezpečili zamýšľané výsledky vo vzťahu k cieľom (bez ohľadu napríklad na otázku hospodárnosti a pod.). Praktické hodnotenie efektivity rozvojovej pomoci pozostáva z troch krokov: 1. meranie zmeny v pozorovanom výsledku – 2. pripísanie zistenej zmeny k realizovanej intervencii – 3. posúdenie miery vplyvu intervencie na pozorovanú zmenu. Zdanlivo prekvapujúco vyznieva fakt, že najväčší problém v hodnotení rozvojovej pomoci vyvstáva práve v druhom bode. V takom prípade, kde je prepojenosť príčiny a následku relatívne jednoduchá a priamočiara, je aj pripísanie pozorovaných výsledkov na intervenciu pomerne bezproblémové. Avšak v mnohých prípadoch je (napr. pôsobením širokého spektra faktorov od viacerých simultánne prebiehajúcich intervencií až po dynamické objektívne zmeny prostredia) prepojitelnosť výsledkov značne problematická, dá sa povedať že založená viac na predpokladoch a očakávaniach ako na reálnych dôkazoch. Platí, že čím komplexnejší je predmet intervencie a tým aj hodnotenia, tým zložitejšie je jednoznačné pripísanie vplyvu danej intervencie na výsledky. Zásadnými otázkami hodnotenia efektivity však ostáva, do akej miery sa podarilo splniť alebo sa očakáva splnenie stanoveného cieľa a čo boli hlavné faktory dosiahnutia príp. nedosiahnutia daného cieľa.

Dopad

Kritérium dopadu hovorí o všetkých signifikantných efektoch danej intervencie – o pozitívnych a negatívnych, primárnych a sekundárnych, priamych a nepriamych,

očakávaných a nepredvídaných – na cieľovú skupinu ako aj tretie strany. Kým kritérium efektívnosti sa zameriava na zamýšľané výsledky intervencie, dopad je mierou širších súvislostí intervencie ako sú ekonomické, sociálne, politické, technické alebo environmentálne efekty odvodene vyvolané výstupmi intervencie a vyplývajúce z dosiahnutých výsledkov (napríklad pri projekte vybudovania vodných púmp je výsledkom jednoduchší prístup ku kvalitnejšej vode, avšak jeho dopad môže byť lepší zdravotný stav, nižšia detská úmrtnosť a pod.). Hodnotenie dopadov intervencie má mimoriadny význam vzhľadom na celostný pohľad na realizovanú intervenciu, vzhľadom na širšie súvislosti a ich viacdimeziálny záber sa však musí vyrovnávať s problémom zúženého výberu efektov, ktoré majú byť skúmané a v hodnotení zohľadnené, ako aj s problémom pripísateľnosti daných efektov na konkrétne akcie skúmanej intervencie. Na jednej strane totiž môže vzniknúť vysoký počet veľmi rozmanitých efektov a na strane druhej sú spravidla výsledkom komplexného vzájomného pôsobenia mnohých faktorov. V neposlednom rade zohráva významnú úlohu aj faktor času. Dopad intervencie nemusí byť preukázateľný v krátkom ani strednodobom časovom období, ale naopak až s dlhodobejším odstupom (napríklad bezprostredne po realizácii intervencie sú preukázateľné výsledky na základe výstupov vzhľadom na formulované ciele pozitívne, po istom časovom odstupe sa však preukáže, že intervencia nemala nijaký dopad). Hodnotenie dopadu býva preto často najkomplikovanejšou časťou celého hodnotenia rozvojovej pomoci. Spravidla sa ako riešenie nastolených problémov využíva vo finálnej analýze dopadu v rámci hodnotenia rozhodnutie o zamýšľanom využití hodnotiacich informácií a hodnotenie musí odhadnúť dopad podľa pravdepodobných domniek odvedených od predpokladov zjednodušeného vzťahu príčiny a následku v danom prípade.

Z metodologického hľadiska je v rámci spomínaného hodnotenia dopadu – teda hodnotenia kde má prioritu meranie a zhodnotenie dopadu – odhadnutie situácie, ktorá by nastala nebyť danej intervencie. Najjednoduchším prístupom k vyhodnocovaniu dopadov rozvojovej pomoci je komparácia hodnôt zvolených indikátorov pred a po realizácii intervencie. „Stav pred a po zahájení rozvojových aktivít však nemusí predstavovať zodpovedajúci element komparácie, pretože mohlo ich pôsobením dôjsť ku zmene aj ostatných premenných ovplyvňujúcich výsledky a dopady rozvojovej pomoci v danom

prípade.“¹⁵ Sofistikovanejšou metódou je preto výber kontrolnej alebo komparatívnej skupiny jednotlivcov alebo domácností, ktoré sú s projektovou skupinou identické v spoločných charakteristikách okrem participácie na intervencii resp. na benefitoch z nej vyplývajúcich.

Udržateľnosť

Kritérium udržateľnosti predstavuje podmienku, aby benefity intervencie pretrvali aj po ukončení externej podpory. Kým predchádzajúce kritériá hodnotenia rozvojovej pomoci sú predmetom špecifických intervencií, hodnotenie udržateľnosti je hodnotením efektov celého procesu v čase. Ide preto o otestovanie úspechu rozvojovej pomoci na vyššej úrovni. Príliš veľké množstvo rozvojových iniciatív zlyhá po skončení implementačnej fázy, pretože buď cieľová skupina alebo zodpovedné subjekty nemajú prostriedky alebo motiváciu zabezpečiť potrebné zdroje na posunutie začatých aktivít o stupeň ďalej (napríklad s cieľom zabezpečenia vzdelania na školách sa zvýši počet školských učiteľov platených v rámci rozvojového programu, po dosiahnutí určitého stupňa školskej dochádzky podľa zámeru programu sa intervencia skončí ako úspešná, pretože došlo k naplneniu cieľa, no po zastavení financovania cez program nie je dostatok prostriedkov na platy pre všetkých učiteľov). Udržateľnosť efektov rozvojovej pomoci sa preto stáva centrálnym ťažiskom hodnotenia rozvojovej pomoci vzhľadom na dlhodobé vyhliadky a pretrvávajúce benefity. Z tohto dôvodu je častým cieľom intervencií aj budovanie kapacít v rámci komunit aj organizácií, v súlade s cieľom podpory vyššej miery autonómie partnerských strán na realizácii intervencie. Dôležité otázky v kontexte hodnotenia udržateľnosti sú preto, do akej miery sa podarilo tieto kapacity úspešne vybudovať, napríklad využitím participácie, splnomocnenia, vlastníctva a lokálnych zdrojov. Hodnotenie udržateľnosti je za ideálnych okolností uskutočňované s niekoľkoročným odstupom po zakončení implementácie.

Záver

Problematika rozvojovej pomoci sa stala v posledných desaťročiach pomerne kontroverznou témou nielen z pohľadu širokej laickej verejnosti, ale aj v odborných kruhoch ako teoreticko-koncepčný problém tzv. rozvojovej ekonómie. V zásadných východiskových otázkach totiž prakticky nejestvuje teoretický konsenzus a líšia sa názory na formu

¹⁵ WHITE, H.: *Evaluating Aid Impact*. Institute of development studies, University of Sussex. November 2007. [citované online dňa 30.01.2009] K dispozícii na <<http://mpr.ub.uni-muenchen.de/6716>>

poskytovania rozvojovej pomoci, spôsob jej realizácie, ale aj v otázke faktickej potreby poskytovania takejto podoby zahraničnej pomoci. Vyhodnocovanie rozvojovej pomoci preto môže poslúžiť v dvoch dôležitých koncepcných rovinách. V prvom rade sa jedná o pragmatický charakter hodnotenia. Sleduje sa tak praktická užitočnosť výsledkov rozvojovej pomoci s cieľom zlepšiť pomoc v jej rozličných štádiách realizácie ako sú procesy plánovania, prípravy a implementácie a zabezpečiť tak vyššiu efektívnosť vynakladaných prostriedkov. V druhom rade ponúka hodnotenie výsledkov rozvojovej pomoci možnosť reflexie teoretických prístupov. Umožňuje tak potvrdiť resp. vyvrátiť teoretické predpoklady a dynamicky revidovať metodologické a koncepcné riešenia. Na základe hodnotenia výsledkov je potom objektívne možné zdôvodniť prospešnosť pomoci a jej opodstatnenie resp. platnosť východiskových hypotéz rozvojovej pomoci v jej konkrétnej podobe, forme a obsahu. Predstavuje tak pre jednotlivé vlády resp. donorské štáty moment legitimacy v poskytovaní rozvojovej pomoci a zároveň dodáva kredibilitu rozvojovej spolupráci založenej práve na kapitálových transferoch (napríklad oproti iným formám ako je liberalizácia obchodu a pod.).

Použitá literatúra:

- CRACKNEL, B., E.: *Evaluating development aid : Issues, problems and solutions*. Delhi : SAGE Publications, 2005. Piate vydanie. Str. 56. ISBN 0-7619-9404-1
- DEGNBOL-MARTINUSSEN, J. – ENGBERG-PEDERSEN, P.: *Aid : Understanding international development cooperation*. London : Zed Books Ltd., 2003. 350 str. ISBN 1-84277-039-X
- GIBSON, C. C. et al.: *The samaritan's dilemma : The political economy of development aid*. New York : Oxford university press, 2005. ISBN 0-19-927885-7
- OECD: *Principles of Evaluation of Development Assistance*. Paríž : DAC OECD 1991. [online] K dispozícii na <<http://www.oecd.org/dataoecd/31/12/2755284.pdf>>
- RAJAN, R. – SUBRAMANIAN, A.: *Aid and Growth : What does the cross-country evidence really show?* IMF Working Paper WP/05/127, 2005.
- TARP, F. et al.: *Foreign aid and development : Lessons learnt and directions for the future*. London : Routledge, 2000. 528 str. ISBN 0-415-21546-3
- World Bank: *Aid Architecture : An Overview Of The Main Trends In Official Development Assistance Flows* [online]. Máj 2008. K dispozícii na <<http://siteresources.worldbank.org/IDA/Resources/Aidarchitecture-execsummary.pdf>>
- WHITE, H.: *Evaluating Aid Impact*. Institute of development studies, University of Sussex. November 2007. [online] K dispozícii na <<http://mpr.ub.uni-muenchen.de/6716>>

Obchodovanie na svetových menových trhoch Forex - trading a jeho základné piliere.

Jozef Portašík

Abstrakt

Tento článok sa venuje obchodovaniu na svetových menových trhoch Forex, ktorý sa nazýva trading. Venuje sa taktiež aj jeho základným pilierom, ktoré sú nepostrádateľnou súčasťou obchodovania každého úspešného obchodníka - tradera. Jedná sa o objasnenie pohľadu na trading ako na biznis. Rozoberá trading z jeho pozitívnych stránok, ale aj varuje pred možnými rizikami. Ďalej sa zaoberá základnými piliermi každého úspešného obchodníka. Jedná sa o tri hlavné piliere. Prvým je psychológia a myslenie, druhým je obchodná metóda a tretím pilierom je money management. Všetky tri spolu vytvárajú základ pre úspešný trading a jeho napredovanie. Ambíciou článku nie je rozobrať problematiku podrobne a do hĺbky, pretože v takto skrátenej forme to ani nie je možné, ale oboznámiť čitateľa o tradingu a o základných zásadach - pilieroch tradingu.

Abstract

This article is devoted to trading Forex global currency markets, which is called trading. He is also the main pillar, which are indispensable part of any successful trading trader - trader. It is the view of the clarification as to the trading business. He analyzes the trading of the positive sites, but also warns against the possible risks. It also includes the cornerstones of any successful trader. These are the three main pillars. The first is the psychology and thinking, the second is a method and a third pillar is money management. All three together form the basis for successful trading and its progress. Article ambition is not to dismantle the issue in detail and in depth, as in the following abbreviated form, even it is not possible, but to acquaint the reader on the basic principles of trading - trading pillars.

Úvod

Obchodovanie na svetových menových trhoch Forex nazývané vo všeobecnosti trading je veľmi podobné obchodovaniu s akciami či komoditami iného druhu. Svetové meny sú považované za komoditu špecifického druhu, ale niektorí obchodníci tak, ako kupujú pšenicu, zlato, ropu alebo sóju, tak isto kupujú švajčiarsky frank, alebo japonský jen.

Obchodovanie je veľmi podobné aj obchodovaniu s akciami. Existujú tu spoločné a podobné zásady pre nákup a predaj akcií tak, ako to prebieha pri nakupovaní či predaji konkrétneho menového páru.

Kedže sa celosvetovo zobchoduje niekoľkonásobok objemu obchodov na svetových menových trhoch Forex ako na akciových trhoch dohromady, patrí Forex k najväčším trhom na svete, ak ho možno považovať aj za najväčší vďaka objemovému množstvu zobchodovaných obchodov za deň. Celý svet globálne presúva obrovské množstvá tovarov a služieb za ktoré si vzájomne subjekty obchodu platia. Platia si ale v iných menách ako svojich, mnohokrát v dohodnutej „tvrdej“ mene, ako sa to zvyčajne nazýva. Vzniká tým obrovský objem obchodov na svetových menových trhoch Forex, ktorý každoročne narastá. Tým nám odpadá napríklad otázka likvidity, pretože tieto trhy sú extrémne dobre likvidné v porovnaní s inými trhmi. Je to veľmi dôležité z pohľadu komfortu a dosahovaných ziskov, ktoré na iných trhoch fungujú rozdielne a o poznanie horšie.

Na lepšiu orientáciu spomeniem aspoň niekoľko svetových mien aj s ich špecifickým označením: EUR – Euro, USD – Americký dolár, JPY – Japonský jen, GBP – Anglická libra, AUD – Austrálsky dolár, CAD – Kanadský dolár, CHF – Švajčiarsky frank, NZD – Novozélandský dolár atď. Obchoduje sa potom s menovými párami ako sú napríklad EUR/USD, GBP/USD, USD/CHF, USD/JPY atď. Obchodník – trader musí sledovať tak makroekonomické ukazovatele nazývané fundamenty, ako aj chovanie sa samotného trhu a tendencií, trendov, patternov atď. nazývaných aj technika resp. technické ukazovatele.

Uvedené je možné považovať za základ, ktorý sa môže rozširovať. Samotné obchodovanie potom prebieha zadávaním príkazov na nákup a predaj alebo aj naopak, pretože sa zarába nielen na vzostupe ceny, ale aj na jej zstupe. Príkazy môžu byť determinované aj ďalšími inými podpríkazmi, ktoré dokážu automaticky posúvať obchod, zatvoriť obchod, posúvať zisk a inými, ktoré nám dávajú väčšiu šancu na úspech a prenesú naše myšlienky do automatickej roviny. Otvorené obchody sa následne správajú podľa nášho myslenia a dokážu vykonať na automatickej bázi naše myšlienkové obchody. Samozrejme, nie každý trader využíva celé spektrum týchto pokynov, ale len tie, ktoré vyhovujú jeho obchodnej stratégii. Toto je už ale teória, ktorá nie je obsahom tejto práce. Chcem písať o tradingu v iných súvislostiach.

Na začiatok som použil citát od jedného z mojich obľúbených autorov Dr. Alexandra Eldera: „Rodia sa ľudia obchodníkmi alebo sa nimi stávajú? To nie je jednoduchá otázka. Ako nadanie, tak aj učenie je dôležité avšak v rôznych pomeroch pre rôznych ľudí. Jeden

extrém sú rodení géniovia, ktorých netreba takmer nič učiť. Druhý extrém sú hazardéri a nechápavci, ktorým pravdepodobne nepomôžu ani kurzy. Ten zostatok z nás je niekde uprostred krivky, s nadaním, ale s potrebou vzdelania.“ (str. 5, Dr. Alexander Elder, Vstupte do mé obchodní místnosti.)

Áno, aj takto sa dá začať a ja ďakujem Dr. Elderovi za jeho slová, že mi umožnil hneď na začiatku vytvoriť dilemu a vnútornú otázku v každom z nás pri zamyslení sa nad tým, akí sa cítime byť alebo akí by sme mohli byť traderi? V ktorej časti škály by sme sa umiestnili? Trading je lákavá predstava, ale ja na týchto stránkach chcem pojednávať o iných veciach, ako viesť úvahu na tému: aký by som bol trader? Chcem tu pojednávať v krátkosti o tom, o čom je trading a prebrať niekoľko základných pravidiel pri obchodovaní, ktoré ucelene vytvárajú základné piliere každého úspešného obchodníka.

Trading

Ako som už písal vyššie, trading je lákavá predstava. Pýtate sa prečo? Nuž, nestačila by mi napísať kniha na to, aby som dal odpoveď na túto otázku. Začnime napríklad tým, že trading môžete robiť z hociktorého miesta na svete, na ktoré si len zmyslíte. Skutočne! Môžete ísť prakticky kamkoľvek a svoju zábavu s názvom trading si môžete zobrať so sebou tiež. Poznám traderov, ktorí obchodujú ďaleko v horách, takmer odrezaní od života, poznám traderov, ktorí obchodujú na pláži v Rio de Janeiro, ale poznám aj traderov, ktorí v teple a pohodlí svojho domova zvyšujú svoj obchodný účet. Čo si vyberiete a kam až siahva vaša predstava, to nechám na vás.

Tým celým som len chcel povedať, že môžete robiť čokoľvek a kdekoľvek na svete. Môžete sa venovať svojim záľubám dosýtosti a len pár chvíľ denne postačuje na úspešné obchodovanie. Stačí vám len notebook alebo lepší PDA a pripojenie na internet. Len tieto dve veci musia byť splnené a vy môžete obchodovať. A dokonca v súčasnosti pri nastavení automatických systémov alebo manuálnom nastavení vstupov a výstupov pri tom ani skoro nemusíte sedieť – povedané obrazne – a platforma exekuuje vaše príkazy bez vašej prítomnosti na základe vašej analýzy trhu. Toľko na tému voľnosť a sloboda pri tradingu.

Ďalšou pozitívnou vecou na tradingu voči iným spôsobom obživy je aj to, že človek si tento spôsob môže vyskúšať dopredu a akokoľvek dlho chce. Bezplatne si stiahnete demo s aktuálnymi živými dátami a môžete sa začať pokúšať obchodovať. Toto obdobie môže byť, ako vidno v úvodnom citáte, rôzne dlhé. Postupne a pozvoľna sa z vás stáva trader.

V tomto období, ale aj po ňom je dobré mať svojho guru – myslím tým učiteľa, ktorý vás zoberie pod ochranné krídla a učí vás tradingu. V skutočnosti sa stanete traderom až vtedy, keď máte živý účet a opakovane, dlhší čas dokazujete, že vás trh nezožral a že ste si dokázali uchytiť svoj diel. A samozrejme k tomu patrí aj neprestajné vzdelávanie sa formou web seminárov, live seminárov a čítaním všetkého, čo s tradingom súvisí. Dôležité je tiež sledovať dianie na svetových trhoch a učiť sa sledovať správy – tzv. fundamenty a naučiť sa ich používať pri úspešnom tradingu.

Ale to už je o inom. Čiže, začať môžete kedy to uznáte za vhodné a učiť sa môžete štýlom, ktorý vám vyhovuje. A to tak dlho, ako vy chcete.

Ďalšou veľkou výhodou pri tradingu voči iným formám biznisu je aj to, že keď začínate, môžete začínať s oveľa nižším vstupným kapitálom, ako možno pri iných druhoch podnikania. Zoberte si, že pri hociktorej živnosti alebo forme podnikania potrebujete splácať auto, zariadenia, pracovné pomôcky atď., resp. ich kúpiť. Naproti tomu pri tradingu je vstupný kapitál veľmi nízky, na začiatok prakticky nulový. Prvý kapitál potrebujete až pri založení ostrého účtu. Jeho výška záleží len a len na vás. Odporúča sa však začať s niekoľko sto dolármi. Kto má odvahu a dostatok financií, ten môže začať aj s vyšším kapitálom. Chcel som tým len povedať, že nemusíte vlastniť žiadne kancelárie, dielne, sklady, autá, zariadenia atď. a môžete začať. Nemusíte si najímať ľudí, nemusíte sa starať o ich odvody, bezpečnosť pri práci, materské dovolenky a ja neviem čo ešte a môžete začať.

Môžete skrátka začať kedy chcete, skúšať a vzdelávať sa ako dlho chcete a obchodovať z miesta, odkiaľ vy chcete. Môžete si dokonca určiť výšku rizikového kapitálu, ktorý do tohto biznisu vložíte. Vnukla sa mi otázka: existuje niečo lepšie?

V našich zemepisných šírkach – ako sa hovorí – ľudia začínajú s tradingom popri hlavnom zamestnaní, kde sa snažia privyrobiť niečo „k dobru“. Veľa z nich obchodnícky časom rastie, svoje zamestnanie opúšťajú a stávajú sa z nich full-time traderi. Obchodovanie na svetových finančných burzách sa stáva pre nich hlavným biznisom a pre veľa z nich sa stane ich koníček aj zdrojom obživy. Časom tiež nastáva profilácia traderov na zvolenie trhu. To znamená, nie každému vyhovuje rôzna volatilita, rôzne zákonitosti trhu, rôzna likvidita, rôzny timeframe atď. Aj z týchto dôvodov potom niekto obchoduje komodity, niekto opcie, niekto forex, niekto akcie atď. Ak sa bavíme o Forexe, tak aj tu nastáva istá profilácia tradera na isté menové páry, na istý timeframe atď. Je skutočne obrovský výber finančných produktov pripravených na zobchodovanie a vtedy záleží už len na skutočnej povahe tradera, jeho skúsenostiach a jeho vzťahu ku konkrétnym trhom. Výber je obrovský.

Na záver v krátkom výpočte pozitív nesmiem zabudnúť ani na to, že obchodovanie je veľká zábava. Ľudia, ktorí majú radi adrenalín z toho, ako im rastie, ale aj klesá účet, si prídu na svoje. Niektorí hovoria, že ani poker, ani konské dostihy, ani iné stávky, či už v kasínach alebo niekde inde, sa nevyrovnajú svojim vzrušením tomu, čo sa odohráva na trhoch. Vidíte, ako vám stovky a tisíce dolárov pribúdajú na účet, alebo sa vám z účtu strácajú. Aj vec, ktorá vyzerala ako vynikajúci obchod sa môže proti vám obrátiť a prerobiť vám peniaze. A vec, ktorá bola už skoro pochovaná a boli ste zmierení so stratou, vám zarobí množstvo peňazí napr. aj na nové auto. Snažíte si prihrať šance na svoju stranu, ale vy neovládáte trhy, ale trhy si robia čo chcú. Skutočne, trading je veľká zábava, ale tí, ktorí už skúsili obchodovať, tak vedia o tom, ako sa pri tom človek baví. Podľa mňa je trading aj životným osudom a komu prirastie ku srdcu, ten bude obchodovať po zbytok svojho života.

Korektné je povedať na úplný záver úvodnej časti, že trading je spojený aj s obrovským investičným rizikom. Vstúpiť na trh a naživo obchodovať sa odporúča len s rizikovým kapitálom, pretože trhy sú nevyspytateľné a nepredpovedateľné a z týchto dôvodov môžete aj o svoj vklad prísť. Množstvo mladých a začínajúcich traderov urobí značné množstvo chýb a zlých analýz trhov a na základe toho vyčistia účet a prídu o všetky alebo o väčšinu finančných prostriedkov vložených do obchodovania nielen na Forexe, ale aj iných trhoch. Samozrejme, obozretnejší začiatok sa zameria na skúšanie na demo verzii, papertrading alebo na backtesting a po dosahovaní dobrých výsledkov a nazbieraní odvahy sa pustí do live tradingu. Ani potom nemá nikde záruku v tom, že bude zarábať a prifitovať dlhodobo. Na ceste nazývanej trading dochádza k vzostupom a pádom, pretože trhy sa menia a čo platí dnes, to nemusí platiť zajtra. Je skutočne zábavné sledovať vývoj trhov, analyzovať trhy a následne prognostikovať ich vývoj a takýmto spôsobom zvyšovať svoj obchodný účet.

Základné piliere

Jedným z mojích cieľov v práci, ktorú práve čítate, je aj pojednávať aj o základných pilieroch, ktoré by mal každý úspešný obchodník ovládať a používať pri tradingu. Jedná sa o tri hlavné piliere: 1. je psychológia a myslenie, 2. je obchodná metóda a 3. je money management svojho obchodného účtu. Podrobnejšie sa zaoberám týmito základnými piliermi - zásadami v nasledujúcich kapitolách. Je však na mieste povedať na úvod, bez ohľadu na to, ktorý pilier je ako dôležitý pre úspešné obchodovanie, že je nutnosťou používať tieto zásady – piliere súčasne. Je to ako napríklad s autom, ak mu odmontujete jedno koleso, tak sa na ňom už nikam nedostanete. Podobne je to aj so základnými piliermi. Ak jeden vypustíte,

nepoužívate alebo ignorujete, tak ste v tradingu skončili a ako aj na príklade auta vidieť, nikam nezájdete. Skôr by som povedal, že nielen nikam nezájdete, ale ešte aj veľa stratíte. Je skutočne nutnosť používať všetky tri súčasne a nerozlučne pre úspešný trading.

Psychológia a myslenie

Bežný človek si možno ani neuvedomuje, aké sú dôležité emócie pri tradingu. Každého človeka z času na čas chytia emócie a je viac emotívne rozpoložený. Zoberme si príklad, že otvoríte obchod a ten začne ísť proti vám a nielen trochu, ale naberie to dosť drsný spád a vy prerábate čím ďalej, tým viac. Už vás čoskoro čaká margin call od brokera, t.j., že prídete o peniaze. Chytí vás panika, strach, úzkosť... Sú to predsa vaše poctivo zarobené peniaze a máte o ne prísť? A čo opačný príklad, keď sa dáte do pozície a tá vám už po pár minútach, či hodinách zarobí na dovolenku a po pár hodinách otvorenej pozície sa už vidíte niekde na pláži pri mori. Ste chamtivý, ste šťastný, ste opojený. Emócie zohrávajú veľkú úlohu, o akej bežný človek nemá ani tušenie. Striedajú sa stavy veľkého opojenia so stavmi veľkého trápenia. Niekedy to môže skutočne vyzeráť ako na hojdačke. Raz ste dole a raz zase hore. Ako však hovorí veľa úspešných traderov: „Nie je dôležité vyhrať jednotlivú bitvu, ale dôležité je vyhrať celú vojnu“. Psychológia v tomto zohráva veľkú rolu. Hovorí sa, že psychológia tvorí až okolo 80% úspechu tradera. Preto o nej hovorím na prvom mieste v spojení s myšlienkami.

Skúsení traderi riadia svoje myšlienky pri pohľade na trh. Zameriavajú sa na obchodnú psychológiu, analyzujú svoje vlastné pocity a analyzujú aj psychológiu davu. Traderov obchodujúcich na trhoch môžeme rozdeliť na veľkých a malých hráčov. Toto rozdelenie nám postačuje pre objasnenie. Veľkí hráči hýbu trhom tzv. market movers a snažia sa vyplniť si zadané pozície na základe veľkých objemov, ktoré zadávajú do svojich pozícií. Sú to obrovské bankové domy, medzinárodné fondy a trusty, finančné inštitúcie obhospodarujúce obrovské imanie, ktoré prostredníctvom svojich správcov a traderov hýbu trhom. Naproti tomu stoja malí hráči, ktorých obrazne povedané, či bude o sto viac alebo menej, tak to trh ani nezaregistruje. Je ich však veľké množstvo, rádovo desiatky miliónov. Obe tieto skupiny výraznou mierou hýbu trhom a je to vidieť pri open a close daného obchodného dňa, ktorá skupina odvieďla akú prácu.

Pri psychológii obchodovania musíme rozmyšľať aká je davová psychóza, či už market movers, či už malých obchodníkov a prispôbiť sa tomu pri ďalšom obchodovaní. To znamená, že trader zápasí so svojimi vlastnými pocitmi strachu a chamtivosti pri otvorených

pozíciách, ale musí myslieť aj na to, ako sa zachová trh, ako sa zachovávajú jednotliví hráči na trhu, napr. aj s ohľadom na to, aké boli vyhlásené alebo aké sa predpokladajú správy zo sveta, z odvetví, z konkrétnej firmy atď., teda aké fundamenty sú aktuálne. Úspešné zvládnutie psychológie a myslenia je nesmierne dôležité pre každého úspešného tradera a tvorí základ jeho úspešného obchodovania.

Na záver treba povedať, že každý úspešný trader je, čo sa týka psychológie, vnútorne veľmi vyrovnaný a vnútorne veľmi silný. Mal už možnosť spoznať sám seba vo vypätých situáciách, ktoré ho určite postretli pri tradingu. Vníma obchodovanie ako biznis a obchoduje s veľkým vnútorným kludom, aj keď to nie je vždy jednoduché. Niektorí traderi potláčajú psychológiu jednoduchou metódou, kedy rozmýšľajú o otvorených obchodoch a o ziskoch a stratách len v tej rovine, že sú to len čísla na obrazovke a nič viac. Asi to nie je najsprávnejšie, ale ak im to pomáha, nech v tom pokračujú. Ostatní sa musia sústrediť na seba a svoje myšlienky.

Obchodná metóda

Obchodná metóda je aspoň pre mňa to hlavné, to lákavé na tradingu. Je to istým spôsobom srdce tradingu, je to práve to, čo nás láka a priťahuje na tradingu. Vniknúť pod pokrievku a vedieť viac ako vedia ostatní. Naučiť sa obchodné metódy je asi to najhlavnejšie a nepostrádateľné pre každého tradera. Pokiaľ nemáte nejaké obchodné metódy, tak nie ste trader. Skúšať rôzne signály z oscilátorov a indikátorov, sledovať fundamenty a predpoklady vyhlásenia výsledkov, ktoré ovplyvňujú nami obchodované trhy, vzájomne skombinovať viac signálov a využívať výsledné signály na vstup alebo výstup, sledovať klasické formácie tvorené vývojom grafu nami pozorovaného trhu nazývané aj patterny, alebo si len pozeráť trendy a robiť veľmi jednoduchú obchodnú stratégiu a takto obchodovať. A nielen to. Na výber má každý trader nespočetné množstvo finančných produktov napr. akcie, opcie, komodity atď. Tieto môže obchodovať na rôznych burzách, v rôznych časových pásmach. My sa ale bavíme o trhoch Forex a na ne potom môže s väčším, či menším úspechom aplikovať svoju obchodnú stratégiu.

Je to skutočne veľká alchymia, kým prídete na to, čo a kedy obchodovať. Zvolenie správnej obchodnej metódy je veľmi dôležité. Je nesmierne dôležité vedieť – ako sa povie – kedy zmačknúť spúšť a ísť do toho a vedieť kedy kúpiť a kedy predať. Obchodných metód existujú na stovky, ak nie na tisíce.

Dokonca si môžete už za pár dolárov objednať software a ten bude za vás obchodovať, vie totižto ako, čo a kedy zobchodovať. Myslím ale, že keby tieto programy za niečo stáli, tak by ich cena bola rádovo v desaťtisícoch dolárov a nie za pár drobných. Nech si každý urobí úsudok sám.

Obchodné systémy a metódy sa vyučujú na seminároch po celom svete. Jedná sa o párhodinové až niekoľkodňové campy, kde sa traderi snažia uchopiť a pochopiť danú metódu a následne ju budú vedieť používať aj v praxi. Jedná sa o odskúšané a profitabilné systémy, na ktoré prišli ich autori pri skutočnom obchodovaní a jedná sa o systémy, ktoré generujú zisk. Takéto systémy väčšinou zverejňujú v odborných časopisoch a vytvárajú im následne medzinárodné renomé a uznanie.

Zaujímavé pri obchodných metódach a systémoch je aj to, že čo funguje jednému traderovi úplne perfektne, to iný zase úplne zavrhuje. Zavše sa človek stretne s protichodnými názormi na danú problematiku. Myslím, že je to úplne prirodzené. Ako sme každý človek iný, tak aj každý trader je iný a obchoduje danú obchodnú metódu tým „svojim spôsobom“.

Je nutné povedať, že ženy začínajú obchodovať čím ďalej tým viac, aj keď trading bol donedávna doménou mužov a dôležité je si zapamätať, že ženy sú lepšími tradermi ako muži, hlavne čo sa týka naučenia sa obchodného systému a jeho správneho dodržiavania v praxi. V tomto ohľade sú predstaviteľky nežného pohlavia lepšími traderkami, ako muži. Je nesmierne dôležité dodržiavať základné zásady danej obchodnej metódy a dlhodobo neporušovať tieto zásady, aby sme boli úspešní traderi.

O obchodných systémoch a obchodných metódach by som mohol písať hodiny, ale každý trader vie, že si časom nájde tú svoju. Tú, ktorá mu sadne a s pomocou ktorej vie hlavne generovať zisk. Obchodníci využívajú zavše aj viac obchodných metód, kombinujú ich a stále sa poohliadajú po ďalších a novších obchodných metódach. Možno s istou mierou nadhľadu povedať, že obchodná metóda je srdcom tradingu.

Money managemet

Tak, ako mal aj ded Vševed tri zlaté vlasy, tak aj traderi majú tri piliere pre svoj úspešný biznis. Tretím z nich je money management. Je to vlastne v jednoduchosti povedané spôsob, akým si trader riadi svoje zisky a straty pri obchodovaní. Na začiatok treba povedať, že aj keď je tretí, tak nie je menej dôležitý, ako predošlé dva piliere. Celé je to vlastne o tom, ako dokážeme riadiť svoj obchodný kapitál.

Zoberme si zase na pomoc príklad. Otvorím obchod, pri predošlej analýze a následnom predpoklade vývoja trhu istým smerom a koľko musí daný obchod zarobiť, aby som bol uspokojený? Aký nastaviť profit? Možno priebežne sledovať pohyb a profit si vybrať manuálne? Alebo na opačnej strane, koľko môže daný obchod prerobiť? Aká strata je ešte únosná pre mňa a pre môj obchodný účet? Sú to zásadné otázky riadenia peňazí.

Niektorí svetoví traderi kladú hlavný a jediný dôraz na money management a zvolili stratégiu vstupov a výstupov, na ktorej dokážu dlhodobo profitovať. Na tému money managementu sa vedú siahodlhé úvahy na medzinárodnom fóre s množstvom prínosov pre prax. Existujú základné zásady, z ktorých napr. spomeniem nasledovné: do jedného obchodu vkladať maximálne 2-3% svojho obchodného kapitálu; ak klesne účet v obchodnom mesiaci o cca. 20%, tak prestať obchodovať, nájsť chybu a pokračovať až po jej odstránení; mať otvorené len obchody v takej objemovej miere, že keď sa trhy otočia, tak to viem aj dlhodobo ustáť atď. Zásad je samozrejme veľké množstvo, ale je otázne, ako sú uchopiteľné na trh, na ktorom aktuálne obchodujete. Myslím ale, že pokiaľ človek ovláda aspoň základy money managementu, tak nemôže vyčistiť svoj obchodný účet, čoho sme svedkami zas a denne. Nanajvýš stratí 20% obchodného účtu a rozmyšľa, kde urobil chybu.

Pri správnom money managemente by mali byť výsledky vášho obchodovania pozitívne, pretože si „pani Šťastenu“ viete prikloniť na svoju stranu. Nastavenie správneho money managementu pre obchodovanie vášho trhu pri jeho parametroch vyžaduje aktuálne nastavenie na dané podmienky. Je vhodné skúšať primerané nastavenie backtestovým spôsobom a pri pozitívnych a uspokojujúcich výsledkoch použiť dané nastavenie na konkrétny trh. Samozrejme, trhy sa vyvíjajú a my sa musíme vyvíjať s nimi. To, čo platí dnes, už zajtra nemusí platiť. O to je to zaujímavejšie.

Money management je nesmierne dôležitý pilier pre úspešného tradera a ako som už spomenul, pre niektorých traderov aj najdôležitejší vôbec. V spojitosti s ďalšími základnými zásadami – piliermi vytvára dobrý základ pre každého, ktorý to myslí s obchodovaním na Forexe, ale aj iných trhoch, veľmi vážne a seriózne.

Záver

Obchodovanie na svetových menových trhoch Forex je vskutku zaujímavá vec. Trading je dostupný prakticky pre každého, je zábavný, vzrušujúci a v neposlednom rade aj profitabilný biznis. Ako som už položil otázku na začiatku, či existuje niečo lepšie? Existuje lepší biznis na svete? Má nesporné množstvo výhod, o ktorých som písal, pri začiatkoch

obchodovania, ale aj pri jeho priebehu. Výhody sú na vašej strane, ale netreba zabúdať aj na riziko spojené s obchodovaním. Za počítačom na celom svete sedí v ten istý moment mnoho miliónov traderov, ktorí si chcú utrhnúť kúsok pre seba. A na to netreba zabúdať. Existuje tu totiž veľmi silná konkurencia a to v celosvetovom kontexte. Tým pádom sa jedná asi o jeden z najtvrdších biznisov celosvetovo. Do piatich rokov zostáva pri tradingu asi len jeden z desiatich traderov! Ostatní tam doslova nechajú peniaze a skrachujú. Po desiatich rokoch ostáva len jeden zo sto! To je naozaj tvrdé. Skutočne riziko pre nezasvetených je vysoké a číha z každej strany. Zasvetení traderi zarábajú a zvyšujú svoj obchodný účet zo dňa na deň, z týždňa na týždeň, z mesiaca na mesiac. Trading je o tom, akým spôsobom obchodujete, akým spôsobom sa na trhoch správate, aké zásady dodržiavate. Časom si každý obchodník nájde ten svoj spôsob, ktorý prispôsobuje daniu na svetových trhoch.

Ak sa naučíte správne základy, tak vás obchodovanie nepustí po zbytok vášho života. Či už budete profitovať alebo nie, budete obchodovať. Čím dlhšie budete potom obchodovať, tým viac skúseností a medzinárodných znalostí budete mať a tým viac budete profitovať. Ako som už napísal, sú tri základné piliere. Každý z nich si berie na zreteľ inú oblasť tradingu. Každý sa zaoberá inou podstatnou oblasťou v tradingu. Nemôžeme opomenúť ani jeden a skutočne dobre a kvalitne fungujú len všetky tri spolu. Keď si ich osvojíte a budete obchodovať s podporou týchto troch pilierov, tak sa môžete stať, prečo nie, aj najslávnejším traderom všetkých čias. Postupom času prídete na ďalšie a ďalšie dôležité fakty a súvislosti, ktoré platia a opakujú sa pri tradingu. Koho chytí trading aspoň trochu za srdce, s určitosťou ho už nepustí po zbytok života a stane sa jeho neoddeliteľnou súčasťou.

Veľa ľudí v tradingu, a to sa mi skutočne veľmi páči, venuje vskutku veľa peňazí na dobročinnosť, charitu, pomáha cez organizácie deťom v núdzi, kupuje zdravotné potreby a zariadenia, vynakladá finančné prostriedky na výskum a boj so zákernými chorobami a rôzne iné činnosti. Skrátka, snažia sa pomáhať tam, kde je to potrebné. Je skutočne pekné a šľachetné, keď sa z úspešného tradera stane ľudomil a filantrop.

Použitá literatúra:

Dr. Alexander Elder: *Vstupte do mé obchodní místnosti*. Praha, 2008, ISBN 978-80-903874-30

Dr. Alexander Elder: *Tradingem k bohatství*. Tetčice, 2006, ISBN 80-239-7048-8

George Drasnar: *Hazardní Hry aneb úvod do spekulace s cennými papíry*. Praha, 1995, ISBN 80-200-0510-2

Larry Williams: *Dlouhodobá tajemství krátkodobých obchodu*. Praha, 2007, ISBN 978-80-903874-1-6

Larry Williams: *Kompletní průvodce obchodováním komodit*. Praha, 2008, ISBN 978-80-903874-2-3

Larry Williams: *Jak jsem vydělal milion dolarů za rok obchodováním komodit*. Praha, 2007, ISBN 978-80-903874-0-9

Noam Chomsky: Hegemonie nebo přežití (recenzia)

Simona Klingová

V roku 2006 vyšiel vo vydavateľstve Mladá fronta český preklad knihy profesora Noama Avrama Chomského pod názvom Hegemonie nebo přežití s podtitulom Americké ťaženie za globálnu nadvládu (352 strán, ISBN: 80-204-1351-0).

Profesor Noam Chomsky je americký lingvista židovského pôvodu, tvorca hierarchickej klasifikácie formálnych jazykov, emeritný profesor lingvistiky na Massachusetts Institute of Technology (MIT), ale tiež ľavicovo orientovaný aktivista, známy svojím kritickým vzťahom ku globalizácii a jej dopadom, k vojnovým konfliktom, k zahraničnej politike USA, Izraela a ďalších vlád. Patrí medzi najvplyvnejšie svetové osobnosti. Oficiálna webová stránka, na ktorej sa možno dozvedieť viac o prof. Chomskom je www.chomsky.info.

Narodil sa 7. decembra 1928 vo Philadelphii ako syn hebrejského učenca Williama Chomského, ktorý pochádzal z Ukrajiny a Elsie Chomskej pochádzajúcej z Bieloruska. Počnúc rokom 1945 študoval filozofiu a lingvistiky na Pennsylvánskej univerzite. Svoj titul PhD. získal v roku 1955. V dizertačnej práci sa začal vyvíjať niektoré zo svojich lingvistických nápadov, na ktorých pokračoval aj v knihe Vetné štruktúry z roku 1957, ktorá je možno jeho najlepšou známou prácou v tejto oblasti.

Chomskému vdáčíme za vznik teórie generatívnej gramatiky, ktorá je niekedy považovaná za najväčší prínos na poli teoretickej lingvistiky 20. storočia. Jeho naturalistický prístup k štúdiu jazyka ovplyvnil tiež filozofiu jazyka a mysle. Rovnako pomohol podnieť kognitívnu revolúciu v psychológii vďaka svojej revízii verbálneho správania B. F. Skinnera, v ktorej spochybnil behavioristický prístup k štúdiu správania a jazyku prevažujúcom v 50-tych rokoch minulého storočia. Zaslúžil sa o založenie Chomského hierarchie – klasifikácie formálnych jazykov podľa ich generatívnej schopnosti. Podľa Chomského je vývoj reči vymedzený geneticky – prišiel k záveru, že existuje akási univerzálna gramatika, ktorá je vrodená, nie však naučená počas života. Človek sa rodí so základnou gramatickou šablónou, do ktorej ľahko zapadne akýkoľvek svetový jazyk.

Po získaní doktorátu začal profesor Chomsky učiť na Massachusettskom inštitúte technológie (MIT). V roku 2008 to bude už 53 rokov. Od jeho kritiky vojny vo Vietname v 60-tych rokoch 20. storočia sa stal ešte známejším – hlavne medzinárodne – vďaka svojej mediálnej kritike a politike. V roku 1969 publikoval zväzok esejí proti americkej intervencii

vo vietnamskej vojne Americká sila a noví mandaríni, v ktorej hovorí, že Spojené štáty sa stali najagresívnejšou mocnosťou sveta, sú najväčším ohrozením mieru, národného sebaurčenia a medzinárodnej spolupráce a pomohol by im istý druh denacifikácie. Od tej doby je dobre známy pre svoje politické názory a prednáša o politike po celom svete. Kvôli kritike americkej zahraničnej politiky sa Chomskému často vyhrážali smrťou. Je autorom množstva kníh, z ktorých si veľká časť berie na mušku americký imperializmus a mení zaužívané politické kliše.

Chomsky sa aktívne zapojil do protestov proti vojne vo Vietname, čo bola jeho jediná priama aktivistická činnosť, pretože väčšinou sa sústreďoval len na intelektuálnu kritiku z odstupu. Nikdy nechcel byť vodcovským intelektuálom v leninskom zmysle slova, tým, kto sa postaví do čela nás bojujúcich za oslobodenie svojej ľudskej prirodzenosti. Intelektuál má spoločnosti pomáhať otvárať oči, dodáva citlivé analýzy nepravostí, naznačuje smery a možné cesty, stavia sa proti ľziam každého druhu, pokúša sa ukázať, kadiaľ vedie tá správna cesta, ale nikdy za sebou neľahá ostatných, aby uskutočnil dejinnú pravdu. Taká angažovanosť je Chomskému cudzia. Je to istá sebaobrana intelektuála, ktorý sa ako každý iný môže myliť.

V detstve sa stal svedkom policajného zásahu proti demonštrujúcim textilným robotníkom. V tejto udalosti vidí počiatok svojho odporu voči neľudskému kapitalistickému systému, ktorý ale v jeho poňatí nikdy neskončil v revolučnom marxizme, boľševizme alebo leninizme. Chomského ideálom zostali predstavy anarchosyndikalistov, akéhosi slobodne organizovaného života menších komunít. Podľa jeho názoru je anarchosyndikalizmus a všeobecne libertariánsky socializmus najvhodnejším usporiadaním pre rozvinuté priemyselné spoločnosti, v ktorých už nie je dôvod k tomu, aby ľudské bytosti boli využívané ako výrobný nástroj. Neustále má zmysel nachádzať štruktúry autorít, hierarchie nadvlády vo všetkých oblastiach života a stavať sa im na odpor, aj keď sa dajú istým spôsobom obhájiť, ich legitimita je nulová a mali by byť zlikvidované, aby sa zväčšila ľudská sloboda.

Medzi jeho najznámejšie publikácie patrí: *Syntactic Structures* (1957), *Review of B.F. Skinner. Verbal Behavior* (1959), *Aspekts of Theory of Syntax* (1965), *Cartesian Linguistics: A Chapter in the History of Rationalist Thought* (1966), *Language and Mind* (1968), *American Power nad The New Mandarins* (1969), *At War with Asia* (1970), *Conditions on Transformations* (1973), *For Reasons of State* (1973), *The Logical Atructure of Linguistic Theory* (1975), *Rules and Representations* (1980), *Radical Priorities* (1981), *Superpowers in Collision: the Cold War now* (1982), *The Culture of Terrorism* (1988), *What Uncle Sam Really Wants* (1992), *World Orders, Old and New* (1994), *The Umbrella of US*

Power (1999), 9-11 (2001), Government in the Future (2005), Perilous Power. The Middle East and US Foreign Policy. Dialogues on Terror, Democracy, War and Justice (2006), Interventions (2007), What We Say Goes: Conversations on US Power in a Changing World (2007), The Essential Chomsky (2008).

Odkiaľ sa vzal všadeprítomný terorizmus? Prečo žije svet v strachu? Odpoveď denne ponúkajú oficiálne médiá a politici západných mocností. S inou prichádza Noam Chomsky v knihe Hegemónia alebo prežitie. Pýta sa na skutočné príčiny súčasného stavu, pátra v archívoch, hľadá súvislosti medzi konfliktami, ktoré sa odohrali za posledné desaťročia. Je skôr terorizmom odpálenie bomby v autobuse alebo napadnutie štátu, ktorý len nehodlá sledovať politickú líniu suveréna? Iste oba, ale v druhom prípade sú následky neporovnateľne desivejšie. Kuba, Nikaragua, Panama, Vietnam, Irak – vybrané vojenské intervencie v mene demokracie a svetového mieru, aspoň oficiálne. Podľa Chomského išlo o preventívne zničenie nepríjemných narušiteľov suverenity USA. Práve v nenásytnej túžbe Spojených štátov po svetovej hegemónii vidí autor najväčšie nebezpečenstvo pre Zem. Sú to naopak Spojené štáty, kto terorizmus živí a kto ho, však v omnoho masovejšom merite, uplatňuje. Nenásytnosť svetového hegemóna viac ako kedykoľvek predtým stavia svet na hranu prežitia. Dozrel čas zmeniť úctivé pritakávanie krokom Spojených štátov na kritickú debatu. Táto kniha k tomu podnecuje.

Kniha Hegemónia alebo prežitie je ďalšou z radu Chomského spoločensko-politických analýz, ktoré si kladú za cieľ jednak analyzovať súčasný svet a jednak upozorňovať verejnosť na tie stránky americkej politiky, ktoré sa príliš alebo vôbec neobjavujú vo väčšine amerických a západných médií. Autorovým zámerom je ukázať aktuálny stav súčasného globálneho systému moci, v ktorom si Spojené štáty chcú zabezpečiť globálnu nadvládu, chce čitateľom pomôcť pochopiť ako systém moci funguje a aké doktríny ho reprezentujú. Pochopenie súčasného systému by malo podnietiť k príslušnému politickému konaniu. V tomto zmysle sa kniha obracia predovšetkým na amerických čitateľov, pretože sú to najmä občania USA, ktorí môžu ovplyvniť smer, ktorým sa bude uberať politika ich krajiny. Avšak vzhľadom k tomu, že nielen Američania, ale aj ostatní obyvatelia Západu disponujú nebývalými výhodami a slobodou, čo im dáva možnosť podieľať sa na formovaní budúcnosti a niesť za to svoj diel zodpovednosti.

Publikácia je rozdelená na deväť kapitol, v ktorých Chomsky poukazuje na rôzne aspekty súčasnej americkej snahy o globálnu nadvládu. „Hoci Bushova politika patrí na extrémny koniec tradičného amerického politického spektra, doktrína a politický program,

ktoré Bush presadzuje, majú na čo nadviazať. Nielen v Spojených štátoch, ale po celom svete už skôr existovali strany, ktoré s usilovali o globálnu nadvládu a politickí vodcovia využívali pritom vyhrážanie a násilie, napriek tomu, že riskovali katastrofu. Bohužiaľ, dnes je v stávke oveľa viac. Voľba medzi prežitím a mocou ešte nikdy nebola tak osudová.“

Hypotetický pozorovateľ z vesmíru by ľahko mohol dôjsť k záveru, že sa ľudia po celú dobu svojej existencie nevenujú ničomu inému než ničeniu seba a svojho okolia. Čo iného by ho mohlo tiež napadnúť pri pohľade na to, ako ľudia v posledných niekoľko málo storočiach drasticky zasahujú do životného prostredia, ohrozujú diverzitu zložitejších organizmov a rovnako chladnokrvne a dômyselne bojujú proti sebe navzájom.

Jedným z veľmi pozitívnych trendov, ktoré môžu ovplyvniť našu budúcnosť je napríklad vzrastajúci záujem verejnosti o problematiku ľudských a občianskych práv, vrátane práv menšín, ktorý sa prejavuje už od 60-tych rokov 20. storočia. Zodpovednejší prístup tiež prejavujeme tým, že sa zaujíname, aké dedičstvo tu po nás ostane budúcim generáciám. Taktiež sa rozvíjajú ekologické iniciatívy.

Svetové znepokojenie prudko vzrástlo potom, čo dali Spojené štáty v roku 2003 jasne najavo svoj úmysel zaútočiť na Irak, a to aj napriek tomu, že sa OSN, akokoľvek váhavo a až po preverených šetreniach, pri ktorých neboli nájdené žiadne zbrane hromadného ničenia, rozhodlo irackú vládu tolerovať. Podľa výskumov verejnej mienky uskutočnených v zahraničí súhlasilo s vojnovými plánmi Washingtonu len 10% neamerickej verejnosti. Chomsky sa stotožňuje s tvrdením, že na našej planéte pravdepodobne existujú dve superveľmoci – Spojené štáty a svetová verejná mienka. Spojenými štátmi sa v tomto prípade myslí štátna moc, nie názor americkej verejnosti alebo nejakej elity.

„Spoločenská elita Spojených štátov i Británie si v dobách Wilsonovej vlády uvedomovala, že nátlak je nástrojom, ktorý je v rozpore so službou verejnosti, a teda bude nutné nájsť iný spôsob, ako skrotiť ľud. Tí, ktorí takto uvažovali, zároveň predpokladali, že cesta by mohla viesť primárne cez kontrolu verejnej mienky a ovplyvňovanie postojov. Od tej doby bolo vyvinuté značné úsilie, aby mohla byť ich myšlienka realizovaná.“ Zatiaľ čo vnútorných nepriateľov je potrebné usmerňovať pomocou intenzívnej propagandy, mimo hraníc štátu prichádzajú do úvahy priamejšie spôsoby, napríklad zastrášovacia vojna, medzinárodná teroristická kampaň, kolektívne zastrášovanie, preventívna vojna.

Šírenie dezilúzií je strategická úloha. Ak neostáva obyvateľstvu už žiadna nádej, môže sa formálna demokracia stať cieľom – dokonca žiaducim cieľom, hoci by to bolo len kvôli verejnému imidžu. Tam, kde je možná otvorená diskusia, o tom vedia svoje. Pochopiteľne,

omnoho lepšie sú si toho vedomí tí, ktorí musia čeliť následkom porušenia stability a poriadku. Toto všetko sú témy, ktorými by sa druhá superveľmoc – svetová verejnosť – mala zaoberať. Obzvlášť pokiaľ bude chcieť uniknúť systematickej kontrole, ktorej podlieha, ale tiež ak má začať brať vážne ideály spravodlivosti a slobody, o ktorých sa často hovorí, ale omnoho ťažšie dosahuje v praxi.

Chomsky v knihe *Hegemónia alebo prežitie* predstavuje tzv. veľkú imperiálnu stratégiu, t.j. postup, akým si chcú súčasné americké elity zabezpečiť hegemoniu vo svete. Možno ju zhrnúť takto: My Američania, prinajmenšom tí vo vedení štátu, sme dobrí a naše konanie sa riadi vznešenými ideálmi. Z toho logicky vyplýva, že všetko, čo robíme je zo zásady správne a robíme to v záujme sveta. Ukazuje, že sa nejedná o žiadnu novú črtu americkej politiky, ktorá by sa objavila až spolu s Bushovou administratívou, či po útokoch 11. septembra, ale že úsilie o politické a ekonomické ovládnutie sveta je hlavným motívom americkej politiky prinajmenšom od konca 2. svetovej vojny, kedy bolo najvyššou prioritou Washingtonu pretvorenie industriálneho systému, ktorý by vyriešil najpálčivejšie ekonomické problémy USA: prebytkovú produkciu, pasívnu obchodnú bilanciu s dolárovými krajinami, rozšírenie investičných príležitostí. Podľa dnešnej imperiálnej stratégie sú Spojené štáty revizionárom, ktorý sa snaží zužitkovať monetárnu prevahu, ktorú vo svete dosiahol a využiť ju k upevneniu svojej vedúcej pozície, čím ostatných provokuje k tomu, aby hľadali cestu, ako sa ubrániť americkej moci a ako ju pokoriť. Neamerická politická elita však varuje. Môže sa stať, že presadením tohto plánu bude svet ešte nebezpečnejším a ešte rozvrátenejším miestom než dosiaľ. A tým utrpí aj bezpečnosť Spojených štátov.

Ďalšími prostriedkami na dosiahnutie hegemonie je kontrola zdrojov a dodávateľov energie a spacificovanie tých štátov a vlád, ktoré nejednajú podľa zámerov Washingtonu, s čím ide v poslednom čase ruka v ruke ignorovanie noriem medzinárodného práva. Z hľadiska medzinárodného práva autor na rôznych príkladoch konania USA a Izraela (najväčšieho amerického spojenca na Blízkom východe) ukazuje, že mocní tohto sveta medzinárodné právo a OSN rešpektujú len vtedy, keď sa im to hodí. Najväčšia časť knihy je venovaná pacifikovaniu tých, ktorí nekonajú podľa zámerov Washingtonu. Najviac príkladov Chomsky uvádza z Latinskej Ameriky (Kolumbia, Nikaragua, Guatemala, atď.), ale zmieňuje sa aj o Vietname, Indonézii, Východnom Timore a ďalších, pričom poukazuje, že vo všetkých prípadoch bolo najväčším previnením daných štátov to, že sa snažili o nezávislú politiku a/alebo sa usilovali o šírenie demokracie s účasťou chudobných vrstiev na riadení štátu. Následné americké protipovstalecké alebo protiteroristické opatrenia viedli len k tomu, že sa

znížila životná úroveň obyvateľstva daných krajín, vzrástol odpor k USA a celkovo sa zvyšuje riziko katastrofy. Podrobnejšie sa Chomsky venuje situácii v Nikaragui, americkej politike voči Kube, druhej vojne v Iraku a tomu, čo jej predchádzalo, rešpektovaniu práva Palestínčanov na sebaurčenie.

Veľká časť knihy je venovaná otázkam terorizmu. Hneď na úvod Chomsky upozorňuje, že je potrebné sa držať niekoľkých pravidiel: 1. čin je potrebné posudzovať z hľadiska jeho predpokladaných následkov, 2. merať rovnakým, prípadne ešte o niečo prísnejším metrom sebe samému. Stále pokračujú diskusie o 11. septembri. Vo všeobecnosti sa o nich hovorí, že odštartovali temné obdobie teroru. Hoci sa o ňom tak často hovorí, žiadnu presnú definíciu teroru k dispozícii nemáme. „Americká vláda však používa tento termín, akoby šlo o niečo úplne jasne definovateľné. V materiáloch americkej armády sa môžeme dočítať, že terorizmus je zámerné použitie násilia alebo vyhrožok ako prostriedkov k presadeniu politických, náboženských alebo ideologických cieľov ... pomocou zastrasovania, nátlaku alebo šírenia strachu.“ S týmto vymedzením pojmu sa Chomsky stotožňuje.

Vláda G. Busha bezprostredne po nástupe oznámila, že vojna s terorizmom bude hlavným bodom americkej zahraničnej politiky. Faktom je, že pôvodnú definíciu dnes používa už len málokto. Prečo to je tak, nie je ťažké si domyslieť: „oficiálne vymedzenie terorizmu je totiž prakticky totožné s definíciou protiteroristických opatrení. Ďalší problém oficiálnej definície tkvie v tom, že z nej USA vychádzajú ako hlavný teroristický štát“.

Profesor Chomsky sa vo svojej knihe snaží odpovedať na otázku Georgea W. Busha „Prečo nás tak nenávidia?“. Tým myslí najmä Arabov. Dôležité je uvedomiť si, že otázka nie je dobre formulovaná. Im nevadia Američania, ale politika americkej vlády. V tom je podstatný rozdiel. Taktiež sa venuje programu obrany využívajúcej balistické strely (BMD), ktorý mnohí považujú za trojského koňa plánu na ovládnutie vesmírneho priestoru. Počínanie amerického vedenia dáva zmysel jedine vtedy, pokiaľ hegemonia so svojimi krátkodobými výhodami pre záujmy elity stojí vyššie na rebríčku všeobecne platných hodnôt ako prežitie. Takýto postoj vyplýva z historického štandardu dominantných štátov a ďalších systémov koncentrovanej moci.

V poslednej dobe sa formujú hnutia, ktoré sledujú dodržiavanie práv. Ich zástupcovia sa schádzajú aj napr. počas zasadnutia Svetového sociálneho fóra. Tieto organizácie sú čo sa týka pôsobnosti a rozsahu celkom novým fenoménom. A práve z týchto koreňov vychádza druhá svetová superveľmoc, ktorú dnes už nikto nemôže ignorovať. V závere svojej knihy

Chomsky načrtol dve možné cesty, po ktorých sa môžu Spojené štáty vydať. Prvá je cesta hegemonie. Je to cesta vyšinutej doktríny, ktorá so sebou nesie riziko, že privedie ľudstvo do záhuby. Druhá je cesta viery v lepší svet, tak ako ju popisuje Svetové sociálne fórum. Vedie cez spochybňovanie vládnuccich ideologických režimov a hľadanie konštruktívnych alternatív pre staré myslenie, konanie a inštitúcie. Treba si však uvedomiť, že dnes ide o viac.

Informácie o autoroch

doc. PhDr. Ján Lid'ák, CSc.

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita Bratislava
lidak@euba.sk

Mgr. Zuzana Šutiaková

Sekretariát Rady Európskej únie
Brusel
cogitorergosum@pobox.sk

PhDr. Peter Greguš, CSc.

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita Bratislava
gregus@euba.sk

Ing. Lucia Mojžišová, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
luciagalova@hotmail.com

Ing. Soňa Svoreňová

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
sona_svorenova@yahoo.com

PaedDr. Emília Vokálová

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
vokalova@euba.sk

Ing. Zuzana Zelenická

Fakulta medzinárodných vzťahov
Vysoká škola ekonomická v Prahe
xzelz04@centrum.cz

doc. PhDr. Marta B. Zágoršková, CSc.

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
marta.zagorsekova@euba.sk

Ing. Martin Grančay

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
martin_grancay@yahoo.com

Ing. Mgr. Maria Glavatskikh

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave,
glavmaria@yahoo.com

Mgr. Miroslav Kupkovič

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
kupkovic@euba.sk

Mgr. Klaudia Pytel'ová

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
klaudiapytelova@hotmail.com

Ing. Michal Ščepán

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
michal.scepan@gmail.com

Mgr., Ing. Jozef Portašík

Lúčna 14
013 13 Rajecké Teplice
naum@post.sk

Ing. Simona Klingová

Externá doktorandka
Fakulty medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave

Pokyny pre prispievateľov

Názov príspevku (14b. Times New Roman - hrubé) *Meno a priezvisko autora* (12b. Times New Roman – hrubé, kurzíva)

Abstrakt (12b. Times New Roman, hrubé)

Text (12b. Times New Roman, kurzíva) (maximum 200 slov)

Kľúčové slová: maximum šesť pojmov

1 Úvod (14b. Times New Roman, hrubé)

Text (12b. Times New Roman)

2 Jadro článku

Text článku (12b. Times New Roman) zarovnaný na pravý aj ľavý okraj, **nadpisy častí textu** (14b. Times New Roman, hrubé), **podnadpisy** (12b. Times New Roman, hrubé)

Číslovanie podnadpisov: 2.1, 2.2,...

Riadkovanie: 1,5

Veľkosť strany: B5 (18,2cm x 25,7cm)

Okraje: štandardné 2,5cm pre všetky strany

Bez hlavičiek a číslovania strán.

Dĺžka príspevku: minimálne 8 strán bez referencií a abstraktu

Označenie tabuliek, obrázkov a grafov:

Tab. 1 Názov (10b. Times New Roman, hrubé, zarovnanie na stred)

Obr. 1 Názov

Graf 1 Názov

Zarovnanie obrázkov a tabuliek na stred.

3 Záver (14b. Times New Roman, hrubé)

Použitá literatúra

Podľa príslušnej normy. Riadkovanie jednoduché, zarovnanie na oba okraje (12b. Times New Roman)

Alfabetické zoradenie referencií.

Informácie o autorovi (12b. Times New Roman, Hrubé)

Text (12b. Times New Roman), jednoduché riadkovanie (Meno vrátane titulov, meno inštitúcie a jej adresa, kontaktné informácie, mail

ISSN 1337-0715